

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

SPLITSKA SKALA (1566. – 1700.)

Petar Strunje

Mentor: dr.sc. Jasenka Gudelj, izvanredni profesor

ZAGREB, 2018.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

SPLITSKA SKALA (1566. – 1700.)

The Venetian port of call in Spalato

Petar Strunje

Splitska skala utemeljena je zalaganjem trgovca Daniela Rodrige u drugoj polovici 16. stoljeća kao glavni mletački punkt za trgovinu s osmanskim podanicima zalaganjem obje strane. Nakon što je nedovršena građevina prešla u državne ruke 1588. godine, uzastopnim je ulaganjima nadgrađivana u pet navrata da bi konačan opseg od šest uzastopnih dvorišta dosegla 1629. godine. Ključnu ulogu u realizaciji skale odigrali su dužnosnici i privatne osobe, no ipak se ključnom pokazala uloga splitskih Židova koji su u gradu uživali posebne privilegije i znatno pridonijeli dinamici trgovine i urbanoga života. Nadalje, paralelnim čitanjem dokumenata i usporedbom s venecijanskom politikom prema manjinama i nerezidentima, jasnom postaje višeslojna funkcija splitske skale. Iako objedinjuje sanitarne, trgovačke i slične funkcije, služi također nadzoru i ograničavanju kretanja pristiglih osmanskih trgovaca, poput fondaka u Veneciji i sličnih građevina na istočnoj obali Jadrana. Skala je zanimljiva ukoliko se stavi u odnos s gradom od kojega je odvojena iz sanitarnih razloga, no poslovanje zahtijeva prožimanje na nekim poljima. Tako u baroknome Splitu pratimo doseljavanje i bogaćenje pojedinih građanskih obitelji, rad čitavoga niza trgovačkih i obrtničkih poduzeća te nagli procvat graditeljske djelatnosti. Stoga ovaj rad nastoji opisati nastanak i tok gradnje skale, karakter investicije, te poziciju građevine, prvo unutar urbanoga sustava, a zatim i šire.

Rad je pohranjen u knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 71 stranicu, 43 reprodukcije. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: lazareti, splitska skala, Rodriga, trgovina

Mentor: dr. sc. Jasenka Gudelj, izv. prof., Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta
Ocjenjivači:

dr. sc. Ana Marinković, docent, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta

dr. sc. Predrag Marković, izv. prof., Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane rada: _____

Ocjena: _____

Ja, Petar Strunje, diplomant na Istrazivačkom smjeru – modul Umjetnost renesanse i baroka, studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom „Splitska skala (1566. – 1700.)“ rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 20.03.2018.

SPLITSKA SKALA (1566. – 1700.)

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Bibliografija.....	2
3. Uspostava trgovačke skale u Splitu	
3. 1. Novo vrijeme – novi izazovi: Mletačka trgovačka politika na Jadranu.....	6
3. 2. Daniel Rodriga: <i>inventor della Scala di Spalato</i>	8
3. 3. Protivnici i odgoda.....	10
3. 4. Osmanski argument u korist skale.....	12
4. Državno ulaganje i realizacija	
4. 1. Dovršetak Rodrigove carinarnice.....	14
4. 2. Druga faza – 1595. godina.....	15
4. 3. Kuga 1607. i promjena pristupa.....	17
4. 4. Lazareti i dovršetak skale.....	20
5. Opisi lazareta.....	22
6. Luka i grad.....	25
7. Stranci u gradu	
7. 1. Židovska zajednica.....	28
7. 2. Osmanski podanici.....	32
8. Bedemski sustav i skala.....	37
9. Epilog.....	42
10. Zaključak.....	43
11. Prilozi	
11. 1. Ilustracije.....	45
11. 2. Literatura.....	63
11. 3. Arhivski izvori.....	69
11. 4. Objavljeni izvori.....	69
11. 5. Izvori ilustracija.....	70
12. Summary.....	71

1. Uvod

Splitska skala sklop je građevina i sustav utemeljen krajem 16. stoljeća prvenstveno za zaprimanje, smještaj i dekontaminaciju robe i ljudi koji sudjeluju u trgovini Mletačke Republike s Osmanskim Carstvom. Započeta privatnom inicijativom trgovca Daniela Rodrige, državnim je ulaganjima postala velik višedijelni građevinski sklop u luci smješten uz jugoistočni ugao Dioklecijanove palače, s pridruženim skladištima i ostalom potrebnom infrastrukturom. S približnom veličinom od 10 000 m², isticao se kao najveći takav sklop na istočnoj obali Jadrana i odigrao važnu ulogu u razvitku grada Splita, ali i u političko-ekonomskoj strukturi Mletačke Republike.

Građevina i tok gradnje opisan će se na temelju istraživanja Viktora Morpurga, Arsena Duplančića, Snježane Perojević i Darke Bilić, ali uz dodatnu razradu preko novootkrivenih dokumenata iz venecijanskoga Državnog arhiva kako bi se uvjerljivije prikazali akteri, motivi i promjene nastali u igri institucija i pojedinaca, centra i teritorija. Nadograđujući istraživanje Renza Pacija i metodologiju Donatelle Calabi, skala će se tretirati kao sustav pozicioniran između Mediterana i Balkana, grada i *Serenissime*, a pozornost će se posebice obratiti na suživot luke i grada. Nadalje, sustav će biti ugrađen u mreže institucija i investicija, a posebice etničkih struktura, kako u gradu i državi; tako i unutar građevine.

2. Bibliografija

Pozamašna je literatura napisana na temu splitske skale u raznim kontekstima, od položaja u venecijanskoj trgovačkoj politici, njezinoga sanitarnoga funkcioniranja, trgovačkih analiza, do same gradnje. Ovdje će se prikazati bibliografija koja se tiče splitskoga sklopa, najvažniji zaključci i metodološki pristupi. Treba napomenuti da je prisutna nedosljednost u nazivu sklopa zbog raznorodnih funkcija koje je vršio. Naime, hrvatski jezik ne poznaje riječ koja bi uvjerljivo nazvala jedan građevinski sklop koji objedinjuje higijenske, carinske, trgovačke, skladišne, pretovarne i slične funkcije pa će se u radu koristiti talijanski naziv skala, nasuprot lazareti (kako se uvriježilo u Splitu), a dodatni pojmovi uvodit će se kako ih koriste pojedini autori.

Vicko Solitro (1820. – 1878.), splitski povjesničar i političar, prvi će se sredinom stoljeća baviti splitskom skalom. Sagledat će razloge osnivanja koje pronalazi u želji *Serenissime* da poboljša trgovinu, a da istodobno izbjegne gusare „od kojih su najgori Uskoci.“¹ Radeći na dokumentima u Italiji, ustanovit će da se pretovarište gradi zalaganjem splitskoga Židova Michielea (*sic!*) Rodriga, slikovito opisati živost trgovine te zaključiti da se radilo o jednoj od najboljih takvih zgrada koje poznajemo.²

O temi je na hrvatskome jeziku prvi pisao povjesničar i arheolog don Šime Ljubić (1822. – 1878.) u monografskoj obradi života splitskoga nadbiskupa Markantuna de Dominisa iz 1870. godine.³ Kako je nadbiskup bio suvremenik gradnje lazareta, Ljubić je, pretražujući mletački Državni arhiv, pronašao korespondenciju gradskih knezova s mletačkim Senatom. Nalazeći razloge za gradnju „stovarišta” u želji za dodatnim prihodima nakon premještanja prometnih pravaca te u konkurentskom odnosu prema Dubrovniku, prenio je najznačajnije izvore koji svjedoče intenzitetu trgovine te nastavio o kugi iz 1607. i tadašnjem humanitarnome radu nadbiskupa Dominisa.⁴

Grga Novak (1888. – 1978.) u svojim je ranim radovima nastavio mahom na istim izvorima i sa sličnim zaključcima kao i Ljubić,⁵ da bi u *Povijesti Splita* iz 1961. godine znatnije razradio prikaz intenziteta trgovine te ukratko uputio na nekoliko faza gradnje.⁶

¹ Vincenzo Solitro, *Documenti storici sull'Istria e Dalmazia* I, Venecija: G. Gattei, 1844., str. 368.

² Vincenzo Solitro, *Documenti storici sull'Istria e Dalmazia* I., 1844., str. 361 – 370.

³ Šime Ljubić, „O Markantunu Dominisu Rabljaninu historičko-kritičko iztraživanje navlastito po izvorih mletačkoga arkiva i knjižnice arsenala parizkoga“ u: *Rad Jugoslavenske akademije* 10, (1870.), str. 1 – 159 (63 – 74).

⁴ *Ibid.*, str. 63 – 70.

⁵ Grga Novak, *Split u svjetskom prometu*, Split: Hrvatska štamparija, 1921., str. 85 – 110; Grga Novak, *Naše more: razvitak moći i plovidbe na Jadranu*, Split: Naklada Jadranske straže, 1927., str. 215 – 220.

⁶ Grga Novak, *Povijest Splita* II, Split: Matica Hrvatska, 1957., str. 138 – 146, 164 – 165, 173, 194.

Cvito Fisković (1908. – 1996.) piše iz perspektive povijesti umjetnosti. Prihvatio je ranije historiografske teze, koje obogaćuje saznanjima o sanitarnome funkcioniranju preko dokumenata s početka 19. stoljeća iz splitskoga gradskog arhiva. Dodatno analizirajući tada poznate tlocрте (prvenstveno arhitekta Vicka Andrića; ilustracija 23) dolazi do saznanja o tlocrtnoj podjeli u segmente različitih funkcija koje pak kronološki smješta u jednu od šest faza gradnje.⁷ U skladu s poslijeratnim nastojanjima naglašavanja dalmatinskih majstora, iznio je da su prvi graditelji bili Splićanin Vicko Bugardelo i neki zadarski protomajstor.⁸

Jugoslavenska akademija objavila je postumno u „Starinama“ djelo Viktora Morpurga koje rasvjetljava osnivanje *skele* i životni put njegova osnivača Daniela Rodrige.⁹ Autor je afirmirao Solitrov rad, preveo i obradio impresivan niz dokumenata iz mletačkih arhiva nastalih između 1566. i 1638. godine koji se tiču povijesti Židova u Splitu i njihove uloge u trgovini s Osmanskim Carstvom te raspravlja o razlozima podizanja skale, intenzitetu trgovine, prvim dogradnjama zabilježenima u dokumentima i uopće o njenoj ulozi.

Duško Kečkemet pisao je o lazaretu u više navrata. Godine 1953. uputio je na važnost plana grada inženjera Giuseppea Santinija iz 1666. godine u proučavanju lazareta zbog preciznosti prikaza.¹⁰ Prvi put 1962. godine pojašnjava položaj lazareta u okviru urbanističkoga razvoja splitske luke i opisuje njegov značaj u razvitku grada,¹¹ dok je u knjizi „Židovi u povijesti Splita“ iz 1971. godine na Morpurgovome tragu dodatno razjasnio značaj Daniela Rodrige u osnivanju sklopa i afirmiranju židovske zajednice u gradu.¹² Nadalje, 1975. godine obradio je dokumente koje je pronašao u Državnome arhivu u Zadru te dva venecijanska tlocрта (D'Andréssov; ilustracija 18; de Filseckov; ilustracija 20). Pritom upućuje na najvažnije izvore i metodološke pristupe pri proučavanju lazareta.¹³ Povodom 400 godina od osnutka lazareta objavljuje povijesni pregled u kojemu, u skladu s karakterom izdanja, naglasak stavlja na povijesne mjere zaštite od bolesti uz kratak historijat kužnih epidemija.

⁷ Cvito Fisković, „Splitski lazaret“, u: *Četiri priloga historiji grada Splita XVII i XVIII stoljeća*, Split: Muzej grada Splita, 1953., str. 7 – 35 (13 – 15).

⁸ Cvito Fisković, „Umjetnički obrt u Splitu 15. – 16. stoljeća“, u: *Zbornik Marka Marulića 1450. – 1950.*, Josip Badalić (ur.), Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1950., str. 121 – 158 (143).

⁹ Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez i osnivanje splitske skele u XVI stoljeću“, u: *Starine* 52 (1962.), str. 185 – 248; Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez i osnivanje splitske skele u XVI stoljeću (nastavak)“, u: *Starine* 53 (1966.), str. 363 – 415.

¹⁰ Duško Kečkemet, „Mapa crteža dalmatinskih gradova ing. Josipa Santinija“, u: *Četiri priloga historiji grada Splita XVII i XVIII stoljeća*, Split: Muzej grada Splita, 1953., str. 63 – 84.

¹¹ Duško Kečkemet, „Urbanistički razvoj splitske luke“, u: *Pomorski zbornik: povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942. – 1962.* II., Grga Novak i Vjekoslav Maštrović (ur.), Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti; Zadar: Institut za historijske i ekonomske nauke, 1962., str. 1393 – 1438.

¹² Duško Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita*, Split: Jevrejska općina, 1971.

¹³ Duško Kečkemet, „Prilogu opisu i povijesti splitskog lazareta“, u: *Pomorski zbornik* 13 (1975.), str. 377 – 401.

Prikazao je mijene spomenika u narednim stoljećima i obrazložio kritiku njegovoga uklanjanja netom nakon Drugoga svjetskoga rata.¹⁴

Arsen Duplančić u istraživanjima polazi od Grge Novaka, no objavljuje i nacrt Giovannija Battiste Giovannizia iz 1787. godine. Duplančić je posebno važan pri proučavanju mijena na spomeniku u 18. i 19. stoljeću.¹⁵

Higijensko-zdravstvene aspekte zaokružiti će istraživanje Danice Božić Bužančić koja je pružila jasan pregled higijenskog funkcioniranja lazareta proučen iz dokumenata nastalih u godinama kuge iz 1783. godine.¹⁶

Snježana Perojević naglasak je stavila na arhitekturu splitskoga pretovarnoga sklopa. Prostorno i kronološki jasno razlučuje šest faza gradnje ispravljajući ranije prijedloge Cvita Fiskovića i Duška Kečkemeta te izrađuje rekonstrukciju lazareta u elevaciji (ilustracija 34).¹⁷ Analizu pisanih izvora svodi isključivo na potvrđivanje teze o fazama gradnje pri čemu polazi od diplomskoga rada Alessandre Sartori.¹⁸ Prema Marasovićevim metodološkim uputama,¹⁹ rektificirat će grafičke prikaze, jasno ih podijeliti u skupine te, preko Sartori, objaviti crtež Napoliona Erauta iz 1682. godine na kojemu nalazi dokaze o pokretnome mostu koji je omogućavao karavanama da ne prolaze kroz grad (ilustracije 11 – 13.).²⁰

Darka Bilić bavila se lazaretima u kontekstu državnih gradnji mletačke Dalmacije; njihovim položajem u funkciji *baluardo della sanità*,²¹ ulogama pojedinih dijelova te nacrtima i pregradnjama 18. stoljeća, zajedno s obradom ostalih tadašnjih lazareta na Istočnoj obali.²²

¹⁴ Duško Kečkemet, „Splitski lazaret“, u: *400 ljeta splitskog lazareta*, Mladen Smoljanović (ur.), Split: Zavod za zaštitu rada, 1992., str. 1 – 10.

¹⁵ Arsen Duplančić, „Prilog proučavanju luke i pomorstva Splita u 18. i 19. stoljeću“, u: *Adrias* 2 (1988.), str. 69 – 88; Arsen Duplančić, „Neobjavljeni nacrti i opisi splitskog lazareta“ u: *Adrias* 4 – 5 (1994.), str. 167 – 190; Arsen Duplančić, „Popis državnih zgrada u Splitu iz godina 1789. i 1804.“, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture* 13 (1987.), str. 143 – 158; Arsen Duplančić, „Prinos dokumentaciji urbanističkog razvitka Splita od 17. do 19. stoljeća“, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 20/21 (1994. – 1995.), str. 143 – 154.

¹⁶ Danica Božić Bužančić, „Prilog poznavanju uloge mora, vode i brodova u suzbijanju kuge u Dalmaciji krajem XVIII stoljeća“, u: *Građa i prilozi za povijest Dalmacije* 13 (1997.), str. 265 – 284.

¹⁷ Snježana Perojević, „Izgradnja lazareta u Splitu“, u: *Prostor* 2/24 (2002.), str. 119 – 134.

¹⁸ Usp. Alessandra Sartori, *Spalato rinascimentale: la fortezza e la città a dal sec. XV al sec. XVIII*, II, diplomski rad, Venecija: Istituto Universatorio di architettura, 1986. – 1987.

¹⁹ Usp. Jerko Marasović, *Prilog metodologiji obrade graditeljskog naslijeđa*, doktorska disertacija, Split: Arhitektonski fakultet, 1977., str. 30 – 45.; objavljeno kao: Jerko Marasović, *Metodologija obrade graditeljskog naslijeđa*, Split: Književni krug; Zagreb: Arhitektonski fakultet, 2007.

²⁰ Snježana Perojević, „Nova saznanja o splitskom lazaretu iz nacrtu Napoliona Erauta“, u: *Kulturna baština* 33 (2006.), str. 99 – 116.

²¹ *Bedem zdravstva* naziv je za mletački sustav preventive zaraze iz prekograničnih područja.

²² Darka Bilić, *Inženjeri u službi Mletačke Republike: Inženjeri i civilna arhitektura u 18. stoljeću u mletačkoj Dalmaciji i Albaniji*, Split: Književni krug, 2013., str. 80 – 84.

Renzo Paci je 1971. godine, u jedinoj za sada objavljenoj monografiji o toj temi, analizirao promet na splitskoj skali u kontekstu mletačke jadranske politike dodatno razjašnjavajući mletačko-osmanske trgovačke odnose i poziciju Splita u njima.²³ Čitajući sve ranije hrvatske autore, objedinio je i uvećao saznanja o Danielu Rodrigi i položaju Židova u trgovačkoj konjunkturi s Osmanskim Carstvom te uvjerljivo diskutirao s tezama dotadašnje hrvatske historiografije o eksploataciji.

Dvaput su se splitski lazareti našli na venecijanskim izložbama u kontekstu predstavljanja zdravstvene preventive *Serenissime*. Paolo Morachiello ih je, citirajući Kečkemeta, kataloški obradio 1979. godine,²⁴ dok su opet izloženi 2004. godine kada Domenica Carini Venturini lazaretima Dalmacije posvećuje poglavlje kataloga.²⁵

Donatella Calabi posvetila se Rodrigi i njegovu značaju za židovsku zajednicu u Veneciji,²⁶ a pozabavila se i važnošću splitske luke i njenih građevina unutar mletačkoga Dominija.²⁷

U najnovije vrijeme povjesničarka Vera Costantini radi na istraživanju splitske skale preko paralelnog iščitavanja mletačkih i osmanskih izvora.²⁸

²³ Renzo Paci, „La scala di Spalato e la politica Veneziana in Adriatico“, u: *Quaderni storici* 13 (1970.), str. 48 – 105; Renzo Paci, *La „scala“ di Spalato e il commercio veneziano nei Balcani fra cinque e seicento*, Venecija: Deputazione di storia patria per le Venezie, 1971.

²⁴ Paolo Morachiello, „Howard e i lazzaretti da Marsiglia a Venezia: gli spazi della prevenzione.“ u: *Venezia e la peste 1348. – 1797.*, katalog izložbe (Venecija, prosinac 1979.), Orazio Pugliese (ur.), Venecija: Marsilio Editori, 1979., str. 157 – 194 (180).

²⁵ Domenica Viola Carini Centurini, „I Lazzaretti della Dalmazia veneta“ u: *Rotte Mediterranee e baluardi di sanità: Venezia e i lazzaretti mediterranei*, katalog izložbe (Venecija, Biblioteca Nazionale Marciana, 31.3. – 11.7.2004.), Nelli-Elena Vanzan Marchini (ur.), Milano: Skira, 2004., str. 234 – 237 (234).

²⁶ Donatella Calabi, *Venice and its Jews: 500 Years Since the Founding of the Ghetto*, Milano: Officina Libreria, 2017., str. 38.

²⁷ Donatella Calabi, „Le basi ultramarine“, u: *Storia di Venezia. Il Mare*, sv. 2, Alberto Tenenti; Ugo Tucci (ur.), Rim: Enciclopedia Italiana, 1991., str. 861 – 878; ista, „Città e territorio nel dominio da mar“, u: *Storia di Venezia. Dal Rinascimento al Barocco*, sv. 6, Gaetano Cozzi; Paolo Prodi (ur.), Rim: Enciclopedia Italiana, 1994., str. 943 – 977.

²⁸ Vera Costantini, „Fin dentro il paese turchesco: stabilimento della scala di Spalato e potenziamento delle reti mercantili e diplomatiche veneziane nell'entroterra bosniaco“, u: *Studi veneziani* 67 (2014.), str. 267 – 281; ista: „Alternative Paths Towards the Age of Mercantilism: The Venetian Project of the Scala di Spalato“, u: *Bordering Early Modern Europe*, Maria Baramova; Grigor Boykov; Ivan Parvev (ur.), Weisbaden: Harrassowitz Verlag, 2015., str. 63 – 78; ista: „Il rinnovamento della politica economica veneziana nei Balcani visto dalle fonti ottomane (1578 – 1617)“, u: *Innovare nella storia economica: temi, metodi fonti*, zbornik radova sa znanstvenog skupa (Rim, Università Roma Tre, 10. – 11. 10. 2014.), Antonio di Vittorio (ur.), Prato: Fondazione Istituto Internazionale di storia economica F. Datini, 2016. str. 185 – 196.

3. Uspostava trgovačke skale u Splitu

3. 1. Novo vrijeme – novi izazovi: Mletačka trgovačka politika na Jadranu

Razlozi uspostavljanja trgovačke luke s Orijentom u Splitu brojni su i isprepleteni, a u literaturi dobro obrađeni u kontekstu duboke promjene mletačke trgovačke politike u drugoj polovici 16. stoljeća. Općenito gledajući, Mediteran prestaje biti središnje more otkrićem Amerike i morskoga puta do Indije, no slikovit primjer krize već je događaj iz 1504. godine kada se mletačka trgovačka flota vraća iz Aleksandrije potpuno prazna!²⁹ Mletačka je vanjska politika poprimila izrazito defanzivan karakter, a period od 1479. do 1571. godine obilježen je valom utvrđivanja.³⁰ Odnosi s Osmanskim Carstvom postajali su sve teži, a napeta politička situacija ublažena je tek završetkom Ciparskoga rata (1571. – 1573.) kada, u periodu mira do izbijanja Kandijskoga rata 1646. godine, Venecija dobiva status „privilegiranoga trgovačkoga partnera.“³¹ Posebice nakon premještanja puteva i gubitka monopola, *Serenissima* je bila potrebna Carstvu kako bi prenijelo svoje proizvode u Europu. Stoga Vera Costantini zaključuje da je mogla postati privilegiran trgovački partner tek uspostavljanjem ravnoteže nakon osmanskog osvajanja strateških uporišta koja su prodirala u teritorij Carstva.³²

Na Jadranu, 16. je stoljeće doba napete političke konkurencije između Venecije, Osmanskoga Carstva, Papinske države i Habsburške monarhije u što su na ekonomskome planu uvučeni Dubrovačka Republika, engleski i nizozemski trgovci, a posredno i španjolska mornarica. Naravno, Papa je s Dubrovčanima i Španjolcima činio jednu osovinu kojoj se protuteža mogla naći tek normalizacijom odnosa između Venecije i Visoke Porte.³³ Habsburgovci niti su bili uključeni u formalnu robnu razmjenu s Osmanlijama niti su mogli imati realne pretenzije na Dalmaciju, no odgovarala im je destabilizacija koju su provodili toleriranjem Uskoka i njihovoga gusarenja. Jasno je da Osmanskome Carstvu nikako nije mogla odgovarati situacija u kojoj profitira Papinska Država, a još manje Habsburzi, stoga je povlašteni trgovački partner nužno trebala biti Venecija. Dubrovnik u takvoj konjunkturi jednostavno nije mogao imati manevarskoga prostora, posebice uzevši u obzir stav *Serenissime* prema njemu i zaštitu koju je njegova Republika uživala od Pape i Španjolaca.

²⁹ Maria Fusaro, *Political Economies of Empire in the Early Modern Mediterranean: The Decline of Venice and the Rise of England, 1450–1700*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015., str. 67.

³⁰ *Ibid.*, str. 68.

³¹ *Ibid.*, str. 69 – 70.

³² Vera Costantini, „Fin dentro il paese turchesco“, 2014., str. 267. – 270.

³³ Renzo Paci, *La scala di Spalato*, 1971., str. 15; usp. Sergio Anselmi, *Venezia, Ragusa, Ancona tra cinque e seicento: un momento della storia mercantile del medio adriatico*, Ancona: Deputazione di storia patria delle Marche, 1969.

No, u potrazi za izravnim razlogom uspostavljanja jedne osigurane trgovačke skale u mletačkoj Dalmaciji, suvremenici će redom zaključiti da se radilo o opasnosti od Uskoka što već 1599. godine piše Lazzaro Soranzo u svojoj knjizi o odnosima Venecije s Osmanskim Carstvom.³⁴ Osmanlije su jednako obrazlagali. Sultan Mustafa I, kada od mletačkoga Senata traži odštetu trgovcima povodom napada španjolske mornarice na trgovačke lađe 1618. godine, jasno piše da je Split sagrađen kako bi pružio sigurnost Osmanlijama.³⁵

Kako bismo odgovorili na pitanje zašto je trgovačka luka smještena u Split, pozovimo se prvo na ekonomske analize Tomislava Raukara. I prije uspostavljanja skale, u Splitu se odvijalo solidno trgovačko poslovanje. Usporedimo li vrijednosti robnoga prometa sredinom 16. stoljeća, među istočnojadranskim komunama ističu se jedino Zadar s prometom od 13 000 – 14 000 dukata, Split sa 25 000, dok prednjači Šibenik s 50 000 dukata godišnje; i to ponajviše zahvaljujući privilegiji trgovanja solju.³⁶ Nadalje, kako ćemo vidjeti u izvještajima knezova, nakon Ciparskoga rata i novoga razgraničenja, Zadru ipak ostaje solidno proizvodno područje na otocima, dok Split „privredno životari“ s izuzetno skućenim komunalnim teritorijem.³⁷ Takva situacija mogla se razriješiti samo trgovinom.

Također, osvrnemo li se na cestovnu mrežu Dalmacije još od rimske provincije do ranoga novoga vijeka, najveću gustoću važnih prometnica nalazimo kako vodi ka Splitu što je uvjetovano pogodnom geografijom i blizinom te pristupačnošću Bosne.³⁸ Osim toga, grad se nalazi u jednoj od najvećih prirodnih luka na Mediteranu. No, kako je splitska skala nastala na poticaj privatnog investitora, nema sumnje da je njezin utemeljitelj – okretan židovski trgovac Daniel Rodriga – sve to već znao. Naime, u Splitu je živjela i poslovala sefardska zajednica i prije kraja 16. stoljeća, dok su se ostale dalmatinske komune pokazale dosta manje propusne za njih. A upravo su se Židovi pokazali onom skupinom koja će splitskoj skali omogućiti umrežavanje i uspjeh nad konkurencijom.³⁹

³⁴ Lazzaro Soranzo, *L'Ottomanno*, Ferrara: Vittorio Baldini, 1599., str. 92.

³⁵ Stephen Ortega, *Negotiating Transcultural Relations in the Early Modern Mediterranean: Ottoman-Venetian Encounters (Transculturalisms, 1400 – 1700)*, Abingdon: Routledge, 2014., str. 150; Ortega prenosi dokument: Državni arhiv u Veneciji (Archivio di Stato di Venezia, dalje: ASVe), *Senato, Deliberazioni, Constantinopoli*, reg. 12, f. 48v – 49v, 4.3.1618.

³⁶ Tomislav Raukar, „Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV i XVI stljeću”, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 10 (1977.), str. 203 – 225 (220).

³⁷ *Ibid.*, str. 222.

³⁸ Usp. Ivan Milotić, *Rimska cestovna baština na tlu Hrvatske*, Zagreb: Hrvatsko društvo za ceste VIA – VITA, 2010.; Richard J. A. Talbert (ur.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2000.; Lovorka Čoralić, *Put, putnici, putovanja: ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*, Zagreb: AGM, 1997.

³⁹ Usp. Grga Novak, *Židovi u Splitu*, Split: Knjižara Morpurgo, 1920.; Duško Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita*, Split: Jevrejska općina, 1971.; Benjamin Ravid, „A tale of three cities and their Raison d'etat: Ancona, Venice, Livorno, and the competition for Jewish merchants in the sixteenth century”, u: *Mediterranean Historical Review* 6 (1991.), str. 138 – 162.

3. 2. Daniel Rodriga: *inventor della Scala di Spalato*

Daniel Rodriga, koji će postati “*inventor della scala di Spalato*”,⁴⁰ trgovac je i Židov iberskoga podrijetla koji se našao na Jadranu u potrazi za zaradom nakon što je izbjegao progone.⁴¹ Najraniji zapis o njemu pronašao je Renzo Paci u Državnom arhivu u Ankoni gdje se Rodriga zatekao u travnju 1549. godine kako bi s bratom Pietrom Dieghijem i *hispancem* Iosef Hoef Falconom osnovao trgovačko društvo.⁴² Tada se uključuje u živu trgovinu s Osmanlijama kojom će se, na raznim stranama Jadrana, baviti cijeli život. U tome trenutku Rodriga stanuje s obitelji u venecijanskome *Ghetto Vecchio*.⁴³ U drugoj polovici stoljeća trguje na Balkanu gdje stječe povjerenje lokalnih osmanskih dužnosnika, posebice pri skali na Neretvi gdje djeluje kao trgovački konzul židovskoga naroda.⁴⁴ No, očito se trajnije naselio u Veneciji jer ga dužd Alvise Mocenigo (1570. – 1577.) 1573. godine potvrđuje konzulom ponentinskih Židova,⁴⁵ te je tri dana ranije odlučeno da ode na diplomatsku misiju u Skopje.⁴⁶ Odatle će ga 1573. godine Hasan paša Predojević (u. 1593.), tada sandžak-beg Hercegovine, poslati u Veneciju po diplomatskome zadatku.⁴⁷ Nalazeći u Splitu pogodno mjesto za trgovinu s Osmanskim Carstvom, predložit će 1566. godine mletačkome Senatu da otvori u tome gradu jednu trgovačku luku.⁴⁸ No, u političko-ekonomskim prilikama neposredno prije Ciparskoga rata, Senat je ostao nezainteresiran. Ipak, Rodriga od nauma nije odustajao i očito se proširila ideja o potencijalnim koristima trgovačke luke u Splitu o čemu svjedoči pismo kliškoga sandžakbega Ali-beg Sokolovića upućeno duždu Alviseu Mocenigu, zaprimljeno 13. listopada 1573., u kojemu kaže da bi u vremenu ponovnoga mira (Ciparski rat traje od 1570. do ožujka 1573.) i sigurnosti koju on „pravično pruža svima podjednako” trebalo otvoriti splitsku skalu.⁴⁹

⁴⁰ ASVe, *Cinque Savii alla mercanzia* (dalje: V Savi), II serie, b. 162, 20.6.1590. in Pregadi.

⁴¹ Usp. Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962.; Benjamin Ravid, „The First Charter of the Jewish Merchants of Venice, 1589“ u: *AJS Review* 1 (1976), str. 187 – 222; Renzo Paci, *La scala di Spalato*, 1971.

⁴² Renzo Paci, *La scala di Spalato*, 1971., str. 49.

⁴³ Donatella Calabi, *Venice and its Jews*, 2017., str. 44.

⁴⁴ Renzo Paci, *La scala di Spalato*, 1971., str. 49., Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 186.

⁴⁵ Ponentini (dosl. „zapadnjaci“) skupni je naziv za sefardske Židove pristigle u Italiju mahom s Iberskog poluotoka nakon progona s kraja 15. stoljeća; usp. Jonathan Ray, „Iberian Jewry between West and East: Jewish Settlement in the Sixteenth-Century Mediterranean“, u: *Mediterranean Studies* 18 (2009.), str. 44 – 65.

⁴⁶ Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 190 prenosi dokument ASVe, V Savi, b. 63, *Ebrei ponentini: Università*, 16.1.1573.

⁴⁷ Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 188. – 189. prenosi prijevode dokumenata iz ASVe, fond: *Lettere et scritture turchesce 1570. – 1579.*

⁴⁸ *Ibid.*, str. 186 – 187; autor ne nalazi taj dokument, već ga pretpostavlja po kasnijoj molbi Daniela Rodrige (ASVe, *Senato, Deliberazioni, Mar*, filza 69, 13.1.1576 (1577.), koju prenosi na str. 204).

⁴⁹ *Ibid.*, str. 191, donosi prevod pisma iz: ASVe, *Lettere et scritture turchesche*, filza 3 (237 III: 11-12).

Rodriga se očito pokazao nezamjenjivom karikom u mletačkim odnosima s balkanskim begovima i pašama, pa ga po završetku Ciparskoga rata Senat šalje da pregovara sa sandžak-begovima o pitanju razgraničenja i razmjene zarobljenika.⁵⁰ Naime, Turci nisu bili voljni vratiti posjede u Dalmaciji koje su stekli ratom, iako je u mirovnim pregovorima bilo određeno drugačije. To će prouzrokovati trzavice u međusobnim odnosima kroz cijelo desetljeće.⁵¹ No, situacija u kojoj se našlo stanovništvo Splita, koji je bio neobranjiv i s neznatnim komunalnim teritorijem na kopnu, mogla se riješiti samo uspostavom trgovine.⁵²

Daniel Rodriga uvidio je prednosti Splita i 1577. godine predložio venecijanskome Senatu molbu u kojoj traži da se u Splitu otvori skala za trgovanje s Osmanskim Carstvom koja već ima preduvjet njegovoga prijateljstva s turskim pašama. Tvrdi da će Split zamijeniti Narentu,⁵³ Herceg Novi i Dubrovnik te da će se povećati sigurnost plovidbe Jadranom. Javni prihodi će se povećati, kao i bogatstvo pučanstva. Traži slobodu tranzita poput one na Krfu i Zakintu kao i sigurnost trgovaca; da se dozvoli podizanje lazareta unutar ili izvan gradskih zidina; trgovačke povlastice za Židove te priznanje vlastitih konzularnih povlastica. Zauzvrat bi trgovcima naplaćivao namet na pet godina u obliku naknade za izgradnju lazareta.⁵⁴ Prijedlog tarife za uvoz potpisali su, i projekt preporučili, kršćanski i židovski trgovci u dvije različite molbe, a sve zajedno poslano je na daljnje vještačenje. *Cinque Savi alla mercanzia*, ured petorice koji je bio zadužen za trgovačke poslove, savjetovao je Senat afirmativno, no u tome periodu još se raspravlja o smještaju lazareta podalje od grada, na mjestu napuštene opatije Sustipan.⁵⁵ Splitsko je plemstvo, barem većim dijelom, također bilo zainteresirano za uspostavu skale pa su u ime općine poslani Petar Cipci i Petar Tartaglia koji pred Senatom kažu da će gradnja skale u Splitu rezultirati povećanim bogatstvom stanovništva i sigurnošću upropaštenoga grada.⁵⁶

⁵⁰ *Ibid.*, str. 192 – 197.

⁵¹ Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 200.

⁵² Usp. izvještaj kneza i kapetana Splita Andreje Michielija po povratku s dužnosti, ASVe, *Collegio, Relazioni finali di ambasciatori e pubblici rappresentanti* (dalje: *Relazioni*), b. 72, 28.5.1573.; objavljeno u: Grga Novak (ur.), *Mletačka uputstva i izvještaji IV: od 1572. – 1590.*, Zagreb: JAZU, 1964., str. 127 – 136.

⁵³ Gabela pored Čapljine na Neretvi.

⁵⁴ ASVe, *Senato, Deliberazioni, Mar*, filza 69., 13.1.1576. (1577.); prevod u: Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 204 – 205.

⁵⁵ dokument *Opinione dei Cinque Savi alla Mercanzia con giuramento*, u: ASVe, *V Savi*, II serie, b. 162, 9.2.1576.

⁵⁶ ASVe, *Senato, Deliberazioni, Mar*, filza 69, bez datuma (pridruženo Rodrigovoj molbi); prevod u: Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 212.

3. 3. Protivnici i odgoda

No, Splitska skala bila bi projekt koji bi uzburkao ustaljene tokove kapitala, kao i stubokom promijenio odnose s Visokom Portom. Stoga se u Senatu projektu usprotivila grupacija okupljena oko Leonarda Donata,⁵⁷ i Vicenza Morosinija, *equus consiliarius*, koji je 29. listopada 1577. predložio obustavu dan ranije prihvaćene Rodrigove molbe. No Senat im se usprotivio sa 105 glasova.⁵⁸ I nakon konačne potvrde Senata 1580. godine, njih su dvojica uložili prigovore. Ipak, moramo primijetiti da je stvarnost na terenu bila drugačija, što nam prenosi knez i kapetan Alvise Loredan po svome povratku iz Splita.⁵⁹ Primijećuje da grad može imati velike koristi od toga projekta, posebice uzevši u obzir trenutno bijedno stanje komune, no uviđa i opasnost od prodora Turaka s Klisa i ostalih obližnjih tvrđava. Naposlijetku zaključuje da je najveći problem u židovskome kapitalu i naseljavanju Židova, ne zbog njegovoga protivljenja već mnijenja lokalnoga stanovništva. Također, zbog toga što je roba već bila počela pristizati, uviđa i masivnost toga poduhvata pa smatra kako imovina jedne privatne osobe naprosto neće biti dovoljna za ostvarenje gradnje; a bez građevine nema ni skale, odnosno luke ni prometa. Također kaže da treba naći mjesto u luci za gradnju.⁶⁰ Kako se ispostavilo, Loredan je bio u pravu. Institucija zadužena za poslove trgovine – *Cinque Savi alla mercanzia* – je preko Alvisa Contarinija, providura za poslove trgovine u Dalmaciji, zatražila mišljenje Fabija da Canala, providura konjice u Dalmaciji tijekom Ciparskoga rata. Canal odgovara potvrdno, obrazlažući da će se povećati bogatstvo samoga grada i javnih financija, kao i sigurnost što zbog poboljšanja odnosa s Turcima, što zbog bolje opremljenosti arsenala (predlaže opremiti ga sa skale lojem i paklinom). Kaže da je problem konkurentske skale na Neretvi bio nizak vodostaj rijeke pa se često moralo čekati da poraste kako bi veći brodovi pristali, a spominje i raširenost malarije. Preporuča da se lazaret smjesti u varoši van grada pored morlačkih logora uz gradska vrata, što potpisuje i Zuan Battista Calbo.⁶¹ Iz dokumenata 1582. doznajemo što se dogodilo nakon odluke potpisane 1580. godine. Rodriga je uložio 600 dukata u početnu gradnju no izvođač je umro, a nasljednici mu nisu mogli vratiti preostalih 170 dukata.

⁵⁷ Renzo Paci, *La scala di Spalato*, 1971., str. 53.

⁵⁸ Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 216; ASVe, *Senato, Deliberazioni, Mar*, filza 69.

⁵⁹ ASVe, *Collegio, Relazioni*, b.72, 1580. prenosi: Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 221. – 223.

⁶⁰ prihvaćen je prijedlog kneza Marca Cornera iz 1578. o mjestu gradnje; ASVe, *Senato, Deliberazioni secreta*, b. 82, prenosi: Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 219.

⁶¹ Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 224 – 225; ASVe, *Senato, Deliberazioni, Mar*, filza 69.; Giovanni Battista Calbo bio je i knez i kapetan Šibenika i knez Pule, a u njegovu je čast kao splitskoga kneza Baranin Anton Prokulian napisao pohvalu: Antonio Proculiano, *Oratione al clarissimo m. Giovan Battista Calbo degnissimo rettor, et alla magnifica comvnita di Spalato, detta da Antonio Proculiano Cancelliero di essa Comunità*. Venetia: Domenico Farri, 1567.; objavljeno kao: *Govor u pohvalu Splita: tekst Antuna Prokulijana objavljen 1567. godine prevela, kometirala i uvod napisala Ljerka Šimunković.*, Split: Hrvatsko-talijanska kulturna udruga Dante Alighieri, 2015.

Stoga, ostavši bez sredstava, piše Senatu 28. listopada 1582. da napušta Split i ide na skalu na Neretvi te da od defterdara Bosne moli da se pruži jedna naoružana galija za redovitu pratnju.⁶²

Od Mletačke Republike traži da mu se od povišenja zarade od carine splitske fiskalne komore, do kojega je on doveo svojim savjetima i preporukama, isplati 600 dukata koje je bio uložio ili da mu država otkupi temelje započete građevine. Knez Alvise Loredan upitan je za mišljenje te potvrđuje da Rodriga zbog mnogih zasluga zaslužuje neku naknadu pošto je već uložio 374 dukata,⁶³ a *Cinque Savi alla mercanzia* presudili su da se Rodrigi, iako je trebao dovršiti gradnju, ne smije prepustiti carinarnica – stoga ona prelazi u državne ruke.⁶⁴ Trošak mu je nadoknađen tek 1584.⁶⁵

Zuan Francesco Paruta, prorektor Omiša (1570. – 1573.) koji je čuo prijedlog na Senatu, usprotivio se smještanju skale u Split i predlaže Omiš s vrlo solidnim argumentima mahom sigurnosne prirode. Njegovo mišljenje naposljetku nije bilo ni stavljeno na razmatranje.⁶⁶ Nicolo Correr, knez i kapetan Splita 1580. – 1583. tvrdi da bi skela donijela velike koristi i da se bez Rodrige ne može dovršiti. Također nabraja niz radova koje bi trebalo učiniti u osmanskome zaleđu poput popravka puteva i gradnje mostova i karavansaraja; te da valja postići opću privolu na plaćanje nameta te prihvatiti da se trgovina seli sa Neretve. Kako kaže, to može učiniti samo Rodriga, prijatelj defterdara Bosne Memiš-bega kojega je već prije bio naveo da odvрати trgovinu, te je defterdar naredio pojedinim općinama (*comuni*) da poprave ceste, sagrade mostove i karavansaraje te da osiguraju dovoljan broj konja.⁶⁷

⁶² *Ibid.*, str. 225 – 226.

⁶³ ASVe, *Senato, Deliberazioni, Mar*, filza 87, 7.11.1582.; prevod u: Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 228 – 230.

⁶⁴ ASVe, *Senato, Deliberazioni, Mar*, filza 87., 13.11.1582.; prevod u: Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 230.

⁶⁵ Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 239.

⁶⁶ *Ibid.*, str. 212 – 213.

⁶⁷ Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 231, iz: ASVe, *Collegio, Relazioni*, b. 72, 13.6.1583.; usp. Grga Novak (ur.), *Commissiones et relationes IV*, 1964.

3. 4. Osmanski argument u korist skale

Uspostavljanje mletačko-osmanske trgovine preko Splita podvig je prvenstveno ekonomske i geopolitičke naravi koji je po mišljenju Rodrige i mletačkih knezova trebao osigurati, osim javne i privatne financijske dobrobiti, i bolje odnose s Turcima, te time veću sigurnost puka i granice. Navedeno je bilo nemoguće ostvariti unilateralno, bez privole osmanskih službenika, te bez postojanja određenih infrastrukturnih uvjeta. Stoga smijemo reći da je po pitanju splitske skale arhitektura ta koja je posredno osiguravala mir i nastala kao primjer širih geopolitičkih gibanja i političko-ekonomske volje širih krugova. Ništa ne bi bilo moguće bez političke konjunktore koja je nastala u Osmanskome Carstvu na vrhuncu njegove ekspanzije i uopće omogućila uspostavljanje projekta splitske skale. Prisjetimo se i da kliški sandžakbeg Ali-beg Sokolović (1573. – 1576.) po završetku Ciparskoga rata piše duždu Alviseu Mocenigu da bi valjalo uspostaviti trgovačku skalu u Splitu.⁶⁸

Naime, radi se o mlađemu bratu prethodnog kliškoga sandžak-bega Gazi Ferhad-paše Sokolovića (1566. – 1573.), potom sandžak-bega Bosne (1574. – 1580.) te prvog begler-bega Bosne (1580. – 1588.) i Budima (1588. – 1590.). Obojica su bili bliska rodbina velikoga vezira Mehmet-paše Sokolovića (1565. – 1579.). Na građevinskome planu, Ferhad-paša zapamćen je po urbanizaciji Banja Luke i zadarskoga Zemunika te infrastrukturnim projektima u sjevernoj Bosni, dok će Mehmet-paša ostati zabilježen po čitavome nizu narudžbi, no za naše istraživanje bitni su urbanizacija Beograda te čitav niz gradnji s ciljem poboljšanja cestovne infrastrukture na Balkanu poput mosta na Žepi, u Višegradu, Kozjega mosta u Sarajevu, karavansaraja u Sokolovićima, Arslanagića mosta u Trebinju i ostalih.⁶⁹ Stoga, kao što vidimo na administrativnome planu, čitav kraj od Splita do Carigrada, u svim instancama vlasti, bio je u rukama jedne obitelji te je nemoguće da Ali-beg, prigodom preporuke za otvaranje skale, djeluje nezavisno. Također, urbanistički i prometni razvitak Bosanskoga pašaluka tražio je trgovačke puteve za izvoz robe, a razgranata talijanska manufakturna proizvodnja nove sirovine i tržišta za gotove proizvode.

⁶⁸ Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 191., iz: ASVe, *Lettere et scritture turchesche* f. 3 (237 III: 11-12).

⁶⁹ Usp. Hamdija Kreševljaković, *Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Naučno društvo, 1957.; Ekrem Hakki Ayverdi, *Avrupa'da Osmanli mimari eserleri*, sv. 1., Istanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977.; Gülru Necipoğlu, „Connectivity, Mobility, and Mediterranean “Portable Archaeology”: Pashas from the Dalmatian Hinterland as Cultural Mediators”, u: *Dalmatia and Mediterranean: Portable Archeology and the Poetics of Influence*, Alina Payne (ur.), Boston; Leiden: Brill, 2014., str. 313 – 381.

Južne skale (Neretva, Dubrovnik, Makarska) pokazale su se nedovoljnima. Stoga je Ferhad-paša, kada se činilo da je Rodrigova inicijativa propala, poduzeo svoj pothvat na ušćima Jadra i Žrnovnice gdje je poslao jednoga čauša s mnogo radnika zaduženih da sagrađe pretovarišta i solane, o čemu nas izvještava Nicolò Correr po povratku s položaja kneza Splita.⁷⁰ Ipak, u toj konjunkturi ključna je figura bio Memiš-beg (u. 1585.), defterdar (dosl. knjigovođa; financijski upravitelj provincije) Bosne i graditelj Memi šahove džamije i medrese u Foči,⁷¹ koji 1580. godine postaje prvi defterdar Bosanskoga pašaluka (beglerbegluka), te kasnije Temišvarškoga pašaluka. Dokazao se kao blizak prijatelj našem Rodrigu kada ga je jednom prilikom izvukao iz tamnice.⁷² Doznajemo iz Correrovog izvještaja da je defterdar osobno naredio nižim instancama da uredi sve potrebno za put ka Splitu, od čega je Mlečane najviše morilo pitanje mostova na Cetini kao i čišćenja perimetra oko puteva od šuma što Rodriga treba ugovoriti direktno sa kliškim sandžak-begom.⁷³ Okviri poslovanja i infrastrukturni zahtjevi time su postavljeni i prije no što je gradnja skale počela, no s hijatusom 1582. – 1588. godine ostali su nedovršeni. Kasniji sandžak-begovi bili su promjenjivoga interesa i zahtijevali uvijek dodatno mito, no do tada je *Serenissima* već uvidjela vlastitu korist, a i sama je Visoka Porta do 1590. godine prihvatila projekt na najvišoj instanci.⁷⁴

O neprekinutome interesu Osmanlija za trgovinu preko Dalmacije još rječitije govori slučaj diplomatskoga posredovanja Ivana Petra Marchija (1663. – 1733.), osnivača Ilirske Akademije u Splitu,⁷⁵ koji je okončanjem Morejskoga rata (1684. – 1699.) poslan u Bosnu da pregovara o raznim pitanjima s visokim osmanskim službenicima. U do sada neobjavljenom opsežnom izvještaju, kopija kojega je poslana uredu *Cinque Savi* zbog ugovorenih trgovačkih pitanja, Marchi piše generalnome providuru da se sastao s raznim visokim dužnosnicima te opisuje stanje osmanskih krajeva po onome što je čuo i vidio na svome jedanaest-dnevnom putovanju. Nadalje, izvještava o razaranju od strane austrijskih trupa te o pregovorima o razgraničenju između Osmanlija i Austrijanaca koji su se u tome trenutku odvijali na rijeci Uni.

⁷⁰ ASVe, *Collegio, Relazioni* b.72, 13.6.1583.; prevod: Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 231.

⁷¹ što spominje i Evlija Čelebi u *Sejihatnami*; Evlija Čelebi, *Putopis: Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Hazim Šabanović (prev. i prir.), Sarajevo: IRO „Veselin Masleša“, 1979., str. 400.

⁷² Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 231; po: ASVe, *Collegio, Relazioni*, b. 72, 13.6.1583.; ASVe, *Senato, Deliberazioni, Mar*, filza 87, 28.10.1582.; Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 225 – 226.

⁷³ ASVe, *V Savi*, II serie, b. 162, 16.6.1589. in Pregadi.

⁷⁴ ASVe, *Senato, Dispacci, Provveditori da terra e da mar e altre cariche* (dalje PTM), *Provveditor General Dalmazia 1590*, b. 414, 12.5.1590.; prenosi Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez... nastavak“, 1966., str. 408.

⁷⁵ O Marchiju usp. Danica Božić Bužančić, „Ivan Petar Marchi – Markić: Njegovo djelovanje i njegova oporuka“, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 41 (1999.), str. 181 – 202.

Odvojeno se sastao sa čehajom – ovlaštenikom vezira i glavnoga defterdara Carstva – koji mu je poručio da Visoka Porta želi da se, uz Split, otvore i druge skale na Jadranu po uzoru na nju: Risan za potrebe Albanije i Čitluk na Neretvi za potrebe Hercegovine. Nadalje pojašnjava partikularne interese pojedinih osmanskih dužnosnika naspram splitske skale.⁷⁶ Kao što vidimo u sljedećim zapisima, Mlečani su odmah prionuli gradnji novih skala.⁷⁷

4. Državno ulaganje i realizacija

4. 1. Dovršetak Rodrigove carinarnice

Nasreću, Republika je odlučila nastaviti gradnju skale što vidimo iz pisma *Cinque Savi* splitskome knezu u kojemu se interesiraju za stanje građevine u luci, točnije – stupanj izgrađenosti.⁷⁸ S Osmanlijama su svi poslovi zaključeni u rujnu 1589. kada se Daniel Rodriga vraća iz Bosne u Split u društvu jednoga čauša.⁷⁹ Kako je sada građevina u potpunosti prešla u državno vlasništvo, mletački je Senat na zasjedanju 4. lipnja 1588. godine odlučio da se u Splitu dovrši već započeta *Dogana* (carinarnica) kako je uostalom i već bilo odlučeno 1580. godine. Za taj cilj određuju da će se potrošiti maksimalno 3000 dukata preko ureda *Cinque Savi alla mercanzia*.⁸⁰ Odluka je poslana knezu nekoliko dana kasnije zajedno s nacrtima i 1500 dukata koji se imaju potrošiti na gradnju „i ni na što drugo“.⁸¹ Nadalje pišu da, ako u Splitu ne uspije pronaći stručne graditelje, knez može pisati u Zadar da ih tamo pronađu. Prije svega trebalo je revidirati stanje temelja i prilagoditi ih kako bi bili sposobni podnositi teret građevine, a nakon toga utvrditi stanje puteva te smještaja u gradu. Već 27. rujna *Cinque Savi* su se obradovali napretkom gradnje.⁸² Usporedno s trajanjem gradnje Daniel Rodriga uspijeva pridobiti službenike Hercegovačkoga sandžakata te Senat dobiva potvrdu da će *emin* (carinik) napustiti skalu na Neretvi u korist splitske. Također, i kliški je sandžak-beg prionuo osiguravanju i uređivanju puteva jer je bio zainteresiran za isporuke strateški bitne soli preko splitske skale.⁸³

⁷⁶ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, f. 24v – 32r, ultimo Ottobre 1699. di Gio Pietro Marchi, Spalato.

⁷⁷ ASVe, *V Savi*, II s., b.163., 30.1.1699. (1700.); u talijanskoj literaturi vlada iznenađenje brzinom podizanja novih lazareta na crnogorsko primorju; usp. Domenica Viola Carini Venturini „I lazzaretti della Dalmazia veneta“, 2004., str. 235.

⁷⁸ Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 242. prenosi: *Lettera al Conte di Spalato dei Cinque Savi alla Mercanzia; Lettere ai rettori* b.492. 1.2.1587. (1588.).

⁷⁹ Renzo Paci, *La scala di Spalato*, 1971., str. 57.

⁸⁰ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 4.6.1588.; kopija odluke koju spominju priložena je novoj odluci: ASVe, *V Savi*, II s., b.162, 24.6.1580. in Pregadi.

⁸¹ ASVe, *V Savi*, II s., b.162, 13.6.1582.

⁸² ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 27.9.1588. in Collegio.

⁸³ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 16.6.1589. in Pregadi.

Kako bi skala mogla optimalno funkcionirati odobrene su sve zatražene povlastice židovskim trgovcima koji su naseljeni u Split, ⁸⁴ o čemu će biti riječi u zasebnome poglavlju.

Iako je trgovina u Split već neko vrijeme pristizala, početkom 1592. godine skala još nije bila dovršena pa je knezu poslano 300 dukata za jaružanje luke, gradnju cisterne i kule (ilustracija 2). Poslan je povjerenik *Cinque Savi* – Antonio dall'Oglio s ciljem da pruži mišljenje o poboljšanjima skale za dobro uredovanje i povećanje prometa. Ottavio dall'Oglio, vjerojatno bliski rođak koji dolazi zajedno s njim, postaje konzul u Bosni i mora nabaviti konje. Tad se ustanovljuje i straža Poljičana od 100 momaka.⁸⁵

Iako je skala i službeno otvorena u kolovozu 1592., početkom 1593. poslano je dodatnih 4000 dukata za dovršenje *Dogane*, uređenje luke i za mito osmanskim službenicima.⁸⁶ Iz izvještaja Daniela Molina prilikom povratka sa dužnosti kneza i kapetana Splita doznaje se da promet ide mahom preko Sarajeva i Banja Luke. Iz Sarajeva put karavana trajao je sedam dana: četiri do Duvna i još tri do Splita, dok iz Banja Luke deset dana po brzini dvadeset milja dnevno. Izgleda i da je Duvno bilo bitna postaja na putu gdje se vršio pretovar robe zbog čega su nastajali neredi. Stoga je trebalo postaviti konzularnoga predstavnika da to nadzire. Također, napisao je da bi trebalo dovršiti i ostatak *Dogane* jer „ona čuva grad kao što je Venecija od kuge, ali i robu od pljačke.”⁸⁷

4. 2. Druga faza – 1595. godina

Na sjednici Senata 21. ožujka 1595. godine zaključeno je da treba nastaviti gradnju carinarnice (*Dogane*) i lazareta. Zarade carina bile su tolike (u 9 mjeseci – do prosinca 1594. – 14 700 dukata!) da su odmah odvojili 6000 dukata za zadovoljenje potreba u materijalu (drvo, željezo, kamen) i nadglednika radova (Operarij) kao i ostaloga što se učini potrebnim za nastavak radova prema modelu i propozicijama koji su poslani splitskome knezu.⁸⁸ Posao je napredovao te Senat preko ureda *Cinque Savi* šalje 1598. i početkom 1599. godine drvo i novac za plaće *operarijima*.⁸⁹ Treba napomenuti da Daniel Rodriga i dalje djeluje na splitskoj skali, iako tek kao posrednik, pa njemu koji je „*inventor della scala di Spalato*” Senat dodjeljuje godišnju rentu od 200 dukata na 20 godina, počevši od tekuće 1599.⁹⁰

⁸⁴ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 20.6.1590. in Pregadi.

⁸⁵ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 20.1.1591. in Pregadi; 2.6.1597. godine dall'Oglio daje ostavku na mjesto konzula, a 19.8.1597. zamjenjuje ga Zuane Mutio, sin Francesca, dragomana u Konstantinopolu. 1.9.1604. privremeno je ustanovljen poseban konzulat za Sarajevo; u: ASVe, *V Savi*, b. 26, *Consoli veneti in Levante*.

⁸⁶ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 18.2.1592. in Pregadi.

⁸⁷ Relacija kneza Danijela Molina, ASVe, *Collegio, Relazioni*, b. 72., 11.10.1594.

⁸⁸ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 21.3.1595. in Pregadi.

⁸⁹ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 8.8.1598.; isto: 9.1.1598.

⁹⁰ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 23.7.1599. in Pregadi.

Ogroman je bio doprinos kneza Leonarda Bollanija (1597. – 1600.) oko uređenja skale, što priznaje Senat kada njegovome nasljedniku predaje dodatnih 2000 dukata za dovršenje gradnje.⁹¹ Iz Bollanijevog izvještaja doznajemo što je sagradio i kakav je izgled nove zgrade: „Skala je krasna i dobro ustanovljena. Ništa je ne može poremetiti osim rata, bolja je i sigurnija od dubrovačke te su trgovci na *Dogani* smješteni u udobne prostorije i dobro su tretirani. Također, galija za pratnju i ostale naoružane barke pružaju sigurnost plovidbi. Jedini problem mogu biti duža čekanja u *Dogani*, ponekad dva ili više mjeseci dok se galija ne vrati, a da (trgovci s robom) nisu prošli kontumaciju pa je naknadno moraju izvesti u Veneciji što uzrokuje veliko nezadovoljstvo. Događalo se da zbog toga skrenu za Dubrovnik.” Nadalje: „Građevina nove *Dogane* je prekrasna; sadrži mnogo komotnih soba (24 *in solaro*; na katu) i toliko skladišta u prizemlju na tri strane, dok je na četvrtoj nadsvođena konjušnica (*pod voltom*) u kojoj su smješteni Morlaci sa konjima za prijevoz robe. U prostranome prostoru nad konjušnicom također se ostavlja roba i smještaju trgovci. Postoji i lijepa i snažna kula na uglu građevine prema luci. Ta građevina (nova *Dogana*) čitava je izgrađena pod mojim nadzorom iz komada zida prve fasade koju sam našao do visine jedne stope od poda. Dvapat sam iskapao luku za potrebe galija koje sada dolaze pred sam zid *Dogane* na iskrcaj. Sve ove gradnje su izvršene brzo; u mnogo manje vremena no što se gradio stari lazaret.”⁹²

No, iz zaključaka Senata vidi se da su neke građevine bile ostale nedovršene. Krajem 1602. godine luka i dalje zahtijeva otkopavanje, mulovi su oštećeni, a manjka i cisterna. Trebalo bi pokriti krovom kulu koja je podignuta radi obrane *Dogane* koja je i sama na udaru garbina,⁹³ pa treba sagraditi i lukobran.⁹⁴ Senat je izdvojio 1000 dukata na temelju izvještaja Andreje Reniera, bivšega kneza i kapetana (1600. – 1602.), koji tvrdi da je sve na *Dogani* dovršeno osim kule i cisterne. Nadalje, uvodi nas u sljedeću dogradnju tvrdnjom da je starome lazaretu u kojemu se odvija kontumacija potrebno, zbog uvećanja trgovine, nadograditi novo krilo nad skladištima na zapadnoj strani, a izvan lazareta načiniti zatvoreni prostor za smještaj karavana i njihovih vodiča koji su došli sa osumnjičenom robom. Naime, smještaj unutra bio je jako uzak, a ponekad, piše Renier, u družini dođe i preko 200 konja. Tvrdi i da je povećao zdravstvenu sigurnost lazareta.⁹⁵

⁹¹ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 12.6.1600. in Pregadi.

⁹² ASVe, *Collegio, Relazioni*, b. 72., 3.4.1600., *Relazione di Lunardo Bollani conte e capitano di Spalato*.

⁹³ Garbin odnosno lebić je vjetar koji puše s jugozapada i time jedini vjetar koji može ući u splitsku luku.

⁹⁴ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 18.12.1602. in Pregadi.

⁹⁵ ASVe, *Collegio, Relazioni*, b.72., 23.9.1602.

Senat uviđa da 1605. godine cisterna i kula nove *Dogane* još nisu dovršene pa preko *Cinque Savi* šalje dodatnih 2000 dukata.⁹⁶ Kao što je predložio knez Andrea Renier, trebalo je povećati lazaret. Stoga Senat, kao što je splitski knez zamolio 27. studenog 1605., odobrava sredstva za uvećanje staroga lazareta za četiri nove sobe.⁹⁷

4. 3. Kuga 1607. godine i promjena pristupa

Međutim, već 1607. sanitarne mjere su podbacile i u gradu Splitu pojavila se kuga, vjerojatno se proširivši iz Sarajeva. Iako je prvi zabilježen slučaj bio u kući trgovca Polenija 27. ožujka, dokaz da je kontamacija u lazaretima bila manjkava je činjenica da je već do 17. travnja u lazaretu od kuge umrlo 57 ljudi; isto koliko u gradu i predgrađima zajedno.⁹⁸ Određen je poseban providur za zdravstvo, Gianbattista Micheli, kojemu je naređeno da poboljša sanitarne uvjete i obavezno osigura da je grad strogo odijeljen i zaštićen. Izgleda da je lazaret bio ostao bez krova pa se šalje i drvo za njegov popravak.⁹⁹ Moramo primijetiti da je to prvi put da se u dokumentima znatnije naglašava aspekt zdravstva.

Izgleda da dva dvorišna sklopa skale, sada proširena, nisu bila dovoljna za opskrbu trgovine koja je prolazila kroz Split. Na to upućuje Ottavio dall'Oglio u funkciji *conduttore delle galee della mercanzia* i prijašnji trgovački konzul u Bosni, koji početkom 1609. godine piše Senatu da se promet, koji je običavao dolaziti sa svih dijelova Balkana, Ugarske, Vlaške, Transilvanije i Moldavije, Male Azije te čak Perzije, sveo na niske grane i mahom prebacio na ostale skale te da to šteti Veneciji posebice zato što sada Firenca preko Dubrovnika izvozi više svojih proizvoda. Nadalje, osim lanjske kuge, ističe ono što smatra presudnim za usavršavanje skale. Prvenstveno smatra da lazarete treba uvećati i dovršiti stari lazaret (Rodrigov u kojemu se vrši karantena); zatim se osvrće da mulovi još nisu dovršeni te da luka mora biti napokon iskopana. Posebice kaže da treba urediti bunar jer, kako piše, Turcima naročito smeta što u Splitu nemaju vodu i smještaj kao u ostalim krajevima.¹⁰⁰ Njegovome je savjetu priloženo i pismo trgovaca koji se žale na nedostatak osnovnih uvjeta.¹⁰¹ Prijedlog je upućen na razmatranje uredu *Cinque Savi* koji se slažu da je istina kako vlada manjak prostora jer trenutno manji lazaret služi kontumaciji, a veći za primanje robe i ljudi koji su već prošli karantenu. Zaključuju da bi oba lazareta trebala služiti kontumaciji i da bi ujedinjeni bili sposobniji primati toliku količinu robe.

⁹⁶ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 26.11.1605. in Pregadi; ista je situacija ostala i 1607.: ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 12.8.1607. in Pregadi.

⁹⁷ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 9.8.1606. in Pregadi.

⁹⁸ Grga Novak, *Povijest Splita II*, 1957., str. 131.

⁹⁹ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162., 1.6.1607.

¹⁰⁰ ASVe, *Senato, Deliberazioni, Mar*, b. 178, 8.2.1608.

¹⁰¹ *Ibid.*

Odmah predlažu i mjesto za robu koja je prošla karantenu na Stradunu, odnosno Rivi, između gradskih zidina i lazareta gdje će se sagraditi jedan natkriven uzdužni prostor dužine 23 stope i širine 5,¹⁰² naslonjen na zid lazareta. Napravljen je i model koji je poslan na Kolegij zajedno sa troškovnikom od 4000 dukata. Nadalje, tvrde da bi ta građevina bila sasvim dovoljna za sadašnje potrebe budući da bi proširenje nad morem koštalo previše i mijenjalo oblik luke, a i da je veličina Rive, time umanjena na 40 stopa duljine i 9 širine, i dalje sasvim dovoljna za sve radnje.¹⁰³ Vidimo i da se o proširenju razmišljalo i pola godine ranije kada *Cinque Savi* nakon pregleda intenziteta prometa zaključuju da je povećanje nužno i obrazlažu kako bi novi projekt povećanja nad vodom bio povoljniji po pitanju sigurnosti od izbijanja epidemije. Ipak, diskutiraju o tek kozmetičkom rješenju zamjene funkcija starog i novog – većega lazareta, koji trenutno služi trgovcima koji dolaze iz Venecije i pohrani robe nakon kontumacije, te nadodaju da bi valjalo sagraditi nekoliko novih soba naslonjenih na zidine lazareta. Također, *emin* je bio nezadovoljan vlastitim smještajem pa predlažu da mu se sagradi nova kućica.¹⁰⁴

Senat je već 19. veljače 1609. zaključio da novi generalni providur – MarcAntonio Venier mora započeti s radovima na usavršavanju skale prema uputama i nacrtu koji mu je poslao ured *Cinque Savi* nakon konzultacije sa splitskim knezom koji je izvidio lazarete zajedno sa stručnjacima (*Periti*). Nadalje, providur mora što prije dati mišljenje o tome kako riješiti manjak prostora: objedinjavanjem lazareta za kontumaciju i gradnjom novoga spremišta ili proširenjem bilo kojeg od dva. Po njegovome mišljenju ima se što hitnije prionuti izradi reljefnoga modela koji će biti poslan natrag providuru.¹⁰⁵ Izgleda da su sve pripremne radnje bile gotove krajem godine kada Senat šalje upute i sredstva generalnome providuru, ali i Ottaviju dall'Ogliju na uvid. Nadalje, predložena je i nova raspodjela prostora. Novi bi magazini bili namijenjeni robi koja pristiže iz Venecije (zbog čega je razumljivo što građevina ima otvore prema Rivi), a na zapadnome dijelu novoga lazareta (onoga većeg) smjestila bi se roba izašla iz kontumacije koja ide prema Veneciji.¹⁰⁶

Nastale probleme vidimo u Venierovu odgovoru.¹⁰⁷ Postavio je temelje za nove magazine, no stalna zapreka bila je u dovođenju pitke vode u lazarete. Budući da su lazareti smješteni na nasutome terenu, voda iz cisterni bi se uvijek pokazala slana pa je odlučeno da se provedu cijevi od „fontane“ pored gradskoga kaštela, što se opet pokazalo problematičnim.

¹⁰² veličina magazina: 9,5 x 2,5 m.

¹⁰³ ASVe, *Senato, Dispacci, Mar*, b. 178, 18.2.1608.

¹⁰⁴ ASVe, *Senato, Dispacci, Mar*, b. 178, 4.6.1608.

¹⁰⁵ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 19.2.1608. in Pregadi; ASVe, *Senato, Dispacci, PTM*, b. 272, 19.2.1608.

¹⁰⁶ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 7.12.1609. in Pregadi.

¹⁰⁷ ASVe, *Senato, Dispacci, PTM*, b. 272, 8.3.1610. da MarcAntonio Venier.

Iz navedenoga lako se da vidjeti dinamika funkcioniranja mletačkih institucija. Iako je Senat naposljetku odlučivao o svemu to bi učinio tek nakon konzultacije sa svim nadležnim institucijama: *Cinque Savi alla mercanzia* (Uredom za trgovinu) i *Soppravveditori alla sanità* (Uredom za zdravstvo) koji bi pak znali angažirati stručnjake da daju mišljenje te se raspitati kod lokalnih službenika. Također, razvidno je kako projekt nastupa dvosmjerno. Komunalna vlast nije samo jednosmjerna (nizvodno), već u ovome slučaju nastupa na početni poticaj trgovaca čijemu predstavniku – kako bi ga udovoljila, naposljetku i šalje gotov projekt na uvid. Uostalom, takva je bila i geneza splitske skale. Naravno, u jednoj republici čiji opstanak i prihodi ovise o trgovini, drugačija situacija nije ni mogla biti zamisliva. Fascinantno je vidjeti na primjeru splitske skale kako su se mletačke institucije lako prilagodile novim političko-ekonomskim prilikama. Naime, ranije je plemstvo, čiji su članovi mahom sjedili u Senatu i Vijećima, izravno zarađivalo od, i monopoliziralo, levantinsku trgovinu. Prihvatanjem Rodrigovoga projekta gubi taj privilegij i sve se više okreće latifundijama na *Terrafermi*, iako ne ostaje gluho za beneficije koje trgovina pruža.

Poučen iskustvom kuge i protestima Splićana,¹⁰⁸ Senat je 1610. godine odlučio poslati u Split posebnoga providura za zdravstvo Andreju Reniera sa zadaćom da provjeri i poboljša sanitarno funkcioniranje.¹⁰⁹ Renier će kao rezultat sastaviti „*Ordini da osservarsi nel Lazareto di Spalato*” u 33 točke.¹¹⁰ Pojašnjuju se uloge zaposlenih, između ostaloga zabranjuje Splićanima da budu *sboradori* (sboro=disinfezione; oni koji barataju robom pri karanteni),¹¹¹ određuje se stroga separacija zaposlenika i trgovaca te onih u kontumaciji s onima izvan nje te se opširno opisuje kako se dekontaminira i čuva određena roba.

Izgleda da su navedene mjere (i zasigurno nagovor dall'Oglija) uzrokovali povrat trgovine na splitsku skalnu pa Senat određuje da se nakratko napusti gradnja novih magazina (zidanje je u tom trenu gotovo, a nedostaje drva za dovršenje krovništva) i da knez odmah prione otkopavanju i uređivanju podruma Dioklecijanove palače (*grotte*) za smještaj robe pristigle iz Venecije, koja nije smatrana opasnom za grad.¹¹² U međuvremenu je napravljena promjena funkcija određenih dijelova dvaju lazareta prema uputama iz 1609. godine. Novi lazaret podijeljen je po pola jednom pregradom (*un solo travo*), što se pokazalo nedovoljnim po pitanju higijenske separacije.

¹⁰⁸ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 20.1.1609.

¹⁰⁹ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 10.7.1610. in Pregadi.

¹¹⁰ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 1.8.1610.

¹¹¹ Osim priora, gvardijana – čuvara i raskuživača, u lazaretu su bili zaposleni i podvornici (*fanti*), te nosači – manualni radnici (*fachini, bastazi*). Nataša Bajić-Žarko, „Zvanja i zanimanja u lazaretu krajem XVI st. do tridesetih godina XVII st.“, u: *Kulturna baština* 14 (1983.), str. 90 – 91.

¹¹² ASVe, *V Savi*, II s., b. 162., 12.2.1611, in Pregadi; na to je prvi ukazao Šime Ljubić, „O Markantunu Dominisu”, 1870., str. 67.

Kako se kontumacija odvijala u starom i istočnoj polovici novoga lazareta, Senat piše knezu da je potrebno sagraditi jedan zid po sredini dvorišta novoga lazareta.¹¹³

4. 4. Lazareti i dovršetak skale

Kako su i same mletačke institucije ranije priznale, kad tad bilo je potrebno novo proširenje.¹¹⁴ Najveći problem, kako je obrazloženo u diskusijama 1608. – 1609., predstavljali su previsoki troškovi širenja na parcelama nad morem. Ukoliko bi se lazareti proširili na zapad, umanjio bi se prostor luke, dok bi na istoku ostali van gradskih zidina. Ipak, Senat 1614. godine odlučuje da je potrebno sagraditi novu zgradu prema istoku „ne samo zbog boljeg odvijanja kontumacije već i zbog zadovoljstva trgovaca.“¹¹⁵ Stoga nalažu generalnome providuru koji će preuzeti službu da, uz suradnju providura za zdravstvo u Dalmaciji Marina Mudazza (knez i kapetan Splita 1611. – 1613.), pronade mjesto za novu građevinu na Rivi uz more kako bi ukrcaj na brodove bio lakši. Nakon tri mjeseca odlučeno je da se započne s nasipavanjem temelja u moru na „onome dijelu lazareta koji izlazi na more prema svetom Dominiku.“¹¹⁶ Prema ustaljenoj praksi, generalni providur trebao je započeti s radovima i osigurati da se mogu uspješno nastaviti pod rukovođenjem lokalnoga kneza. Naređeno je glavnom inženjeru da što prije ode u Split, no kako njegov troškovnik nije bio prihvaćen, jedan mletački plemić poslan je da ustanovi jesu li troškovi opravdani.¹¹⁷

Dalje je nemoguće pratiti tok gradnje preko dokumenata pri fondu *Cinque Savi* jer nadležnost prelazi na *Providure za zdravstvo*; razlozima ćemo se vratiti kasnije. Stoga je ostatak kronologije moguće uspostaviti preko dokumentacije koju su ranije objavili Grga Novak i Alessandra Sartori, odnosno Snježana Perojević.

Izgleda da je troškovnik radova uskoro usuglašen jer je gradnja započela u travnju 1615. godine pod nadzorom inženjera Camilla te je bila gotovo završena unutar godinu dana.¹¹⁸ To potvrđuje i knez Marino de Gorzoni (1616. – 1619.) koji, uz iscrpne podatke o visini carine za pojedinu robu, po povratku s dužnosti piše da je najnoviji dio lazareta dovršen do njegova stupanja na dužnost.¹¹⁹

¹¹³ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162., 28.9.1613. in Pregadi.

¹¹⁴ uostalom, nakon što je dovršio dogradnje na samim lazaretima, isto predlaže i knez Cesare Dolfin, *Relazione di Cesare Dolfin tornato di Conte e capitano a Spalato 22 aprile 1611*; u: ASVe, *Collegio, Relazioni*, b. 72; te Marin Mudazzo, koji piše da se trenutno stanje preuskih prostora „gadi trgovcima“, u: ASVe, *Collegio, Relazioni*, b. 72, 26.6.1614.

¹¹⁵ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 1.5.1614. in Pregadi.

¹¹⁶ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 9.8.1614. in Pregadi.

¹¹⁷ ASVe, *V Savi*, II s., b. 162, 12.8.1614. in Pregadi.

¹¹⁸ Grga Novak, *Povijest Splita II*, 1957., str. 434; Snježana Perojević, „Izgradnja lazareta“, 2002., str. 128.

¹¹⁹ Relacija kneza Garzonija na povratku iz Splita, pročitana u Collegiju 19. prosinca 1619., u: Grga Novak (ur.), *Mletačka uputstva i izvještaji VI*, Zagreb: JAZU, 1970., str. 285 – 289.

Time je splitska skala napokon dobila lazaret koji početnom formom odgovara funkciji te zasigurno dolazi do prenamjene dvije starije zgrade u funkciju koja im je prvotno namijenjena. Uređeno je i prijelazno dvorište za smještaj priora i gvardijana ključeva na najzapadnijemu dijelu nove zgrade lazareta, s kojom tlocrtno i funkcionalno čini cjelinu (ilustracija 20; 22; 27).

Pronađeni zapisi iz fonda odluka Senata, koji je odlučivao o ulaganju državnih sredstava, govore tek o manjim zahvatima koji su uslijedili. Luka te cisterna i sobe unutar lazareta uređivane su 1621. godine.¹²⁰ Planovi za novo proširenje postavljeni su krajem 1624., a sljedeće se godine započelo s trasiranjem temelja da bi novi dvorišni sklop bio potpuno dovršen u lipnju 1627.¹²¹ Novom reorganizacijom, on postaje ulazni (ilustracija 31). U tim godinama pratimo djelatnost inženjera Agostina Albertija u Dalmaciji, gdje mahom surađuje na usavršavanju fortifikacija, no zapisuje i da radi na „prepoznavanju najboljeg mjesta za smještaj novih lazareta u Splitu.“¹²² Tom prigodom postavljen je na južnoj, morskoj fasadi posvetni natpis datiran 1626. godine koji je zbog gradnje željezničke pruge 1875. godine prenesen u splitski Arheološki muzej (ilustracija 33).¹²³ Pritom se *Serenissima*, nazivajući se Adrijom, prezentira kao kraljica mora; a u tom narativu pozicionira Split kao dio Jadrana, odnosno Venecijanskoga zaljeva.

Posljednji je, najistočniji sklop vjerojatno zamišljen s prethodnim jer s njim čini organsku tlocrtnu cjelinu, a splitski knez Antonio Lippomano (1626. – 1627.) se u izvještaju pred Senatom iz 1628. godine požalio da mu je bilo ponestalo novca za dovršetak gradnje koja je dobro napredovala.¹²⁴ Mora da je dovršetak posljednjega dvorišnoga sklopa odmah uslijedio jer knez Bartolomeo Pisani (1627. – 1629.) već na ljeto 1629. godine izvještava Senat da je nova građevina gotovo dovršena.¹²⁵

¹²⁰ Snježana Perojević, „Izgradnja lazareta“, 2002., str. 129; po: Alessandra Sartori, *Spalato Rinascimentale II*, 1986. – 1987., str. 70.

¹²¹ Snježana Perojević, „Izgradnja lazareta“, 2002., str. 129., po: Alessandra Sartori, *Spalato Rinascimentale II*, 1986. – 1987., str. 71 – 72.

¹²² Darka Bilić, „I protagonisti dell'edilizia militare in Dalmazia nei secoli XVII e XVIII“, u: *L'architettura militare di Venezia in Terraferma e in Adriatico fra XVI e XVII secolo*, zbornik radova znanstvenog skupa (Palmanova, 8. – 10.11.2013.), Francesco Paolo Fiore (ur.), Firenca: Leo S. Olschki, 2014., str. 359 – 380 (360).

¹²³ [H]IC VBI PONTVS ERAT CONSVRGVNT MAENIA TVRRES
SIC NEPTVNE TVIS ADRIA REGNAT AQVIS
M DC XX VI

u: Arsen Duplančić, „Natpis iz lazareta“, kat. jed. 91, inv. br. 38387, u: *Split u Arheološkome muzeju u Splitu*, katalog izložbe (Split, Arheološki muzej, 2007.), Zrinka Buljević (ur.), Split: Arheološki muzej, 2007., str. 55.

¹²⁴ ASVe, *Collegio, Relazioni*, b. 72, 11.3.1628.

¹²⁵ Snježana Perojević, „Izgradnja lazareta“, 2002., str. 129.

5. Opisi lazareta

Svi su poznati crteža skale nastali nakon njezinoga dovršetka te nam zajedno s opisima pružaju jasnu sliku izgleda sklopa skale i rasporeda prostorija. Možemo ih podijeliti u nekoliko skupina. Najraniji su oni koji skalnu sumarno prikazuju na planovima grada koji bilježe fortifikacije (ilustracije 3 – 4; 6 – 16), od kojih možemo istaknuti one nastale prije rušenja sjeveroistočnoga dijela lazareta prilikom gradnje novih bedema 1660-ih (ilustracije 3, 4, 6, 9). Najraniji poznati tlocrt skale onaj je inženjera D'Andrésa iz 1714. godine (ilustracija 18), no prvi je pouzdan onaj inženjera Mosera de Filsecka iz 1778. godine (ilustracija 20). Slijede prikazi lazareta na vedutama grada (ilustracije 13, 17, 24 – 26). Jedini poznati prikazi unutrašnjih dvorišta akvareli su Joanna Battista van Moera nastali 1858. godine (ilustracije 29 – 31).¹²⁶ Opisi i inventari zabilježeni u dokumentima također su nastali nakon dovršetka skale. Nadalje, zapisani su nakon što je zapadni dio prenamijenjen u generalat, no njegov nam je izvorni izgled poznat iz ranije obrađenog izvještaja kneza Leonarda Bollanija. Stoga ćemo prenijeti opis ostatka cjeline koji prior Andrea Marcobruni šalje s pismom u Veneciju 1719. godine, a primjetna je podudarnost sa sačuvanim crtežima:¹²⁷

Questa magnifica Fabrica è composta da sette Recinti; il primo si chiama della Generalità perché è abitazione dell'Ecc.mo Provv. Generale et sua Corte; il 2° Doanetta, così chiamata perché deve servire di deposito delle Mercantie espurgate et de Passeggieri ancora, sin tanto capiti occasione d'imbarco et per alloggio delli Mercanti turchi al ritorno che fanno da Venezia, in caso havessero d'attendere Caravane per trasportarsi al loro Paese (...). Questo secondo Luoco ha due gran tezone et altri sei volti con sei comode stanze in solaro; nelli sei volti é compreso quello serve per Porta.

3° é più tosto Andio, che Recinto; da un lato vi è la Capela in solaro, et a pe piano un Magazeno, all'oposto del luogo, che benché ristretto, serve d'abitazione, con le adiecenze alli Priori, dopo che li sono state levate le stanze a loro destinate nel primo Recinto della Generalità. Nel passare dal secondo Recinto a questo stesso luoco, vi é in Solaro di sopra alla Porta, una camera ad uso del Guardian de Chiave.

¹²⁶ Usp. Duško Kečkemet, „Crteži Splita i okolice Jana Baptista van Moera iz 1858.“, u: *Kulturna baština* 15 (1984.), str. 102 – 111.

¹²⁷ ASVe, *Provveditori e sopravveditori alla sanità*, b. 452, 22.6.1719.

4° é il primo Recinto di Contumacia; questo é diviso per il mezo da due muri che formano Calle per il comodo passaggio alli Recinti avanzati; per distinguere questi due Tramezati li diremo, Tramezato da Terra e Tramezato da Mare, ogn'uno di questi Tramezati hà una filla di cinque gran Magazeni capazzi di 15 in 16 migliara di Lana in circa, ariosi quanto bisogna, per havere la faciata quasi tutta aperta, con gran portone et due gran fenestroni. In solaro, sopra questi cinque Magazeni, vi sono sei gran camere che ogn'una tiene il Spatio d'un Magazzino, et queste camere potrebbero servire ancora, per sboro di Mercantie, havendo ognuna sufficiente Porta et eguali finestre. Parera a Vostro Ecc'mo cosa incordabile, che ogn Camera tenga il Spatio d'uno Magazeno, notate quelle sei, et questi cinque, ma sappiamo, che il luoco di sesto magazzino, tanto in un tramezato come nell'altro è tenuto da una gran Teza che traversa le teste della Corte, d'essi tramezati queste teze sono tutte aperte, e possono servire per le mercantie meno sottoposto a pavimento, et che richiedono, altre più, Dominate dall'Aria; dicti di sopra, che le Camere ancora potrebbero servire per espurgo di Mercantie, con il fondamento di informatione havuta, che in questi Lazzeretti pochi sono li Mercanti che si fermino alla Contumacia, ma che una Caravana, benché fosse di Cento cavalli, consignate che hano le Mercantie, lasciano un'huomo o due per sopra carico, li altri ritornano al loro Paese, per conseguenza, pocco impiegate le Stanze per Passeggeri; questo quarto luoco, all'entrata ha sopra le porte due Camerini, a comodo delli Guardiani, che devono stare di Guardia, onde questo quarto Luoco, primo di Contumacia, ha dieci Magazeni, 12 Camere, e due Teze.

5° si dimanda Doana Sporca, quivi si ricevono le Caravane; da una parte ha un gran Portico, a comodo de Cavalli, con di sopra sei gran camere. Alla parte opposta sei Magazeni, con sopra altre sei camere – servono di deposito, in caso non si potesse dar subito la contumacia et per alloggio di quelli Mercanti che volessero fermarsi una notte o due, fintanto che faciano la consegna delle Mercantie.

6° – vi é la Cavana per l'espurgo delle Cere. Questa sarà capace di 300 Colli di Cera incirca in una volta; nell'istesso recinto vi è una gran corte et due Magazeni per asciugare le Cere uscite dalla Cavana, sopra quali Magazeni vi é Stanza per il Guardiano; oltre questa Cavana, nell primo Recinto di Contumacia, in un angolo vi é una fontana capace di venti Colli incirca di Cera.

7°, et ultimo Recinto, nominato S. Pietro da Terra et S. Pietro da Mar; questo pure è diviso da un muro come il 4° - primo di Contumacia, non ha però la Calle come l'altro perché non vi resta altro passaggio. L'uno di questi tramezzati, cioè S. Pietro da Terra, ha una filla di cinque gran Magazeni con di sopra altre tante Camere, ad uso di quelli e quelle notate nel sopradetto 4° Recinto nominato di Contumacia; ha ancora in testa la Teza, tutta aperta come quello; et S. Pietro da Mar, ha quattro pur gran Magazeni in filla, con sopra sue Camere et in testa parimenti la sua Teza.

Cosiché questi Recinti hanno per puro uso di Contumacia Magazeni N. 19; Camere N. 21, et quattro gran Teze. Di riserva per Doanna Netta: Due gran Tezoni, cinque volti, et sei Camere. Di riserva per Doana Sporca, gran comodo di Cavalli, sei Magazeni, et dodeci Camere. Cavana per Cera capace di Colli 300 incirca, con gran Corte per arcingar la Cera, e 2 Magazeni per depositarla.

Dall'erectione di questi Lazzeretti, fui provveduto alli bisogni d'acqua con quattro Pozzi. Il primo è nella gran corte della Generalità, con condotti che ricevono tutte le acque de coperti di quel recinto. Il 2° nella Doana Netta, il terzo in S. Pietro da Mar, il 4° in S. Pietro da Terra. (...)

Sino il 1704 inclusa, havevano li Priori, per loro abitazione Stanze a questo destinate nel primo Recinto della Generalità (...) dove si alloggiavano anche Turchi che uscivano dalle Contumacie o ritornavano da Venezia.

Osim opisa, inventar popisan 1751. godine, za vrijeme priora Bernarda Bazziolija, pruža uvid u opremu pojedinih dijelova.¹²⁸ Doznaje se da su sobe mahom bile popločane grubo lomljenim kamenom (*pietra cotta*), te da je prvi recinkt, pored Generalata, nazivan “*del forno*” jer se u njemu nalazila velika peć za javnu upotrebu. Crkva sv. Roka u drugom recinktu na oltaru imala je palu s likom Bogorodice, sv. Roka i Sebastijana, zaštitnicima od kuge; zatim drveni kip Ante Padovanskog i po sliku Navještenja, Krista s dvije Marije i svetoga Frane uz potrebnu liturgijsku opremu. Crkva je bila podijeljena rešetkom (*un restello grande*) kako bi misu mogli slušati oni u kontumaciji odvojeno od ostatka vjernika. Pogledamo li tlocrt kata, vidimo da je postojao i poseban ulaz (ilustracija 22). Kada zapisivač prelazi u tri recinkta lazareta opisuje da su sobe dobro razračene s po dva prozora i vratima (kao i skladišta koja imaju isti broj većih otvora), a većina soba imala je i kamin.

¹²⁸ ASVe, *Provveditori e sopraveditori alla sanità*, b. 391., 18.11.1751.

Nadalje, provjerava stanje svakoga lokota i brave te kvalitetu vode u bunarima. Posebno spominje javne prostore (*luogo commun*) koji su bili nadzirani i u svakome se dvorištu nalazili u prizemlju ispod stepenica. Također, doznajemo da se glavni ulaz za karavane nalazio u predzadnjemu dvorištu (ilustracija 31), što nije bio slučaj kada je skala tek sagrađena. Do toga dolazi nakon dovršetka skale i tek kada grad biva opasan novim bastionskim sustavom. Da karavane nebi prolazile kroz grad, sagrađen je drveni most s morske strane što prikazuje Napolion Eraut u prikazu luke iz 1682. godine (ilustracije 11 – 13).¹²⁹

6. Luka i Grad

Istraživači su se pri proučavanju utjecaja splitske skale na grad mahom povelili za Braudelovim postulatima o sjeveru i jugu – eksploataciji i eksploatiranima te bi u tom kontekstu Split bio tek mjesto kroz koje su tokovi kapitala bili usisavani iz osmanskih krajeva na sjever Italije, a njegovo građanstvo pasivizirano ili tek marginalizirani potpomagač.¹³⁰ Njegove će ideje dati dodatan zamah Grgi Novaku, koji je intelektualno stasao u dobu talijansko-slavenskog nacionalnog trvenja, kojega će slijediti Cvito Fisković i Duško Kečkemet. Naposljetku, Tomislav Raukar, jedan od najvećih hrvatskih predstavnika brodelijanske škole Anala, utvrdit će da mletačka vlast ne uzrokuje prekid privrednoga razvoja niti ranijih tendencija, već tek „zaostajanje za stvarnim mogućnostima gospodarskoga razvoja.“¹³¹ Snježana Perojević zadovoljit će se prostornom usporedbom zaključivši da je dovoljno zamisliti da je površina lazareta u usporedbi s gradom činila 18% površine te će nastaviti o opasnostima od kuge i sanitarnim mjerama.¹³² Iako je neporecivo da je položaj grada naspram skale bio pasivan, on nije ni mogao biti drugačiji s obzirom na opasnost koja je vrebala od pristigle trgovine. Ipak, jedan takav sustav nije mogao funkcionirati bez grada. Grad pruža sigurnost u slučaju pljačkaških napada te osigurava prijeko potrebnu infrastrukturu.

¹²⁹ Usp. Snježana Perojević, „Nova saznanja o splitskom lazaretu iz nacrtu Napoliona Erauta“, u: *Baština* 33 (2006.), str. 99 – 116.

¹³⁰ Usp. Fernand Braudel, *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'Époque de Philippe II*, Pariz: Armand Colin, 1949.; Braudel piše o skali u Splitu kako bi opravdao tezu o porastu kontinentalnoga prometa u smjeru zapada, te o židovskom kapitalu (Daniela naziva Michele Rodriga). Iznosi zanimljivu tezu da Dubrovnik profitira od porasta prometa do kojega je dovelo uspostavljanje splitske skale. Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean world in the age of Philip II*, London: Harper Collins, 1992., str. 208. – 212.

¹³¹ Tomislav Raukar, Venecija i ekonomski razboj Dalmacije u XV i XVI stoljeću, u: *Radovi* 10 (1977.), str. 203 – 225 (224).

¹³² Usp. Snježana Perojević, „Uloga splitskog lazareta u povijesti Splita“, u: *90 godina u službi zdravlja, 1922. – 2012.: Od Higijenskog zavoda u Splitu do Nastavnog zavoda za javno zdravstvo Splitsko-dalmatinske županije*, Stella Fatović-Ferenčić (ur.), Split: Nastavni zavod za javno zdravstvo Splitsko-dalmatinske županije, 2012., str. 33 – 42.

Na primjer, mletački trgovci nisu trebali ostajati u lazaretima; dapače, postojala je opasnost od zaraze ukoliko ostanu. Isto tako, osmanski trgovci nakon kontumacije mogli su vršiti ograničeno poslovanje u Splitu. Također, povećanje trgovine, kao što smo vidjeli u diskusijama prvoga desetljeća 17. stoljeća, uzrokovalo je manjak prostora pa je „slobodnu robu“ trebalo smjestiti mahom po privatnim skladištima. Nadalje, prvenstveno je splitska trgovačka flota sa svojim kapetanima bila zadužena za prijevoz robe, za što se plaćao poseban namet.¹³³ Neporecive su i sekundarne prednosti. Prestali su turski pljačkaški upadi pa se stanovništvo moglo posvetiti obrađivanju zemljišta, a i zbog same trgovine došlo je do povećanja upliva raznih proizvoda, kao i sirovina za obrtničke *botteghe*. Također, preostaje i pitanje bi li Dalmacija bila u mogućnosti izvesti svu količinu proizvoda nastalih u zaleđu bez uspostavljanja skale.

Znakovit je primjer dviju splitskih obitelji talijanskog podrijetla čije bogaćenje pratimo u dobu uspostavljanja skale. Krajem 16. stoljeća u grupi trgovaca ovlaštenih da iz dalmatinskih gradova izvoze u Veneciju nalazimo braću Giacomu i Bartolomea Capogrossa, koje knez Marco Barbarigo 1586. godine navodi kao „najbogatije u Dalmaciji.“¹³⁴ Prihvatimo li tezu da je Venecija favorizirala svoje i osmanske trgovce, ipak moramo primijetiti da je velik dio trgovine žitaricama bio u rukama dalmatinskih trgovaca u razgranatoj poslovnoj mreži.¹³⁵ Među njima nalazimo obitelj Kavanjin koja se pod Markom Kavanjinom seli iz mjestašca na Lago di Guarda. Braća Orazio i Giacomo ostat će u Veneciji, dok se Marko oženio plemkinjom Marijetom Božićević-Natali čime stječe posjede u Sutivanu na Braču, te se skrasio u Splitu.¹³⁶ Bio je uključen u poslovanje skale, izabran za trgovačkoga konzula u Bosni, a vlasnik je i jedne trgovačke fregate.¹³⁷ Osim toga, 1618. godine ustanovio je s Bračanimom Petrom Ilićem i Splitsčaninom Franom Šfagarićem jedno trgovačko društvo.¹³⁸ Prvenstveno su se bavili posredovanjem između velikoga broja venecijanskih i bosanskih klijenata, no mreža je bila toliko razgranata i može se ustanoviti između Sarajeva, Banja Luke, Beograda, Budima, Visokoga, Dubrovnika, Ankone i čak Rijeke, a trgovalo se širokom paletom proizvoda među kojima je bilo i onih holandskih, no najviše balkanskim resursima.¹³⁹

¹³³ Renzo Paci, *La scala di Spalato*, 1971., str. 108, nalazi odluke generalnoga providura iz 1618. godine.

¹³⁴ Renzo Paci, *La scala di Spalato*, 1971., str. 129.

¹³⁵ *Ibid.*, str. 129.

¹³⁶ *Ibid.*, str. 129.

¹³⁷ *Ibid.*, str. 130.

¹³⁸ *Ibid.*, str. 130.

¹³⁹ *Ibid.*, str. 130.; usp. Ćiro Čičin Šain, „Pisma Marka Kavanjina splitskog trgovca iz prve polovine XVII stoljeća“, u: *Starine* 49 (1959.), str. 105 – 226.

Posebna su skupina bili kapetani i brodovlasnici koji su u Splitu udruženi u bratovštinu *Scuola di San Nicolò dei marinieri*, koji su uživali privilegij nad strancima pri prijevozu robe.¹⁴⁰ Iako se često radilo o nepismenim ljudima, znakovit primjer uključivanja kapetana u kulturne mreže je onaj Belisarija Malaspina koji je na latinski preveo knjigu „O podrijetlu i slavi Slavena“ Hvaranina Vicka Pribojevića.¹⁴¹

Postojao je i niz trgovačkih i obrtničkih društava koji su poslovali preko skale. U prvim danima očito su otvarana i unutar samog prostora *Dogane*, jer je 1600. godine naređeno generalnome providuru da iz nje ukloni dvije trgovine te da se pobrine da se tamo više ne otvaraju.¹⁴² Paci ističe *bottegu* Hunto koja 1621. – 1627. ima dozvolu djelovanja pri skali. Bavila se preprodajom te tkanjem i bojanjem tkanina, a imala je razgranatu mrežu poslovanja koja je uključivala Veneciju, Bosnu i Apuliju.¹⁴³ Vidimo da se obitelj Capogrosso dodatno ustalila u trgovini jer sredinom 17. st. jednu *bottegu* daje u zakup Paolu Fanellu.¹⁴⁴

Osim toga, gradske su obitelji sudjelovale u kulturnome životu. Trgovac Agostino Capogrosso, rođak nadbiskupa Markantuna de Dominisa, zabilježen je krajem 16. i početkom 17. stoljeća u poslovima na mletačkome Rialtu, a poznato je da je u svome splitskome domu organizirao okupljanja uglednika.¹⁴⁵ Pripadnik iste obitelji bio je i slikar Marko Capogrosso (r. 1628.), učenik slikara Mateja Ponzonija.¹⁴⁶

Ukoliko govorimo o plemićkoj kulturi grada Splita primjetan je procvat gradnje gradskih palača od druge polovice 17. stoljeća u stilu venecijanskoga baroka (ilustracija 35). Palače Cindro, Milesi, Tartaglia i Cipci ostvarenja su zreloga baroka bez premca u dalmatinskoj stambenoj arhitekturi. Pritom valja istaknuti palaču Cindro (ilustracije 36, 37) zbog dekorativnosti i rastvorenosti pročelja koja je povezivana s venecijanskim patricijskim palačama koje su projektirali Sansovino i učenici, poput palača obitelji Papadopoli i Mocenigo,¹⁴⁷ a po istaknutim elementima s palačom Michel dalle Colonne iz 1697.¹⁴⁸

¹⁴⁰ ASVe, *V Savi*, II s., b. 163, parte 7, f. 13a, 15.9.1706.

¹⁴¹ Renzo Paci, *La scala di Spalato*, 1971., str. 144.; Ponešto o splitskoj i zadarskoj bratovštini sv. Nikole i njezinoj likovnoj baštini vidi u: Ita Praničević Borovac, *Sveci i pomorci: umjetnička baština pomorske tematike Dalmacije pod zaštitom svetaca*, Split: Književni krug; Umjetnička akademija Sveučilišta u Splitu, 2017., str. 131 – 144.

¹⁴² ASVe, *V Savi*, II s., b. 162., 3.8.1600. in Collegio.

¹⁴³ Renzo Paci, *La scala di Spalato*, 1971., str. 131, obrađuje *Libro contabile di bottega Hunto a Spalato dall'anno 1621 al 1627*, u: Državni arhiv u Zadru, fond: Stari arhiv Splita, b. 352

¹⁴⁴ Renzo Paci, *La scala di Spalato*, 1971., str. 132.

¹⁴⁵ Grga Novak, *Povijest Splita II*, 1957., str. 111, 115, 124 – 127.

¹⁴⁶ Kruno Prijatelj, *Umjetnost XVII i XVIII stoljeća u Dalmaciji*, Zagreb: Matica Hrvatska, 1956., str. 71 – 72.

¹⁴⁷ Kruno Prijatelj, *Barok u Splitu*, Split: „Ivan Lozica“, 1947., str. 22.

¹⁴⁸ Viki Jakaša-Borić, *Tri barokne palače u Splitu*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, 1994., str. 38; Katarina Horvat-Levaj, *Barokna arhitektura*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2015., str. 662, 666.

Posebno je zanimljiva pregradnja palače Cipci koju Viki Jakaša na temelju stilskih karakteristika smješta u sredinu 18. stoljeća.¹⁴⁹ Istočno, barokno pročelje vješto je aksijalno ugrađeno u četiri interkolumnija Peristila čineći tako jedinu primjenu velikoga reda u baroknoj arhitekturi istočne jadranske obale (ilustracija 38).

Zanimljivo je da se na palači Milesi (1701. – 1713.; ilustracija 39), koju možemo smatrati izvorisjem zrelijih formi,¹⁵⁰ glavni portal izmiče na bočnu fasadu tako da je čitavo glavno pročelje u donjoj zoni rastvoreno vratima na koljeno i ustupljeno obrtnicima i trgovcima na Voćnome trgu, što dovoljno govori o karakteru grada toga doba. Obitelji iz ovoga pregleda palača ne možemo staviti u izravnu poveznicu sa skalom, no voljni smo sugerirati da je bolja umreženost sredine, uz nužnu akumulaciju kapitala, rezultirala poprilično naglim prihvaćanjem novoga stila u njegovoj zreloj inačici.

7. Stranci u gradu

7. 1. Židovska zajednica

Kako je pokazala talijanska povjesničarka grada Donatella Calabi, efikasnost, javni red i moralnost bili su ciljevi koje su trgovačke republike postizale putem financijskih ili legislativnih instrumenata, ali i urbanom organizacijom u širem smislu, koja uključuje načine života, rada, rituale te trgovačke i kulturne veze s manjinama. Svaka je etnička zajednica imala posebna prava i obveze.¹⁵¹ Shvaćajući vrijednost koju Židovi predstavljaju u tranzitnoj trgovini i uviđajući da može izvući određenu korist za svoju zajednicu, Daniele Rodriga zahtijeva od Senata da dopusti naseljavanje određenog broja ponentinskih Židova, mahom rodbine i prijatelja, u Veneciju i Split gdje bi uživali osobite privilegije, te, kako naglašava, zajednice bile u kontaktu za boljitak skale i trgovine općenito.¹⁵² Zauzvrat za Židove traži slobodu kretanja i trgovine, sigurnost osoba i imovine, slobodu vjeroispovijesti (povrat židovskoj vjeri ukoliko su *Marani*), a posebno u Splitu potražuje mogućnost bavljenja bilo kakvim obrtom i otvaranje jedne banke kako će Rodriga ugovoriti sa knezom.

¹⁴⁹ Viki Jakaša-Borić, *Reprezentativna stambena arhitektura 17. i 18. stoljeća u Splitu*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, 2002., str. 62.; usp. Viki Jakaša, „Barokna stambena arhitektura u Splitu“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 26 (2002.), str. 57 – 68, gdje autorica vješto uspostavlja kronologiju gradnje palača i mijenu stilskih karakteristika.

¹⁵⁰ Viki Jakaša, „Barokna stambena arhitektura u Splitu“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 26 (2002.), str. 57 – 68 (65).

¹⁵¹ Usp. Donatella Calabi, *Venice and its Jews*, 2017.; Donatella Calabi, „Gli stranieri e la città“, u: *Storia di Venezia V. Il Rinascimento: società ed economia*, Alberto Tenenti, Ugo Tucci (ur.), Rim: Enciclopedia Italiana, 1996., str. 913 – 946.

¹⁵² ASVe, *Senato, Deliberazioni, Mar*, filza 104 (Giugno, Luglio, Agosto 1589.), 20.6.1589.; prenose: Kečkemet, *Židovi u povijeti Splita*, 1971., str. 46 – 49; Renzo Paci, *La scala di Spalato*, 1971., str. 133.; kopija se čuva u fondu *Cinque Savi*, b. 63, *supplica di Daniel Rodriguez* 20.6.1589., odobrena 27.7.1589.; više o tome i ranijim pokušajima Rodrige: Benjamin Ravid, „The first charter“, 1976.

U odgovoru, ured *Cinque Savi* uviđa veliku važnost i opravdanost ovoga prijedloga te smatra da im država treba osigurati sve pravne osnove i okvir za normalan život i poslovanje.¹⁵³ Nadalje, predlagatelji molbe smatraju kako bi uređenjem geta u Splitu Židovi uživali veću sigurnost. Nužno je primijetiti da Senat, iako njegovo plemstvo uvođenjem splitske skale gubi stare trgovačke privilegije, uz kraće otezanje postupka, uvodi poslovne i pravne okvire koje možemo jedino okarakterizirati kao „proto-kapitalističke.“ Oni podrazumijevaju sigurnost imovine i fluktuaciju robe i kapitala te boljitak države kroz privatno zapošljavanje i osobno bogaćenje koje će nadoći kao rezultat razumnog oporezivanja. Iako je ideja revolucionarna, diskurs i dalje funkcionira unutar olabavljenih okvira etničkih zajednica kao nosioca prava i privilegija. Naime, navedene privilegije uživaju samo oni Židovi koje Rodrigova sefardska zajednica primi u svoje redove.¹⁵⁴ Da dodatno obrazložimo, Senat u odluci jasno piše: „... trgovački promet ovoga grada temelji svoje blagostanje i raste s prilivom ljudi kojima (grad Venecija) može pružiti priliku i mogućnost poslovanja, a s time se učvršćuje snaga njegove privrede... neizbježno je da se trgovcima osigura sigurnost života i imovine, a uz to i nekakve koristi i privilegije.“¹⁵⁵ Calabi upravo tu odluku Senata iz 1589. godine smatra prekretnicom u povijesti Židova u Veneciji i odnosu države prema jednoj manjini, no nju nije moguće sagledati bez uloge splitske skale.¹⁵⁶ Naime, Sefardi su naseljeni u venecijanski *Ghetto Vecchio* s ciljem povećanja trgovine s Osmanskim Carstvom, no, kao što smo vidjeli, u istoj je odluci naglašeno da se dio ponentinske zajednice ima naseliti u Splitu kako bi zajedno prospješili trgovinu. U petom paragrafu odluke, koji se direktno odnosi na splitsku skalu, priznata su im sva zatražena prava i privilegije, dok god se ne sukobljavaju s legislativom grada Splita i privilegijama njegovih građana.¹⁵⁷

Razloge priznanja spomenutih povlastica ne treba tražiti dalje od „*Discorso circa il stato degli Hebrei*“, knjige koju je 1638. godine objavio venecijanski rabin Simone Luzzatto (1583. – 1663.). U njoj mletačkome rukovodstvu i široj javnosti izrazito racionalno razlaže ekonomske i socijalne koristi od židovske manjine u gradu, a splitska skala mu služi za dokazivanje teze da je za Mlečane profitabilnije da je njihova trgovina u rukama lojalnih Židova nego Turaka; kada im je već izrazito teško osobno poslovati u turskim krajevima.¹⁵⁸

¹⁵³ ASVe, *Senato, Deliberazioni, Mar*, filza 104, 26.6.1589.

¹⁵⁴ Senat molbu prihvaća 27.7.1589.; usp. Benjamin Ravid, „The Legal Status of the Jewish Merchants of Venice, 1541 – 1638“, u: *The Journal of Economic History* 35 (1975.), str. 274 – 279.

¹⁵⁵ Viktor Morpurgo: „Daniel Rodriguez... nastavak“, 1966., str. 393 – 395, 399 – 401.

¹⁵⁶ Donatella Calabi, *Venice and its Jews*, 2017., str. 39.

¹⁵⁷ Benjamin Ravid, „The first charter“, 1976., str. 202.

¹⁵⁸ Simone Luzzatto, *Discorso circa il stato de gl'Hebrei et in particolar dimoranti nell'inclita città di Venetia*, Venezia: Gioanne Calleoni, 1638., f. 17v – 17r.

Naime, ponentinski i levantinski Sefardi imali su izrazito razgranatu mrežu u Veneciji, njezinoj *Stato da Mar*, kao i u osmanskim krajevima. Rodriga i sam piše da su Židovi u Splitu i u mletačkome *Ghetto Vecchio* rodbina te da će im te veze pomoći pri uredovanju splitske skale.¹⁵⁹ No i van toga, iberski su se Židovi nastanili na osmanskome Balkanu, a trgovačke je veze bilo jednostavnije uspostaviti među sefardskim zajednicama zajedničkoga jezika i obreda prema kojima se i međudržavna granica pokazala propusnijom.

Nadalje, proširimo argument kulture, etniciteta i jezika. Prisjetimo se brojnih slučajeva kada su venecijanski službenici imali problema u pregovorima s osmanskim službenicima pa je ustanovljena praksa bila da se u takvoj situaciji ovlasti kojega dalmatinskoga plemića. Uzroke tome nužno nalazimo u nepoznavanju jezika, dok su se lokalno plemstvo i osmanski službenici bez problema sporazumijevali na nekome od južnoslavenskih idioma.¹⁶⁰ Ta, i u nizu trgovačkih izvještaja vidimo da je najveći broj trgovaca bio dio bosanske muslimanske slavenske populacije. Upravo je taj jezično-kulturni kapital pomogao mletačkome Splitu da se ustanovi prema zaleđu u jedan sustav preklopljenih mreža. Grad je bio uključen u sve mletačke političke institucije i njezinu obrambenu i trgovačku mrežu, no u isto je vrijeme njegovo stanovništvo dio jezične slavenske obitelji na Balkanu i koljeno trgovačke konjunktura Mediterana s unutrašnjošću Balkana.

Dok u formalno-političkome smislu Split moramo promatrati kao mjesto preklapanja, njegova je židovska zajednica onaj dio koji je imao dvostruku ulogu. Gledano iz perspektive vlasti, oni vrše razmjenu i uspostavljaju veze, no sami ne poznaju ista ograničenja. Naime, ista se sefardska mreža prostire na čitavom Mediteranu od Alžira, preko Venecije do Konstantinopola i Jaffe i na nju se bez problema mogla priključiti ista obitelj bila ona u Splitu, Sarajevu ili Solunu.¹⁶¹

Dotaknimo se ukratko i organizacije života židovske zajednice u Splitu. Donatella Calabi pokazala je kako su mletački *ghetto* i grad paralelno funkcionirali i područja na kojima su se prožimali,¹⁶² no kako Split nije imao formiran get sve do pred kraj 18. stoljeća nužno zaključujemo da zajednice djeluju u čvršćemu kontaktu ukoliko se ne govori o vjerskoj organizaciji.

¹⁵⁹ ASVe, *Senato, Dispacci, Mar*, filza 104, *Giugno, Luglio, Agosto 1589*, 20.6.1589.

¹⁶⁰ Usp. Gülru Necipoğlu, „Connectivity, Mobility, and Mediterranean “Portable Archaeology”: Pashas from the Dalmatian Hinterland as Cultural Mediators”, u: *Dalmatia and Mediterranean: Portable Archeology and the Poetics of Influence*, Alina Payne (ur.), Boston; Leiden: Brill, 2014., str. 313 – 381.

¹⁶¹ Usp. Jonathan Ray, „Iberian Jewry between West and East: Jewish Settlement in the Sixteenth-Century Mediterranean“, u: *Mediterranean Studies* 18 (2009.), str. 44 – 65.; izrazito ilustrativan primjer povijesni je roman: Marianna D. Birnbaum, *Dugo putovanje Gracije Mendes*, Zagreb: Antibarbarus, 2006., temeljen na arhivskim istraživanjima autorice.

¹⁶² Usp. Donatella Calabi, *Venice and its Jews*, 2017.

Naime, u Splitu nisu postojala zanatska ograničenja i monopoli nametnuti Židovima, pa je postojao velik broj židovskih krojača, pekara, trgovaca i raznih zanatlija koji usporedno rade za državu, služe u obrani i sudjeluju u javnim radovima tokom rata, paralelno prodaju košer uz ostalu hranu, a prepoznajemo ih i kao uvoznike svinjetine.¹⁶³ Zanimljivo je i da u čitavoj *Libro d' Oro*, zbirci pravnih akata grada Splita, nema posebnih odredbi za Židove.¹⁶⁴ Isto tako je nemoguće u pogledu splitskih Židova govoriti o politici prostora zbog nedostatka pravnih ograničenja. Kao što je spomenuto, u 17. stoljeću nije još bio formiran splitski get, iako je zasigurno došlo do grupiranja obitelji. Zabilježeno je da se knezovi Giacomo Michiel (1621. – 1624.) i Pietro Bassadona (1635. – 1638.) zgražaju nad raštrkanosti židovskih obitelji po gradu i njihovo miješanje s kršćanskim pukom, a registriraju da je tada bilo 30ak obitelji s oko 200 članova.¹⁶⁵ Otrprilike u isto vrijeme, u doba generalnoga providura Alvisa Zorzija (1628. – 1630.) prvi se put spominje i sinagoga,¹⁶⁶ koja je pak sadašnji izgled dobila pregradnjom 1728. godine.¹⁶⁷ U vezi s trgovinom posebna je bila institucija židovskoga konzula pri skali kojega je potvrđivao Senat,¹⁶⁸ a kao izvor ulaganja u trgovinu služila je banka ustanovljena 1592. godine.¹⁶⁹

Kao Rodrigov nasljednik na mjestu konzula istakao se Josip Penso koji, osim što pregovara o trgovini s Osmanlijama, špijunira gradnju bedema u Makarskoj te postiže od budimskoga paše 1636. godine obustavu trgovine s Dubrovnikom.¹⁷⁰ Nadalje, splitski Židov Samuel Lima angažiran je kao špijun Republike u Osmanskome Carstvu tokom Kandijškoga rata 1667. godine, za što je dobio pohvalu providura Catarina Cornara te imenovanje za konzula pri skali za vrijeme providura Antonija Barbara.¹⁷¹

Splićani su, da bi se lakše priključili na tokove kapitala, ozbiljno poslovali s doseljenim Židovima. Tako plemić Jakov Papalić krajem 17. st. osniva trgovačko društvo s Mojsijem Russom, kao i obitelj Marchi s braćom Josipom i Izakom Pensom.¹⁷²

¹⁶³ Usp. Duško Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita*, 1971.

¹⁶⁴ Usp. Vedran Gligo; Marin Berket; Vladimir Rismondo; Ljerka Šimunković (prev. i prir.), *Zlatna knjiga grada Splita*, Split: Književni krug, 1996.

¹⁶⁵ Duško Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita*, 1971., str. 58.

¹⁶⁶ Duško Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita*, 1971., str. 95.

¹⁶⁷ *Ibid.*, str. 96.

¹⁶⁸ *Ibid.*, str. 88.

¹⁶⁹ *Ibid.*, str. 72; Grga Novak, *Židovi u Splitu*, Split: Knjižara Morpurgo, 1920., str. 20.

¹⁷⁰ Grga Novak, *Židovi u Splitu*, 1920., str. 21 – 23; Duško Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita*, 1971., str. 67.; Radovan Samardžić, *Veliki vek Dubrovnika*, Beograd: Prosveta, 1983., str. 62 – 69.

¹⁷¹ Grga Novak, *Židovi u Splitu*, 1920., str. 25; Duško Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita*, 1971., str. 68. Autori ga nazivaju Samuel Lima no tri dokumenta: ASVe, *V Savi*, b. 26, *Consoli Veneti in Levante*, 15.1.1670.; 11.6.1672. (i odgovor), nazivaju ga Cima i izražavaju nezadovoljstvo jednostranom odlukom Antonija Barbara o njegovome namještenju.

¹⁷² Grga Novak, *Židovi u Splitu*, 1920., str. 28 – 29; Duško Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita*, 1971., str. 63.

Iako je njihova primarna uloga bila ona trgovačkih posrednika i trgovaca na veliko, okoristili su se i putem trgovine na malo. Kečkemet iznosi niz slučajeva iz kojih se vidi da su pristigli robu prodavali seljacima iz okolice grada. Analizirajući inventare *botteghi* Meme Baruha, Abrama Russa, te Izaka i Jakova Pense, Kečkemet razlaže da se u Splitu razvila živahna proizvodnja i trgovina odjevnih predmeta i za osmanske podanike koji su pristizali u grad. Među raznom robom proizvode se seljačke kape i one optočene uvezenim krznom (*capize di panno nero; capice a fioretto; scaffie; berette con martore*), ječermice (*jacerme*), dimije (*dimie*); posebice zanimljive one s utkanim imenom Alaha.¹⁷³ Uostalom, značajno je da im je u Splitu bilo dozvoljeno trgovanje živežnim namirnicama koje su jeftino uvozili, zbog čega su cijene prehrambenih proizvoda širokom pučanstvu bile izrazito prihvatljive.¹⁷⁴

Treba primijetiti da sefardski Židovi u Splitu nisu bili pridošlice već su tu živjeli i ranije. Senat priznaje povlastice zajednici čiji su članovi već bili iskazali umješnost u dalmatinskoj trgovini, što možemo pratiti već od 1527. godine kada mletački Senat splitskim Židovima priznaje niz povlastica za bavljenje trgovinom i obrtom.¹⁷⁵ Ipak, odluka Vijeća Desetorice iz 1553. godine o uništenju knjiga Talmuda na mletačkome teritoriju donesena pod utjecajem bule pape Julija II zasigurno se negativno odrazila na njihov položaj.

7. 2. Osmanski podanici

U periodu formiranja splitske skale može se pratiti intenziviranje udruživanja osmanskih podanika u Veneciji. Vijeće Desetorice (*Consiglio dei Dieci*) 1574. godine na poticaj Grka Francesca di Dimitrija Lettina razmišlja o formiranju fontika. Za tu je ulogu 1579. godine preuređena gostionica Anđelo pod upravom Giorgija Lettina kod crkve Svetoga Mateja na Rialtu odakle je 1621. odlučeno da se presele na novi fontik na Rialtu. Također, ustanovljenjem fontika nastupila je zabrana Venecijancima da trguju izravno u Splitu kako bi „Turci i njihovi podanici sami dolazili trgovati u ovaj grad (Veneciju).“¹⁷⁶

¹⁷³ Duško Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita*, 1971., str. 74; prema *Squarzo di Memo Baruch di Spalato Adi 29 Giugno 1680; Bilancio della bottega d'Abram Russo L.D. 10 Febbraio 1685, Spalato; Copia tratta dal Libro Bilancio di Robba di Bottega delli qu. Josef Penso...adi 28 Agosto 1689 Spalato.* iz: DAZd, fond: *Per l'Universita degl'Ebrei della Città di Spalato*, str. 6 – 19.

¹⁷⁴ Grga Novak, *Židovi u Splitu*, str. 30 – 40; Duško Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita*, 1971., str. 77 – 78.

¹⁷⁵ Duško Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita*, 1971., str. 29; prema: Museo Correr Venecija, *Inquisitorio agli Ebrei – Codice Dona*, b. 20.

¹⁷⁶ Michaela dal Borgo, „Le Corporazioni di Mestiere Veneziane e le Attività Economico-Commerciali delle Nation Foreste: Ebrei, Turchi, Tedeschi, Greci e Armeni“, u: *Mediterranean world* 16 (2001.), str. 183 – 195 (188 – 189).

Morfologija i oblik zatvorenosti određenih zgrada splitske skale mogu se pratiti unutar općih mletačkih odredbi prema prostorima namijenjenima strancima. Bilo je nekoliko razloga zašto ih je bilo potrebno djelomično izolirati od domicilnoga pučanstva. Naime, smatrani su eventualnom opasnošću za javni moral i poticateljima glasina koje bi mogle pozvati na neposluh. Legitimnijim se pokazalo pitanje špijunaže. Naime, Mlečani su se redovito koristili ušima i očima židovskih trgovaca u Osmanskome Carstvu, pa su se htjeli osigurati od istoga na svome terenu. Nadalje, strani su trgovci prodavali proizvode koji su se carinili po posebnim tarifama ovisno odakle su došli i čime raspolažu, a osim toga u graničnim je područjima trajno postojao strah od zaraze.¹⁷⁷

Sagledajmo primjer pregradnje *Fondaco dei Turchi* kod San Stae koji je trebao pružiti maksimalnu udobnost gostima, a sigurnost (odnosno odvojenost) Venecijancima. Prva odluka Senata o posebnoj građevini za smještaj osmanskih podanika je iz 1581. godine, a rasprave o gradnji na današnjemu položaju vodile su se još od 1588. godine; brzu je provedbu spriječilo pitanje pregradnji na privatnoj zgradi u posjedu ferarskih grofova.¹⁷⁸ Donesena je 31 točka po pitanju kako treba urediti zgradu za osmanske trgovce. Bilo je nužno zatvoriti sve ulaze, a prozore zazidati ili osigurati drvenim panelima. Postojala je i unutarnja separacija. Naime posebnim su hodnicima u svoje prostorije pristupali Albanci i Bosanci koji su stanovali u sobama prema *salizzadi*, dok su trgovci iz Azije i Konstantinopola odsjedali na strani prema *Rio del Megio*. Sve je bilo pod nadzorom gvardijana koji je stanovao u zasebnoj prostoriji. Sagrađen je dodatan zid prema *Canalu Grande*, a njegova su se vrata otvarala tek za ukrcaj i iskrcaj robe. Nužno je bilo odvojiti infrastrukturu i usluge od onih gradskih, pa je tako fondaku organizirana zasebna vodoopskrba, odvoz smeća i sl.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Usp. Richard Sennett, *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*, New York: W. W. Norton, 1994., str. 222 – 251.

¹⁷⁸ Donatella Calabi, „Stranieri nella capitale della Repubblica Veneta nella prima età moderna”, u: *Mélanges de l'École française de Rome. Italie et Méditerranée* 111/2 (1999.), str. 721 – 732 (728).

¹⁷⁹ Donatella Calabi, *Venice and its Jews*, 2017., str. 21; prema: ASVe, *Compilazione Leggi*, b. 210, fol. 184r – 191r, 27.5.1621.; usp. Donatella Calabi, „Magazzini, fondaci, dogane” u: *Storia di Venezia 2. Il Mare*, Alberto Tenenti; Ugo Tucci (ur.), Rim: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1991., str. 802 – 807.

Primjer posebno ograničene regulacije manjina je Zadar, sjedište područne uprave, koji je židovskim trgovcima redovito zabranjivao pristup, a osmanskim su posjetiocima kroz 16. stoljeće nametane teške restrikcije te su s gradom smjeli poslovati samo na položaju izvan zidina zvanome San Marco. Tamo su im uređeni smještaji i na tome je mjestu u drugoj polovici 18. stoljeća uređen lazaret.¹⁸⁰ U Šibeniku je uređen poseban perimetar za trgovce – tzv. *Seraglio* za Turke.¹⁸¹ Dubrovnik je slično postupao kao i Venecija. Naime, i danas postojeće zgrade dubrovačkih lazareta bile su tek dio cjelovitije promišljenoga građevnoga kompleksa koji je uključivao ograđeni perimetar, tzv. Tabor (*Bazzaro* u austrijskome katastru – ilustracija 41) s bazenom za kupanje stoke (ilustracija 43) povrh kojeg je bio Han, bez ikakvih prozora, za smještaj trgovaca koji su prošli kontumaciju (ilustracije 40 – 42). Do perimetra se pristupalo pothodnikom ispod ceste na Pločama kako ne bi došlo do kontakta.¹⁸²

Obratimo posebnu pozornost na tri ranije obrađena dokumenta: Pravilniku lazareta u 33 točke Andreje Reniera,¹⁸³ providura za zdravstvo iz 1610. godine, potom iscrpnoga opisa unutrašnjosti skale iz 1719. te kasnijega Passetijevoga inventara.¹⁸⁴ Prvi, iako stavlja naglasak na one mjere koje će pospješiti kontumaciju i zaštititi grad te onemogućiti krijumčarenje, jasno zabranjuje bilo kakvu prisnost između zaposlenika i trgovaca te – posebno – nenadzirane odnose među korisnicima.¹⁸⁵ U narudžbama materijala prilikom gradnje nalazi se velika količina panela od ariša koji su, kao i na *Fondaco dei Turchi*, služili trajnijem zatvaranju otvora i preprečavanju komunikacije. Istome dodatno svjedoči inventar iz 1751. u kojemu Paseti pažljivo provjerava svaku bravu, lanac i lokot te stanje panela za separaciju.¹⁸⁶ Vratimo li se opisu iz 1719. vidjet ćemo da se se prva dva recinkta skale nazivaju Generalat i *Dogana* te da *Dogana* ne služi kontumaciji.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Domenica Viola Carini Venturini, „I lazzaretti della Dalmazia veneta”, 2004., str. 234: autorica primjećuje da je u zadarskome lazaretu iz 1610. „olako shvaćena separacija” time što je po danu građevina bila potpuno otvorena; tome je zasigurno tako jer se uopće nije radilo o lazaretu, već građevini koja bi se radije mogla shvatiti kao fontik. John Tolan; Henry Laurens; Gilles Veinstein, *Europe & the Islamic world: A history*, New Jersey: Princeton University Press, 2013., str. 228.

¹⁸¹ John Tolan, Henry Laurens, Gilles Veinstein, *Europe & the Islamic world*, 2013., str. 228.

¹⁸² Usp. Lukša Beritić, „Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku II”, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 12 (1960.), str. 61 – 67; Risto Jeremić; Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika* 1, Beograd: Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda, 1938., str. 112 – 114.

¹⁸³ ASVe, *V Savi*, II s., b.162, 1.8.1610.

¹⁸⁴ ASVe, *Provveditori e sopraveditori alla sanità*, b. 452, 22.6.1719.; isti fond, b. 391, 18.11.1751.

¹⁸⁵ izgleda da su bile raširene, mahom kartaške, igre i druženja u alkoholoziranim stanjima što bi dovodilo do širenja svakojakih priča. Nadalje, u predvečerje, nakon Zdravo Marije, sve su se prostorije zaključavale

¹⁸⁶ ASVe, *Provveditori e sopraveditori alla sanità*, b. 391, 18.11.1751. Carlo Antonio Pasetti

¹⁸⁷ ASVe, *Provveditori e sopraveditori alla sanità*, b. 452, 22.6.1719.

Uostalom, kao što se vidi u poglavljima o gradnji, najraniji dokumenti s kraja 16. stoljeća najstariju građevinu jasno nazivaju *Doganom*. Prvotni Rodrigov plan i jest bio, kako izvještava knez Loredan,¹⁸⁸ da se sagradi *Dogana* čija će zarada omogućiti postepenu gradnju ostalih dijelova. Kasnije, kada je uvedena karantena, za carinarnicu je namijenjena nova zgrada sličnoga oblika, a stara je prenamijenjena u *Lazzaretto Vecchio*.

Donatella Calabi primijetila je finu separaciju između određenih dijelova skale u njezinoj cjelini. Iako tek šturo opisuje tlocrtnu raspodjelu, a sve infrastrukturne investicije u *Stato da Mar* smatra „kontrolom teritorija“ ipak uviđa da je skala podijeljena u tri dvorišna sklopa (recinkta) lazareta i slobodno dvorište nazvano „*del forno*“ između kojih stoji priorov stan za dodatan nadzor i separaciju.¹⁸⁹ Pri pravilnome čitanju forme građevina splitske skale potrebno je osvrnuti se na njezin rad pri proučavanju trgovačkoga funkcioniranja i kontrole manjina u Veneciji. Tome su služile građevine poput fontika, carinarnica (*dogana*) i skladišnih magazina.¹⁹⁰ Stoga je nužno splitsku skalu sagledati unutar navedenih arhitektonskih formi kojima se Republika služila u kontroli trgovine i kretanja.

Iako su i sami fontici nastali po uzoru na orijentalni *funduq* (arap. skladište), forma se morala prilagoditi s obzirom da je bilo potrebno postići odvojenost od grada u kojemu su njihovi korisnici poslovali. Stoga se radi o četverokutnim građevinama s unutarnjim dvorištem prema kojemu su otvoreni, sa zazidanim otvorima prema gradu i kontroliranim ulazima te posebnim hodnicima i unutarnjom separacijom prostorija od kojih su zajednički prostori nadzirani. Dodatnome nadzoru služile su i kulice koje su flankirale obalnu fasadu, a izvorno ih nalazimo i na *Fondaco dei Turchi* i na *Fondaco dei Tedeschi*. Jednostavni su kubikuli na katovima povezani galerijama, dok bi čitav kompleks bio opremljen infrastrukturom i uslugama odvojeno od urbane strukture, s posebnom upravom. Nadalje, praktičnost je zahtijevala da se takvi objekti nalaze na obali kako bi ukrcaj i iskrcaj robe bio lakši. Po tlocrtnoj longitudinali nailazimo na tripartitnu podjelu (Riva – unutarnje dvorište – spremišta i sobe) koja je omogućavala preuzimanje robe, njenu kvalitativnu i kvantitativnu kontrolu te naposljetku pohranu.¹⁹¹ Kompliciranost venecijanske urbane strukture i kvantitet trgovine naprosto nisu dopuštali objedinjavanje funkcija, pa se trgovina vršila tako da bi se prvotno, nakon kontumacije, roba pregledavala i carinila na *Punta della Dogana*. Potom bi sa stranim trgovcima bila smještena u pripadajući *Fondaco* te bi do krajnjega korisnika dolazila, nakon

¹⁸⁸ ASVe, *Collegio, Relazioni*, b.72, 1580. u: Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez“, 1962., str. 221. – 223.

¹⁸⁹ Donatella Calabi, „Le basi ultimarine“, 1991., str. 867, 872.

¹⁹⁰ Usp. Donatella Calabi, *The Market and the City*, Aldershot: Ashgate, 2004.; Donatella Calabi; Derek Keene, „Exchanges and Cultural Transfer in European Cities, 1500–1700“, „Merchants’ Lodgings and Cultural Exchange“, u: *Cities and Cultural Exchange in Europe, 1400–1700*, Donatella Calabi; Stephen Turk Christensen (ur.), Cambridge: Cambridge University Press, 2007., str. 286 – 314; 315 – 348.

¹⁹¹ Donatella Calabi, „Magazzini, fondaci, dogane“, 1991., str. 790 – 806.

otkupa, preko tržnica na Rialtu. No u Splitu kao jednome pokrajinskome gradu izrazito je racionalno bilo objedinjavanje uloga na jednome mjestu. Upravo na dvije najranije građevine sklopa splitske skale može se pratiti takav pristup organizaciji prostora, kao i poslovanja. Primarna funkcija najranije građevine jasno je zabilježena kao *Dogana*, a sa sigurnošću se zna da je tamo stanovao *emin* i naplaćivao carinu. Toj funkciji građevina je vraćena nakon uređenja tri recinkta lazareta. Nadalje, u *Dogani* možemo zamisliti atmosferu jednoga fontika ako se sjetimo odluke o uklanjanju dviju *botteghe* koje su se tamo nalazile.¹⁹² Uostalom, ista je građevina služila i za privremeno stanovanje trgovaca pristiglih iz Venecije ili onih izašlih iz kontumacije. Nadalje, i sljedeća građevina skale ponavlja isti tlocrtni oblik, a sada je poznato da je prvotno bila namijenjena smještaju ljudi i robe pristigle iz Venecije te da je u njoj stanovao prior. Primijetimo li da su na uglovima prema moru flankirani dvjema kulama, zamislivo je da su, barem u načelu, planirane zajedno, kao fontik – carinarnica s dva dvorišta komplementarnih, no različitih funkcija. Kada, nakon kuge 1607. godine dolazi do novoga promišljanja prostora i njegovoga funkcioniranja, nakratko će doći do preoblika i strože separacije, a do konačnoga će rješenja doći gradnjom sklopa lazareta na istoku, koji formom, a kao što smo vidjeli niti funkcijom ne odgovaraju prijašnjim građevinama. Kako je Paolo Morachiello pokazao, lazareti moraju udovoljavati sljedećim funkcijama: očuvanju i kontroli robe, separaciji ljudi, olakšavanju logistike, a zbog teorija o *mijazmi* kao izvoru zaraze nužno je da su izloženi kolanju zdravoga zraka.¹⁹³ Naprosto, zatvoreni četverokuti visokih zidova splitske *Dogane* ne bi pospješivali kontumaciju ljudi ni robe.

Osvrnemo li se na funkcioniranje mletačkih institucija situacija postaje tim jasnija. Naime, svi lazareti Mletačke Republike pod upravom su Ureda za zdravstvo (*Sopravveditori alla sanità*). Prisjetimo li se faza gradnje splitske skale vidjet ćemo da Ured za trgovinu (*Cinque Savi della mercanzia*) nadzire gradnju dvaju najranijih građevina skale i skladišta na Rivi, dok gradnju tri recinkta lazareta preuzima Ured za zdravstvo. *Cinque Savi* i dalje će slati novac, no samo za skladišta i luku. Pravilno čitanje projekta splitske skale u hrvatskoj literaturi onemogućavao je lokalno uvriježen naziv – lazareti, a tek sagledavanjem talijanske literature o mletačkome trgovačkome funkcioniranju njezina arhitektonska forma postaje jasnija.

¹⁹² ASVe, *V Savi, II s.*, b. 162, 3.8.1600. in Collegio.

¹⁹³ Paolo Morachiello, „Howard e i Lazzaretti”, 1979., str. 159.

8. Bastionski sustav i skala

Iako je primjetno da je mletački val utvrđivanja u 16. stoljeću izbjegao Split, isto tako vidimo da je čitavo 17. stoljeće u ovome gradu obilježeno velikim javnim projektima.¹⁹⁴ Kako je skala u potpunosti dovršena do 1630. godine, dobar dio te građevine i samoga grada našao se izvan zidina. Usporedno s gradnjom posljednjih građevina u sklopu skale, Senat je 1625. godine u Split poslao Hvaranina Nikolu Kandida da napravi izvještaj o stanju fortifikacija.¹⁹⁵ Providuri Antonio Pisani (1627.) i Alvise Zorzi (1629.) vrše manje radove i dovršavaju bastion koji je započeo inženjer Agostino Alberti i Sforza Pallavicino, a providur Zorzi 1630. godine dovršava bastion Zorzi pred glavnim gradskim vratima od Pisture (na sjeveru, završetak Bosanske ulice). Prvi konkretan prijedlog i plan izradit će providur Antonio Pisani zajedno s inženjerima Francesijem i Antoineom de Villeom koji kažu da treba sagraditi utvrdu s bastionima (Pisani), grad okružiti s 5 kraljevskih bastiona i posebnom utvrdom za lazaret (de Ville), a vrata na Pisturi treba dodatno utvrditi (ilustracija 3).¹⁹⁶

Kada je Osmansko Carstvo 1645. godine proglasilo rat Veneciji s ciljem zauzimanja Krete, Dalmacija je postala poprište vojnih operacija. Gradske vlasti 1647. godine u Veneciju šalju izaslanike moleći gradnju zidina pri kojoj će grad pomoći koliko god bude mogao.¹⁹⁷ Senat je, svjestan stanja no ipak izravno ne ponukan navedenom molbom, iste godine odlučio grad okružiti suvremenim sustavom bedema. Za prokuratora je namješten Leonardo Foscolo, general najzaslužniji za mletačke pobjede u Dalmaciji, koji započinje s gradnjom tvrđave Gripe, a na Marjanu gradi maleno utvrđenje za obranu zapadne Varoši.¹⁹⁸ Nove planove crta Alessandro Magli, inženjer koji će postati poznatiji po pregradnjama Kliške tvrđave, 1648. godine posebnu pažnju posvećujući tvrđavi Gripe (ilustracija 4).¹⁹⁹

Gradnja se intenzivira u narednom desetljeću dolaskom inženjera i generala Camila Gonzage, providura Antonija Bernarda zajedno s intendantom dalmatinskih utvrda – Onofrijem del Campom koji se 1657. godine dogovaraju oko projekta koji predviđa gradnju mezaluna pored dominikanskog samostana, vrata na Pisturi i na zapadu prema Marjanu (ilustracija 9).²⁰⁰ Planira se protubaterija uz baluard Zorzi, polubaluarde uz kulu Rim na zapadu i kulu Arsan na istoku, ukopana utvrđenja uz lazaret te skriveni ophod oko zidina.

¹⁹⁴ Nazive i kronologiju gradnje fortifikacija najlakše je pratiti uz ilustraciju 43.

¹⁹⁵ Arsen Duplančić, *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*, Zagreb: Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2007., str. 9.

¹⁹⁶ Arsen Duplančić, *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*, 2007., str. 10.

¹⁹⁷ Sandi Bulimbašić, „Povijest splitskih baroknih utvrda“, u: Joško Belamarić (ur.), *Obnova bastiona Priuli – Konzervatorska studija*, Ministarstvo kulture - Konzervatorski odjel u Splitu, 2003., str. 14 – 24 (15).

¹⁹⁸ Arsen Duplančić, *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*, 2007., str. 11.

¹⁹⁹ Sandi Bulimbašić, „Povijest splitskih baroknih utvrda“, 2003, str. 17.

²⁰⁰ Usp. Miroslav Bertoša (prir.), *Tvrđavni spisi Onofrija Del Campa: traktati i memorabilije jednoga kondotjera u Dalmaciji u doba Kandijskoga rata*, Rijeka: Državni arhiv, 2003.

Ipak, kako je predvidio još de Ville, za obranu grada presudna je bila tvrđava Gripe pa su prvotni naponi usmjereni njenom dovršetku. U izvještaju iz iste 1657. godine zabilježeno je da je tvrđava Gripe uporabna, a da će tvrđava Bačvice, koja čuva ulaz u luku, uskoro biti.²⁰¹ General Innocenzo Conti 1660. godine radi preinaku izvornoga plana predviđajući 3 bastiona i 2 polubastiona koji ostvaruje providur Andrea Corner (1660. – 1662.) dovršavajući sjeverni bastion (bastion Zorzi) i gradeći istočni bastion Sv. Jeronima (bastion Contarini) koji će dovršiti Girolamo Contarini (1662. – 1664.).²⁰² Upravo je Contijeva revizija plana uzrokovala rušenje sjeveroistočnoga dijela lazareta kako bi se ispoštovala pravilna forma. Iako je Contijev bio posljednji projekt u nizu, Andrej Žmegač ispravno uspostavlja idejnu poveznicu još od prvih de Villeovih sugestija do kasnije izvedbe okolnih tvrđava i pet bastiona, no shvaća da je bastionski sustav odgađan ne toliko zbog velikoga troška koliko zbog ograničenog obrambenog efekta.²⁰³

Providur Catarino Corner (1664. – 1667.) pobrinut će se za dovršenje zapadnoga polubastiona kraj crkve svetog Frane (kojeg izvodi inženjer Tomaso Moretti), dok će inženjer Giuseppe Santini 1666. godine izraditi najpoznatiji crtež novih bedema (ilustracije 7, 8) i započeti bastion providura Antonija Priulija (1667. – 1669.) koji će dovršiti inženjeri Moretti i Francesco Barbieri pod protomajstorom Andrijom Šorom.²⁰⁴

Sa završetkom Kandijskoga rata 1669. godine u kojemu je Venecija proširila dalmatinske posjede (osvajanje Klisa 1648.), ali izgubila Kretu, splitske zidine ostavljene su djelomično završene. Kameni okviri bastiona su ostavljeni bez dovoljne zemljane ispune, a kortine koje ih spajaju nisu dovoljno povišene.

Izbijanjem Morejskoga rata (1684. – 1699.) Mlečani su proširili svoje stečevine duboko u unutrašnjost (*acquisto nuovo*) te je s pomicanjem granice i krizom Osmanskoga Carstva prestala svaka realna opasnost za Split pa su bedemi ostavljeni zubu vremena. Tome je pridonijela činjenica da je grad prema tadašnjemu načinu ratovanja ionako bio u dometu artiljerije sa brojnih okolnih uzvisina i da je za obranu ustvari mnogo važniji bio položaj obližnje tvrđave Gripe. Naposljetku su zidine davane u zakup privatnicima koji na njih naslanjaju kuće i sade vrtove, a konačno će biti probijene 1806. godine za francuske uprave i sve više kroz 19. stoljeće kada su istinu predstavljale prepreku urbanizmu modernoga grada.

²⁰¹ Arsen Duplančić, *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*, 2007., str. 13.

²⁰² Arsen Duplančić, *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*, 2007., str. 14.

²⁰³ Andrej Žmegač, *Bastioni jadranske Hrvatske*, Zagreb: Školska knjiga; Institut za povijest umjetnosti, 2009., str. 87.

²⁰⁴ Arsen Duplančić, *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*, 2007., str. 16 – 18.

Gradnja baroknih bedema opteretila je grad i čitavu regiju ogromnim troškovima, a uvedena je i radna obveza.²⁰⁵ Primijetimo i da je Del Campo, nadglednik tvrđava u Dalmaciji, o izvedenom Contijevome projektu rekao da je to „najveći građevni pothvat kojega se Republika prihvatila još od vremena Palmanove.“²⁰⁶

Osvrnimo se na odnos splitskog obrambenoga sustava prema skali. U ranijim koncepcijama koje se napose bave provedbom zaštitnog pojasa puteva, palisada, jaraka i nasipa (Magli, 1648. – ilustracija 4) obrambeni bi se sustav prilagođavao obliku grada i nadopunjavao postojeće zidine.²⁰⁷ Položaj lazareta u tom bi slučaju bio unutar pojasa, istureno na istok, a zidovi dominikanskoga samostana i samih lazareta pripojeni na sustav obrane. Zanimljivo je riješeno pitanje neometanoga prolaza karavana. Naime, Magli se namjerava poslužiti postojećom sjevernom osmerostranom kulom Srebrenih vrata te je zidom spojiti sa sjeverozapadnim uglom samostana. Jasno, u zidu je sugeriran prolaz čime bi karavane i dalje mogle pristupati lazaretima bez da se dotiču grada. Nadalje, istočno od kule Arsan pretpostavljena je nova prepreka s koridorom koji vodi do starih dvostrukih vrata između lazareta i kule Arsan (*porta d'Arsan* na nacrtu luke – ilustracija 2). Karavane bi potom ulazile na Rivu (*Stradun*) odakle bi išle u *Doganu* (tzv. *Lazaretto Vecchio*), gdje bi se odvijala carina uz eminov stan. Roba bi dalje bila upućivana na kontumaciju u određene dijelove lazareta. Postojao je i alternativni put na istoku koji bi vodio kroz najistočnije obrambeno izbočenje (*terrapienta*) i prolazio prateći tri istočna recinkta lazareta te bi se na trapezoidnoj poljanici pred kulom Arsan sastajao sa sjevernim putem (ilustracija 4).

Provedba Maglijeva plana barem je djelomično izvedena što vidimo na grafici s prikazom Foscolovih osvajanja (ilustracija 5) na kojoj je osmerokutna kula jedina toga tipa koja je prikazana (osim nje samo kutne) na koju se nastavlja niska zidana konstrukcija. Nadalje, uspostavljena je i palisada od dominikanskoga samostana do sjeveroistočne kule palače. Plan Splita Paula Mortiera iz 1656. – 1657. (ilustracija 6) detaljnije obrazlaže situaciju time što jasno prikazuje ceste. Izgleda da je s vanjske strane kule Arsan, između nje i lazareta gdje se susreću dvije ceste, formiran „prijelazni trg“ time što je postavljena stalna, vanjska zidna struktura prema istoku što zaključujemo po tome što je prikazana posve jednako gradskim zidinama, za razliku od tankih linija zidova lazareta i dominikanskoga samostana. Navedeni Maglijev plan nudio je minimalne intruzije u gradsko tkivo i iskorištavao postojeće stanje.

²⁰⁵ Joško Belamarić, *Split: od carske palače do grada: kulturno-povijesni vodič*, Split: Konzervatorski odjel, 1997., str. 39. Autor tvrdi da taj teret uzrokuje nemogućnost bilo kakvog drugog građevnog pothvata.

²⁰⁶ Miroslav Bertoša (prir.), *Tvrđavni spisi*, 2003., str. 87; Andrej Žmegač, *Bastioni jadranske Hrvatske*, 2009., str. 88.

²⁰⁷ Andrej Žmegač, *Bastioni jadranske Hrvatske*, 2009., str. 81 – 82, 89.

Naposljetku će prevladati Contijev idealistički projekt zvjezdolike utvrde oko grada, koji je zapravo revizija Goznaginoga i Bernardijevoga projekta.²⁰⁸ Zanimljivo je da se Split pridružuje Nicosiji i Palmanovi; zvjezdolikim tvrđavama 16. stoljeća, perioda zamaha utvrđivanja mletačkih posjeda.²⁰⁹ Naime, sam Conti tvrdi da su utvrde utoliko bolje koliko su bliže pravilnom obliku.²¹⁰ Nadalje, zbog potrebe da se očisti gradilište i perimetar oko zidina, srušene su brojne privatne kuće, kao i franjevački i dominikanski samostani te crkva svetog Križa u Velom Varošu, a da bi se ispoštovao pravilan oblik, srušen je i istočni dio posljednje dogradnje lazareta. Ustanovljena je i nova komunikacija kroz vrata Contarini koja su smještena između istoimenoga bastiona i polubastiona sv. Petra uz lazaret (što vidimo na Santinijevu tlocrtu). Ipak, ona se pokazala opasnom po pitanju zdravstvene izolacije što je dovelo do novog rješenja drvenim prilazom s pokretnim mostovima (koji je nakon nekoliko godina propao), a sada predzadnji recinkt postaje onaj ulazni (ilustracije 11 – 13; 31).²¹¹ Primijetimo da je postojao i paralelan prijedlog Onofrija del Campa koji je Contijevu pravilnu zvjezdoliku tvrđavu kružne osnove zamijenio nepravilnom elipsom i time lazarete uključivao u potpunosti unutar perimetra bez potrebe rušenja, no koji nije prihvaćen.²¹²

²⁰⁸ Andrej Žmegač, *Bastioni jadranske Hrvatske*, 2009., str. 88.

²⁰⁹ Andrej Žmegač, *Bastioni jadranske Hrvatske*, 2009., str. 90.

²¹⁰ Andrej Žmegač, *Bastioni jadranske Hrvatske*, 2009., str. 87. prema ASVe, *Senato, Dispacchi, PTM*, filza 487, 24.5.1660.

²¹¹ Usp. Snježana Perojević, „Nova saznanja“, 2006.

²¹² Darka Bilić, „I protagonisti dell'edilizia militare“, 2014., str. 366.

Do obnove najistočnijega dvorišnoga sklopa lazareta došlo je za vrijeme generalnih providura Antonija Priulija (1667. – 1669.) i Antonija Barbara (1669. – 1671.).²¹³ Kako se Priuli u završnom izvještaju 1670. žali na opasnosti od prolaska karavana kroz grad i okruženost lazareta utvđenjima,²¹⁴ zamislivo je da je Barbaro, prilikom reorganizacije skale 1670. godine,²¹⁵ uredio i novi pristup s morske strane. Podigao je i novu kulu na sada suženom sjeveroistočnom uglu posljednjega recinkta (ilustracija 32) o čemu svjedoči natpis u kojemu se prilično samouvjereno uspoređuje s carem Dioklecijanom:

ANTONIVS BARBARO PROVINCIIARUM SVMO CVM IMPE.¹⁰ LEGATVS
SVPREMA BELLICE VIRTVTIS PREMIA PROMERITVS
HEC SPECIOSA ET SPATIOSA PACIS COMODA INPERIORI BELLO PENE COLLAPSA.
PRISTINO DECORI RESTITVTA ORNAMENTIS AVCTA
VNIVERSO ORIENTALI ORBI REDDIDIT.
QVO PATRIAM AC CIVES SVARVM DELICIARVM. AC DIVITIARVM POSSESS.^{ES.}
REDDERET
DIOCLETIANE
HABES VIRTVTVM TVARVM SVCESSOREM. QVI AD MAIOREM TVI NOM.^{IS} GLORIA
VRBEM SVBVRBANAS DELICIAS TVAS VRBANO TOTIVS ORIENTIS THESAVRO
ILLVSTRAVIT.²¹⁶

Natpis je, zajedno s onim iz 1626. godine prenesenim ranije, zanimljiv zbog simboličkoga naboja legitimizacije putem rimske baštine. Time dobivamo kronološku binarnost simbolike, no još je zanimljiviji ukoliko ga dovedemo u vezu s venecijanskom crkvom Santa Maria Zobenigo koju je 1578. godine naručio upravo Antonio Barbaro, tada admiral mletačke mornarice.²¹⁷ Na njezinome pročelju koje se doima apoteozom obitelji Barbaro na način neviđen u republikanskoj Veneciji, među reljefima Kandije, Zadra, Rima, Padove i Krfa u kojima je Barbaro služio, nalazimo i obrise grada Splita s jasno istaknutim građevinama skale.

²¹³ Snježana Perojević, „Nova saznanja“, 2006., str. 103.

²¹⁴ Relacija generalnog providura Dalmacije i Albanije Antonija Priulija od 16. ožujka 1670. godine, u: Grga Novak (prev. i prir.), *Mletačke upute i izvještaji 8: od 1620. do 1680.*, Zagreb: JAZU, 1977., , str. 14 – 40.

²¹⁵ O čemu, kao i tome da je drveni most uništen, izvještava nas providur Giustin da Riva kada ponovno uspostavlja Barbarove regule nakon velike obnove providura Marina Zuana 1704. godine, u: ASVe, *V Savi*, II s., b. 163, f. 14v – 16v, 5.9.1707.

²¹⁶ Mihovil Glavičić (ur.), *Bulletino di archeologia e storia Dalmata* 7 (1880.), str. 101.

²¹⁷ Usp. Martin Gaier, *Facciate sacre a scopo profano. Venezia e la politica dei monumenti dal Quattrocento al Settecento*, Venecija: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2002.

9 . Epilog

Historijat splitske skale kroz 18. stoljeće ponajbolje je istražen zbog obilja crteža i dostupne arhivske građe.²¹⁸ Prvi prikaz lazareta izrađuje inženjer Giuseppe D'Andrés 1714. godine na kojemu zapisuje broj prostorija u pojedinim dvorištima.²¹⁹ Giovanni Battista Camozzini 1728. godine izrađuje tlocrt povodom temeljite obnove lazareta.²²⁰ Francesco Melchiori 1732. izrađuje tlocrt grada Splita s lazaretom, a s ciljem poboljšanja zdravstvene sigurnosti grada predlaže podizanje izoliranog cestovnog koridora kroz predgrađa.²²¹ Melchiori je opet angažiran za radove na obnovi i usavršavanju lazareta tokom 30-ih i 40-ih godina 18. stoljeća, no oni su tek parcijalno provedeni.²²² U drugoj polovici stoljeća tlocrt s troškovnikom obnove sastavlja inženjer Moser de Filseck, no za to nije bilo sluha. Slijedili su prijedlozi Paola Tironija, Francesca Benonija, Galla Gallija, no s ograničenim uspjehom.²²³ U to doba isplativost tako velikoga građevinskoga kompleksa postaje upitna. Već za vrijeme Kandijskoga rata, Dubrovnik je uspio manji dio trgovine vratiti natrag u svoju luku. No, kada je zatvorena u ožujku 1684. zbog izbijanja Morejskoga rata, splitska će skala otvaranje 1699. dočekati u puno drugačijemu okruženju. Tada Split definitivno gubi monopol na trgovinu pristiglu iz oslabjelog Osmanskoga Carstva. Otvara se manja skala u Zadru, a po osmanskome zahtjevu 1700. bit će otvoreni novi punktevi na Neretvi, u Herceg Novome i u Kotoru.²²⁴ Ne manje važno, nova je mletačka legislativa dopustila svojim građanima trgovanje u Dubrovniku.²²⁵ Naspoljetku, kada gubi primarnu funkciju pod austrijskom upravom, istočni dio lazareta bit će u 19. stoljeću prenamijenjen u tamnice na temelju projekata inženjera Frane Zavorea i Vicka Andrića, a ostali će dijelovi postupno prelaziti u ruke privatnih osoba.²²⁶

²¹⁸ Usp. Duško Kečkemet, „Prilog opisu i povijesti splitskog lazareta“, u: *Pomorski zbornik* 13 (1975.), str. 377 – 401, Arsen Duplančić, „Neobjavljeni nacrti i opisi splitskog lazareta“, u: *Adrias* 4 – 5 (1993. – 1994.), str. 167 – 189.

²¹⁹ Duško Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita*, slika 9.

²²⁰ Joško Kovačić, „Mjernik i graditelj Giovanni Battista Camozzini“, u: *Kulturna baština* 24 – 25 (1994.), str. 85 – 101 (93); Darka Bilić, *Inženjeri u službi Mletačke Republike*, 2013., str. 82.

²²¹ Arsen Duplančić, *Splitske zidine*, 2007., str. 49; Darka Bilić, *Inženjeri u službi Mletačke Republike*, 2013., str. 82.

²²² Darka Bilić, *Inženjeri u službi Mletačke Republike*, 2013., str. 83.

²²³ *Ibid.*, str. 83 – 84.

²²⁴ Usp. Milivoj Š. Milošević, „Lazareti na crnogorskom primorju“, u: *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* 7 (1959.), str. 57 – 70.

²²⁵ Renzo Paci, *La scala di Spalato*, 1971., str. 118 – 123.

²²⁶ Darka Bilić, *Inženjeri u službi Mletačke Republike*, 2013., str. 84.

Tako će se unutar perimetra stare mletačke skale otvoriti nekoliko gostionica, kazalište i masonska loža da bi nakon trasiranja željeznice do luke 1875. godine, a posebice nakon oštećenja u savezničkim bombardiranjima grada 1941. i 1943. godine, bili posve uklonjeni odlukom Konzervatorskoga zavoda u Splitu na čelu s Cvitom Fiskovićem.²²⁷

10. Zaključak

Pregledi povijesti Dalmacije 17. stoljeće redovito smatraju dobom gospodarske stagnacije i političke zavisnosti, a društvena kretanja karakteriziraju kao ograničena perifernim položajem, bolestima i ratom. Ovim je radom ipak barem djelomično prikazana određena dinamičnost nastala oko najvažnijega mletačkoga gospodarskog projekta toga doba – trgovačke skale u Splitu. Glavni akteri i diskusije oko njezina konačnog utemeljenja na kraju 16. stoljeća bili su i otprije poznati, no pružili smo dodatan nivo kompleksnosti i značaja pojasnivši političku konjukturu nastalu između Venecije i Osmanskoga Carstva, kao i onu unutar Carstva kojega je u drugoj polovici 16. stoljeća, na vrhuncu moći, velikim dijelom predvodila obitelj Sokolović (*Sokollu*). Pritom smo ukazali na diplomatsku misiju Ivana Petra Marchija koja se pokazala od širega regionalnoga značaja. Ipak, zbog brojnih nedaća koje su zadesile utemeljitelja Daniela Rodrigu prilikom ostvarenja inicijative, gradnju je naposljetku ostvarila Mletačka Republika u šest etapa ostvarenih u razdoblju između 1588. i 1629. godine, uz popravak i prepravak Antonija Barbara 1670. godine nakon izgradnje baroknih bedema. Prikazujući tok gradnje preko dokumenata venecijanskoga državnog arhiva, naglasak je stavljen na dinamiku i funkcioniranje mletačkih državnih investicija, praćen izvornim historijskim diskursom kondtantno opterećenim pitanjima funkcionalne prirode.

Ipak, najveći je dio istraživanja posvećen prikazu umreženosti skale i grada te utjecaja koji je izvršila na urbanu strukturu i društvo. Nastavljajući se na istraživanje Renza Pacija, pružen je prikaz splitskoga društva u godinama kada je skala bila na vrhuncu. Nekoliko je pojedinaca i poduzeća stavljeno u prvi plan kako bi obrazložili načine na koji je grad i njegovo stanovništvo sudjelovalo u poslovanju skale. Također, postavljeno je i pitanje povezanosti kulturne djelatnosti i arhitektonskih narudžbi sa trgovinom.

²²⁷ U ranom poslijeratnom razdoblju nastala je u Splitu uistinu revna djelatnost uklanjanja povijesnih spomenika „talijanske provenijencije”, poput fontane Bajamontuše i gradskog groblja na Sustipanu protiv čega je redovito ustajao Duško Kečkemet. U ovom slučaju razvila se živa diskusija u medijima između Cvita Fiskovića i Duška Kečkemeta koju prepričava Cvito Fisković, „Splitski lazaret“, u: *Četiri priloga historiji grada Splita XVII i XVIII stoljeća*, Split: Muzej grada Splita, 1953., str. 7 – 9, dok za mišljenje Kečkemeta usp. Duško Kečkemet, *Kulturna i umjetnička baština u Dalmaciji, izabrani radovi I*, Split: Marjan tisak, 2004., str. 361 – 362.; isti, *Borba za grad: urbanističke, arhitektonske, spomeničke i ekološke teme starog i novog Splita: 1950. – 1979.*, Split: Društvo arhitekata, 2002.

Ipak, više no pomorci i obitelji poput Kapogrosa i Kavanjina, najkompaktnijom i najdinamičnijom skupinom pokazala se splitska židovska zajednica, koja je još od 1589. godine imala ključnu ulogu u funkcioniranju skale. No, upravo zahvaljujući Židovima i liberalnom odnosu legislative prema njima, u Splitu 17. stoljeća razvila se kozmopolitska klima s možda neočekivanim kuriozitetima. Grga Novak, Viktor Morpurgo i Duško Kečkemet u svojim su djelima detaljno obradili židovsku zajednicu grada Splita, no to nije bio slučaj s osmanskim podanicima koji su svakodnevno pristizali u grad. Bilo je poznato da su iz lazareta mogli nakon kontumacije ili po povratku iz Venecije djelomično ograničeno izlaziti i poslovati, no tek se u usporedbi s politikom prostora i ograničenja kretanja grada Venecije i njezinoga slabijega konkurenta – Dubrovnika, rasvjetljava još jedna uloga splitske skale. Naime, zapadni dio funkcionira poput fuzije *Dogane* i fontika, na kojeg tlocrtnom dispozicijom i podsjeća. Time su prvi put prepoznati tipološki uzori i razriješeno posljednje pitanje funkcioniranja rane skale. Važnost Splita u mletačkome svijetu ogleda se i u izgradnji izrazito skupog i tehnološki kompliciranoga obrambenog sustava. Nakon Palmanove i Nicosije u 16. stoljeću, ovo je jedini takav obrambeni projekt proveden u 17. stoljeću, usprkos sveprisutnom stavu da je Split naprosto neobranjiv.

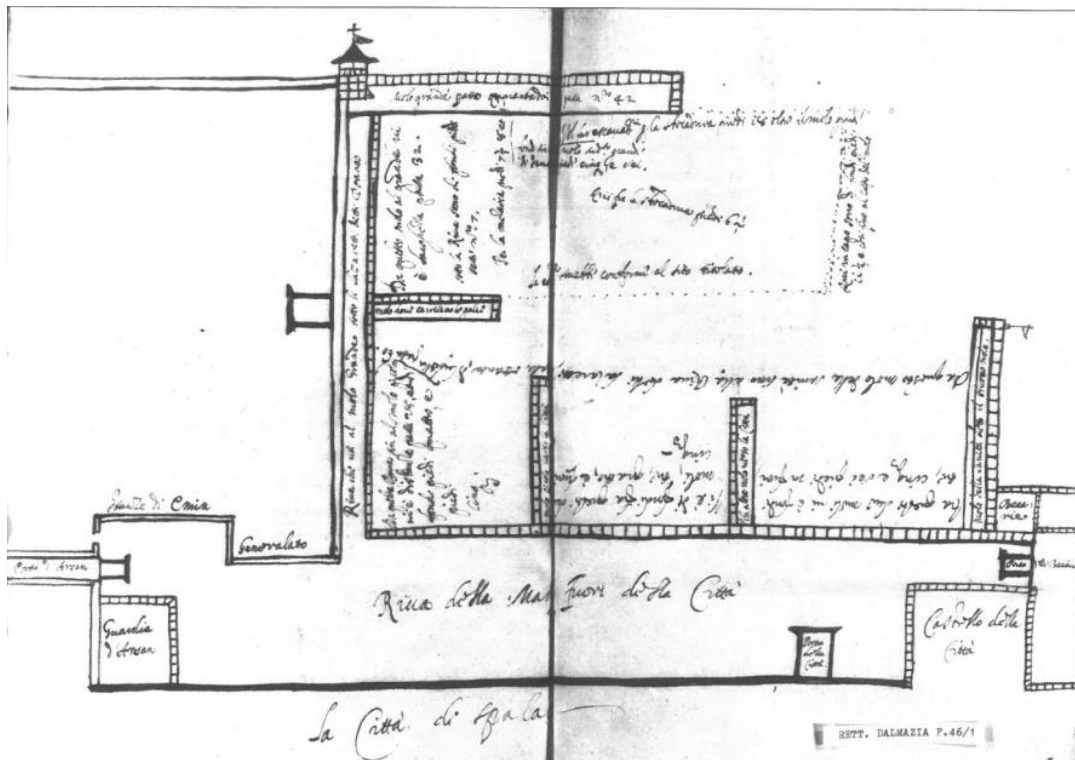
Ono što preostaje, a nastavilo bi na metode ovoga rada, još je jedna kontekstualizacija. Naime, valjalo bi istražiti splitsku skalnu iz perspektive Bosanskoga pašaluka: proučiti židovsku zajednicu, mletački konzulat i kršćanske trgovce u Duvnu, Banja Luci i Sarajevu te njihovu povezanost sa splitskom skalom, a nije dovoljno poznata ni prateća infrastruktura sa svojim mostovima, vakufima, karavansarajima i ostalim potrebnim za normalno funkcioniranje svakoga trgovačkoga puta. Osim toga, trgovinu redovito prati i kulturna razmjena, no tek preostaje utvrditi u kojoj mjeri.

11. Prilozi

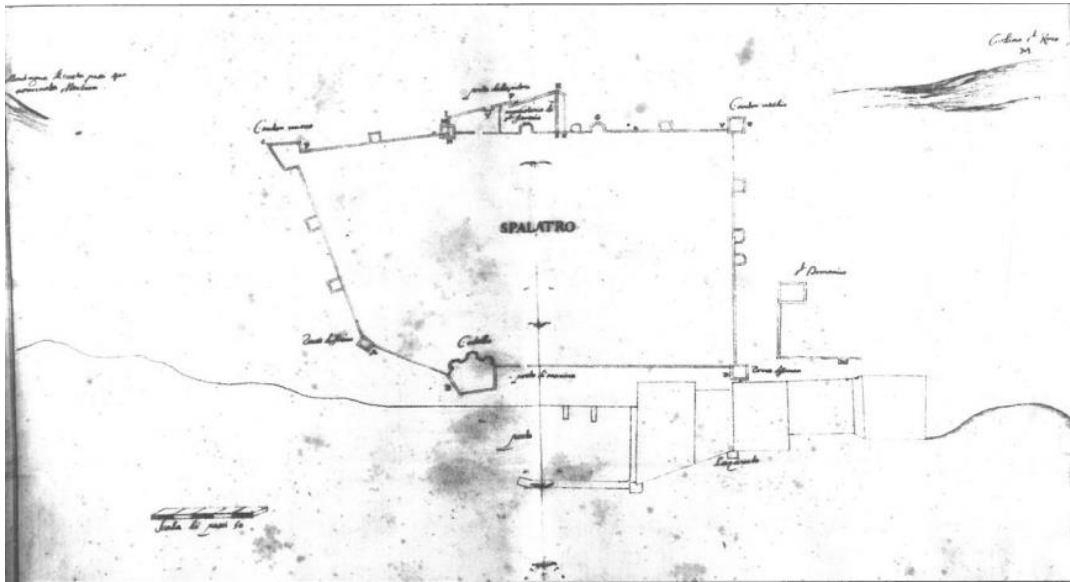
11. 1. Ilustracije

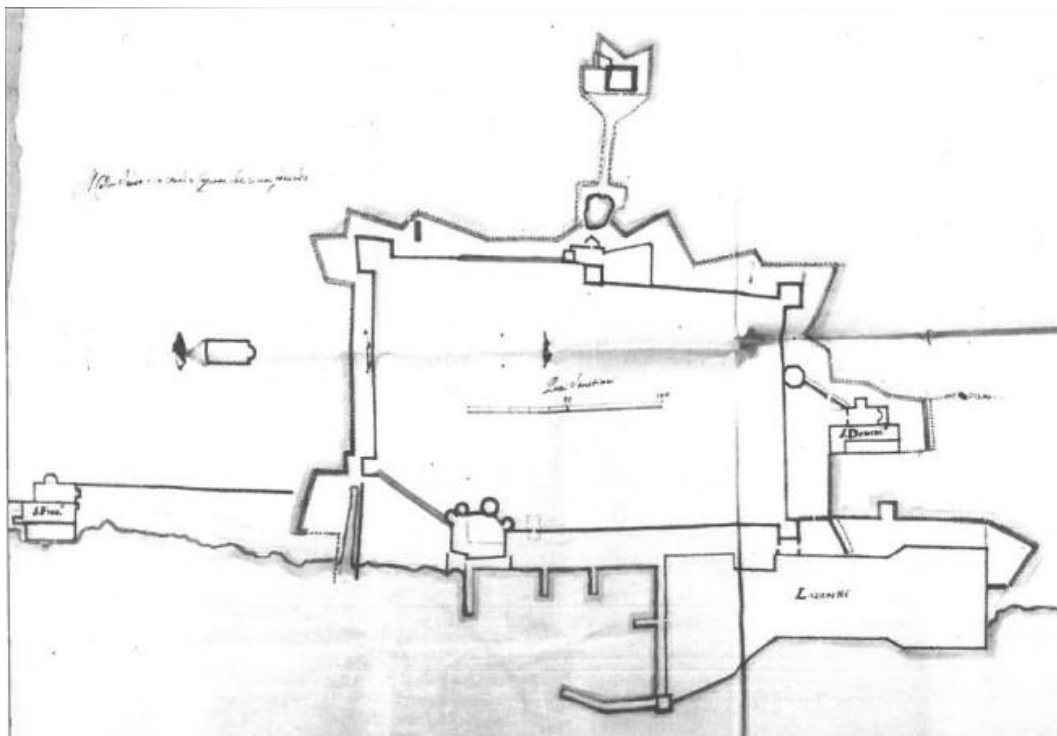
1. Martin Kolunić Rota, *Split*, oko 1571.

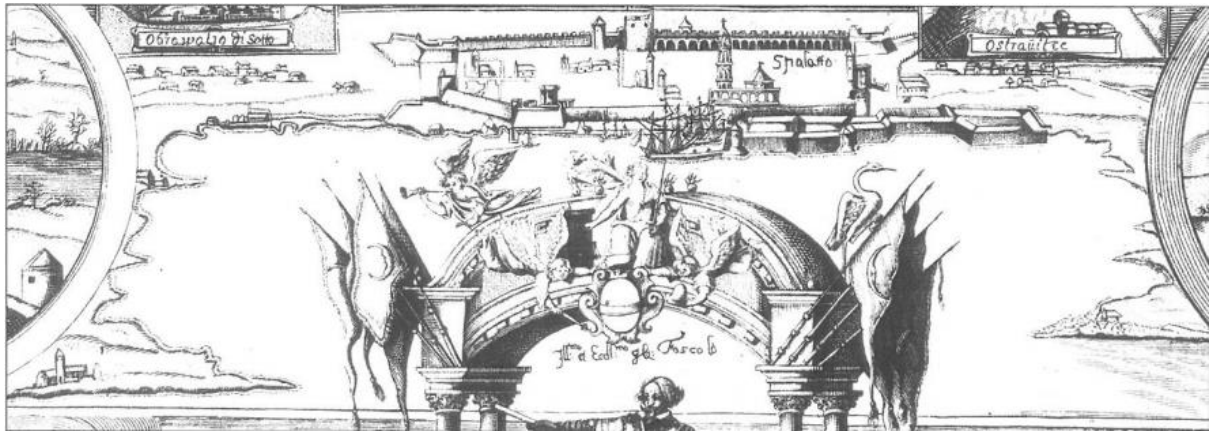
2. *Split*, luka, 1641.

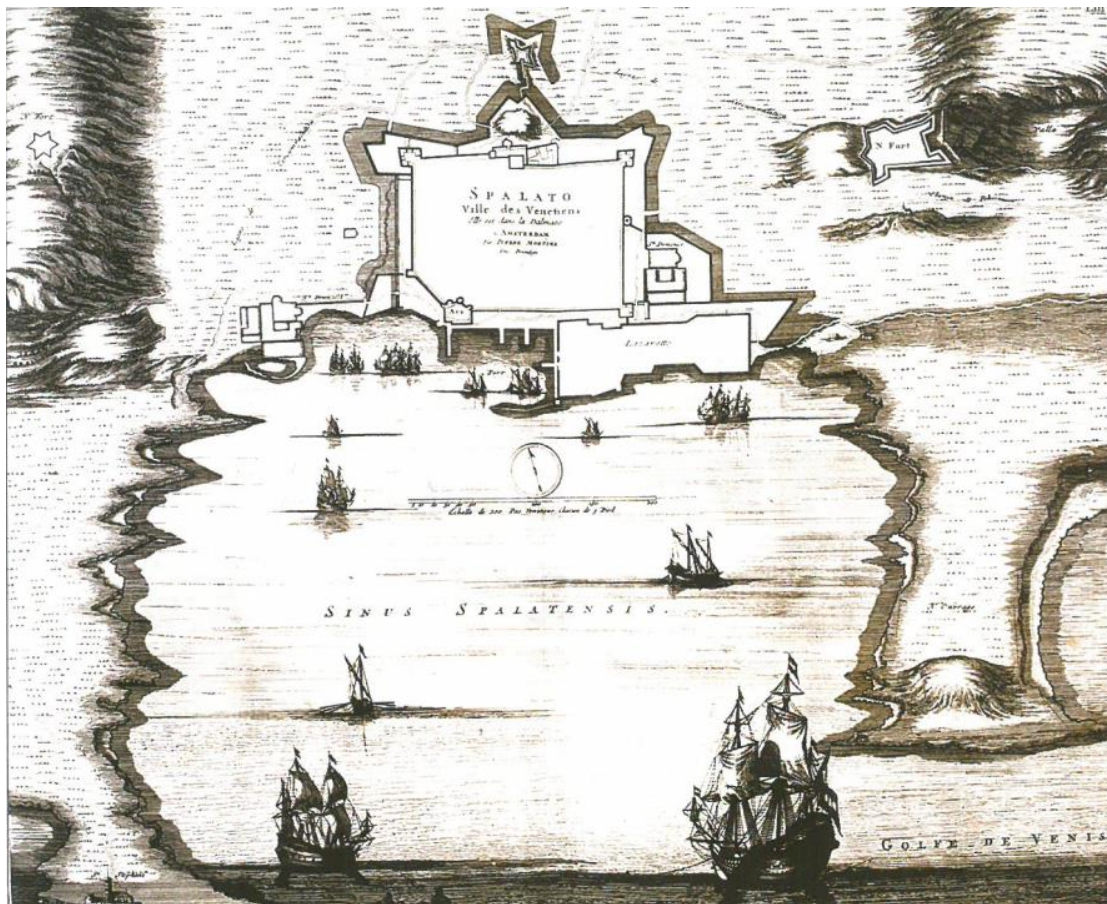
3. Inž. Francesi, *Plan Splita*, 1630.

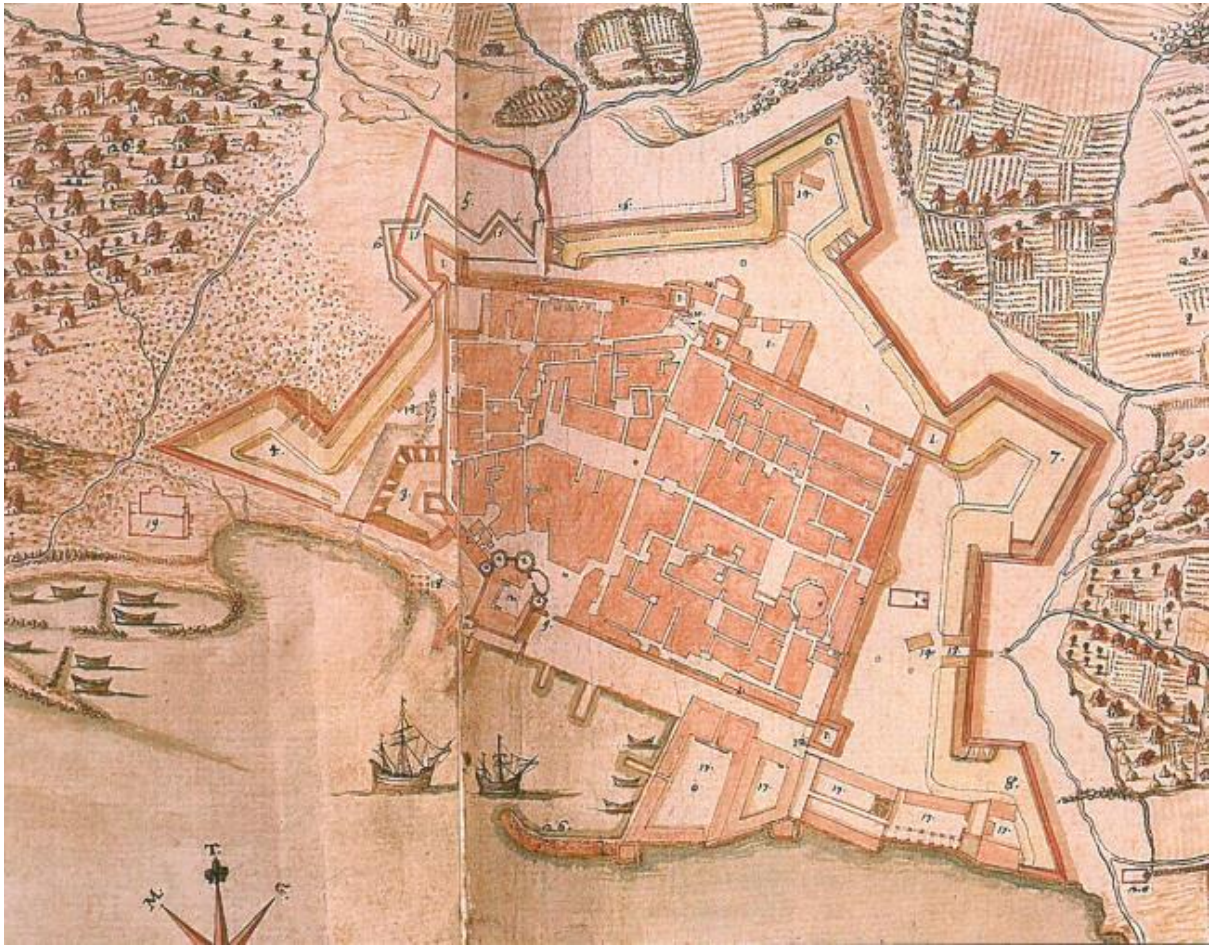
4. A. Magli (?), *Plan Splita*, 1648., detalj

5. Prikaz Splita na grafici Foscolovih osvajanja, 1651., detalj

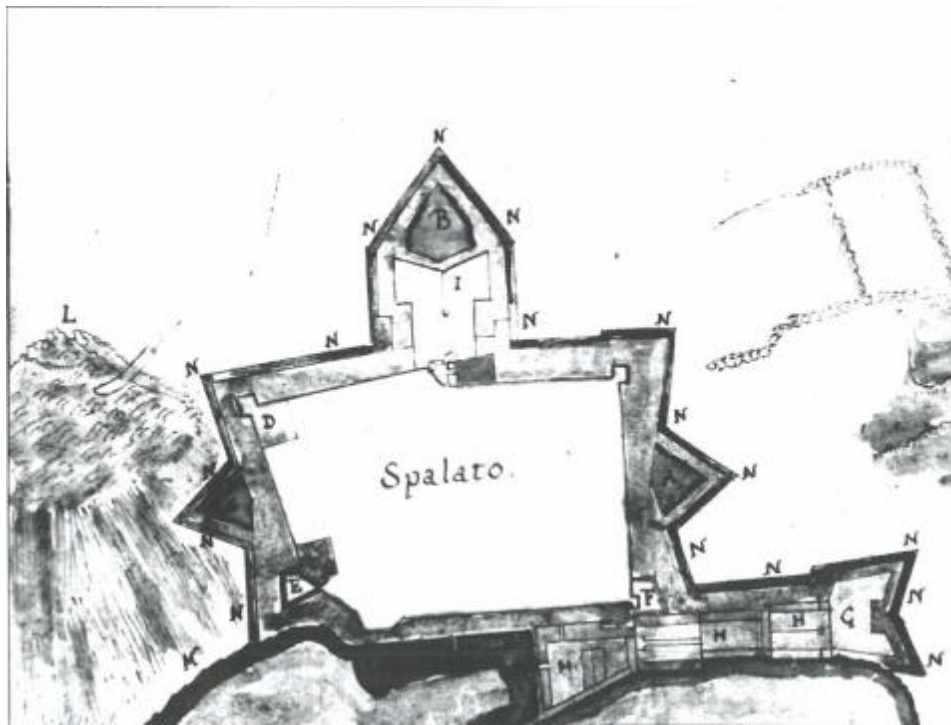
6. P. Mortier, *Plan Splita*, 1656. – 1657.

7. G. Santini, *Plan Splita*, 1666.

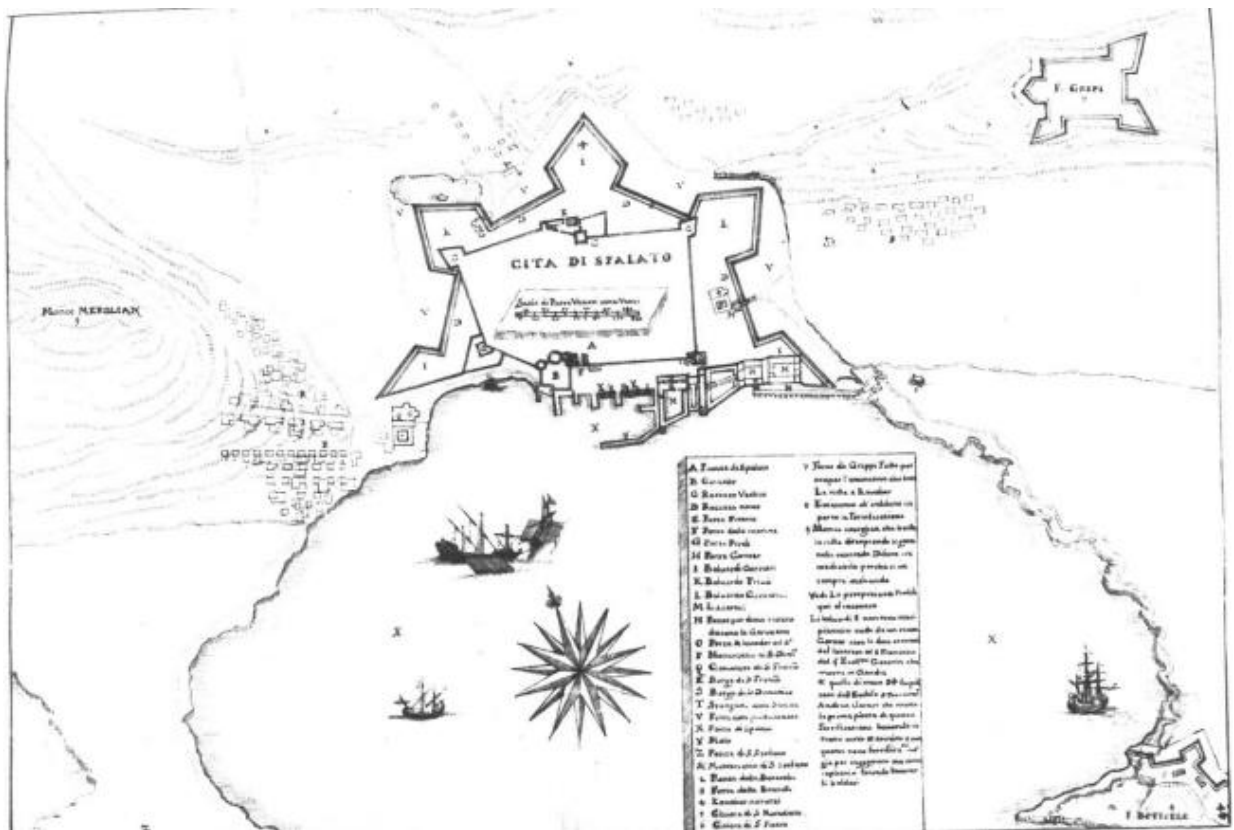
8. G. Santini, *Split s mora*, 1666.

9. Onofrio del Campo, *Projekt utvrđivanja Splita*, 1657. detalj

10. Z. Calegri, *Plan Splita*, 1675.

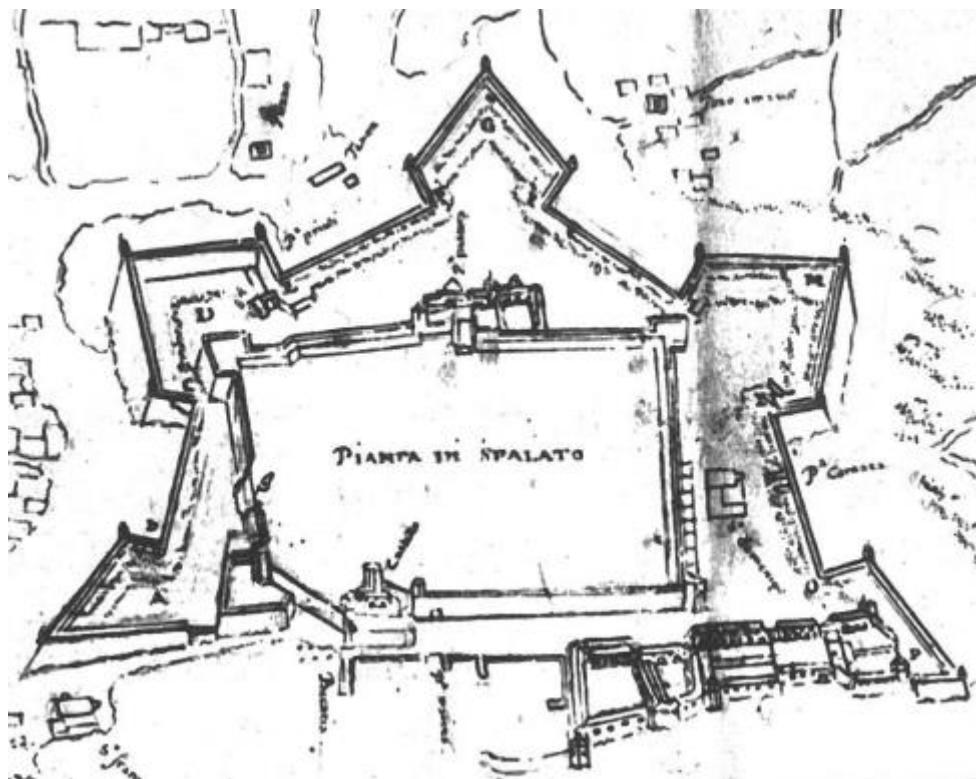
11. N. F. Eraut, *Plan Splita*, 1682.

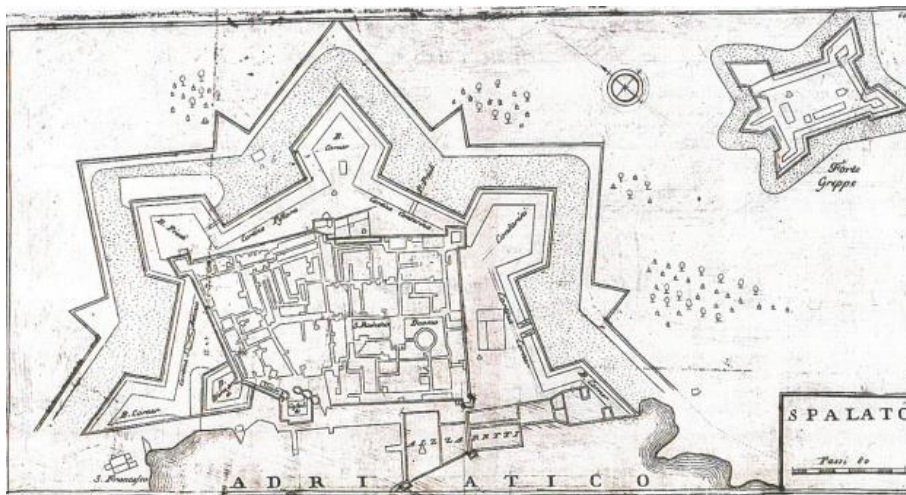
12. N. F. Eraut, *Plan Splita*, 1682., detalj

13. N. F. Eraut, *Veduta Splita*, 1682.

14. S. de Boucaut (Buccò), *Plan Splita*, 1692., detalj

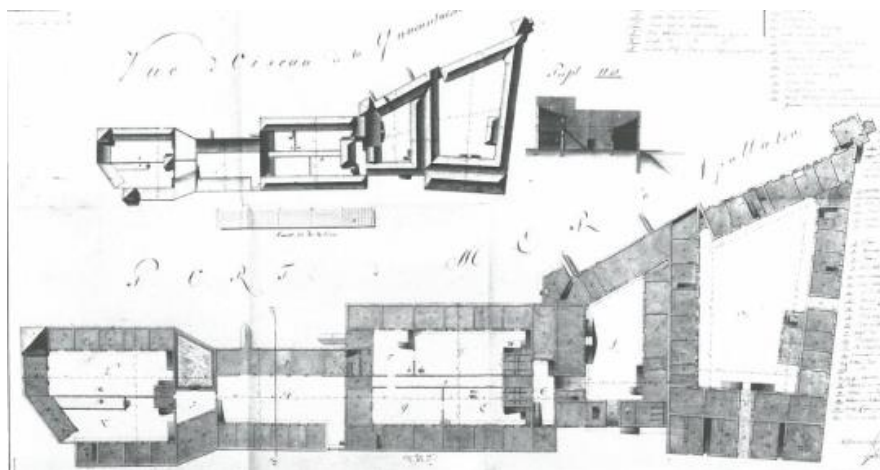
15. V. M. Coronelli, *Plan Splita*, oko 1694.

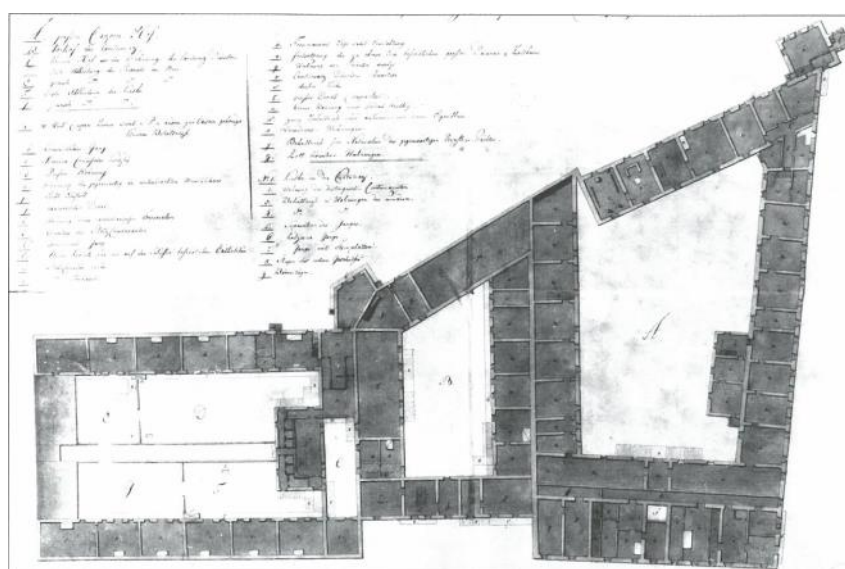
16. G. Juster, *Plan Splita*, 1708.

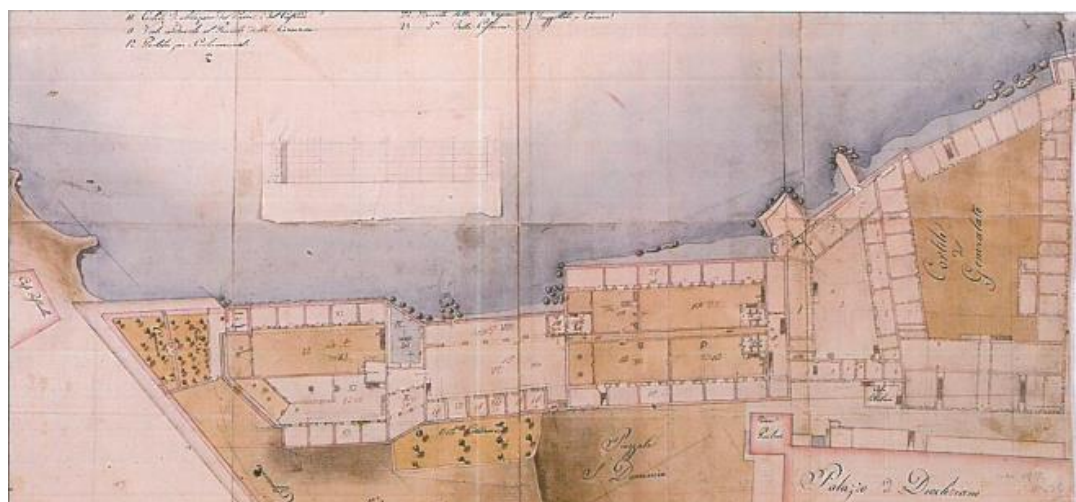
17. G. Juster, *Veduta Splita*, 1708., detalj

21. Tlocrt krovišta i prizemlja lazareta, 1814.

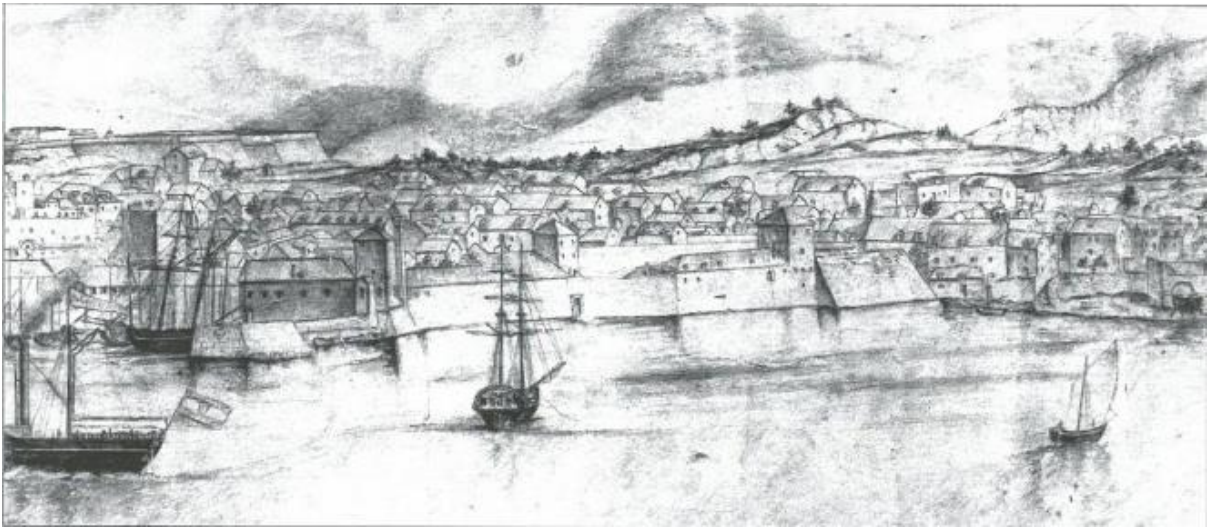
22. Tlocrt kata zapadnog dijela skale, 1814.

23. V. Andrić, Tlocrt lazareta, 1817.

24. L. F. Cassas, *Pogled na lazarete*, 1782. (1802.)

25. F. Bratanić, *Lazareti na veduti Splita*, 1850., detalj

26. *Lazaret i dio istočnih zidina*, 1875.

27. *Spalato da Levante*, između 1891. – 1914.

28. *Pogled na južnu fasadu lazareta*, 1910.

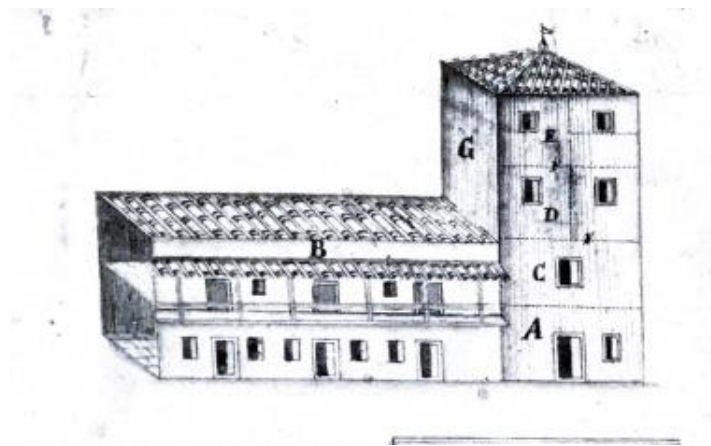
29. J. B. van Moer, *Karavansko dvorište lazareta*, 1858.

30. J. B. van Moer, *Karavansko dvorište lazareta*, 1858.

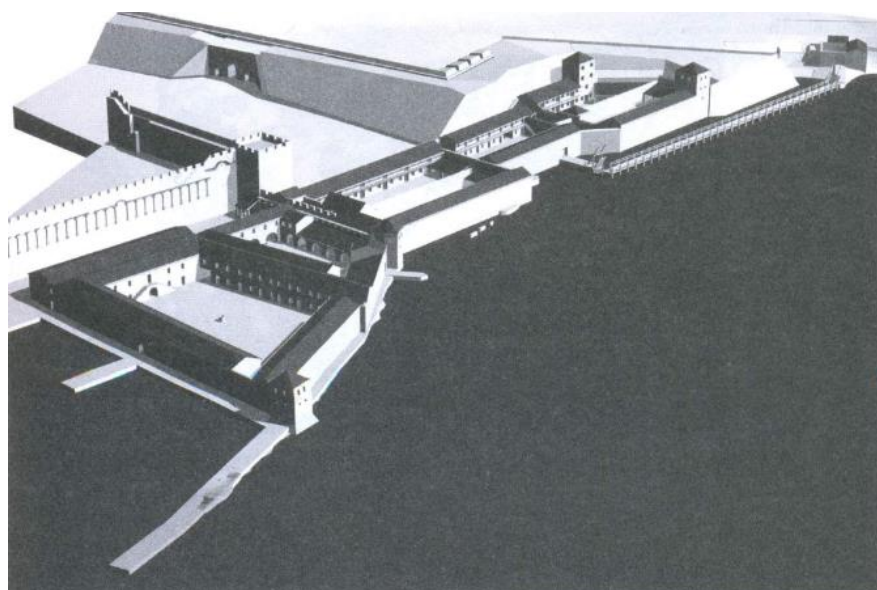
31. J. B. Moer, *Ulazno dvorište lazareta*, 1858.

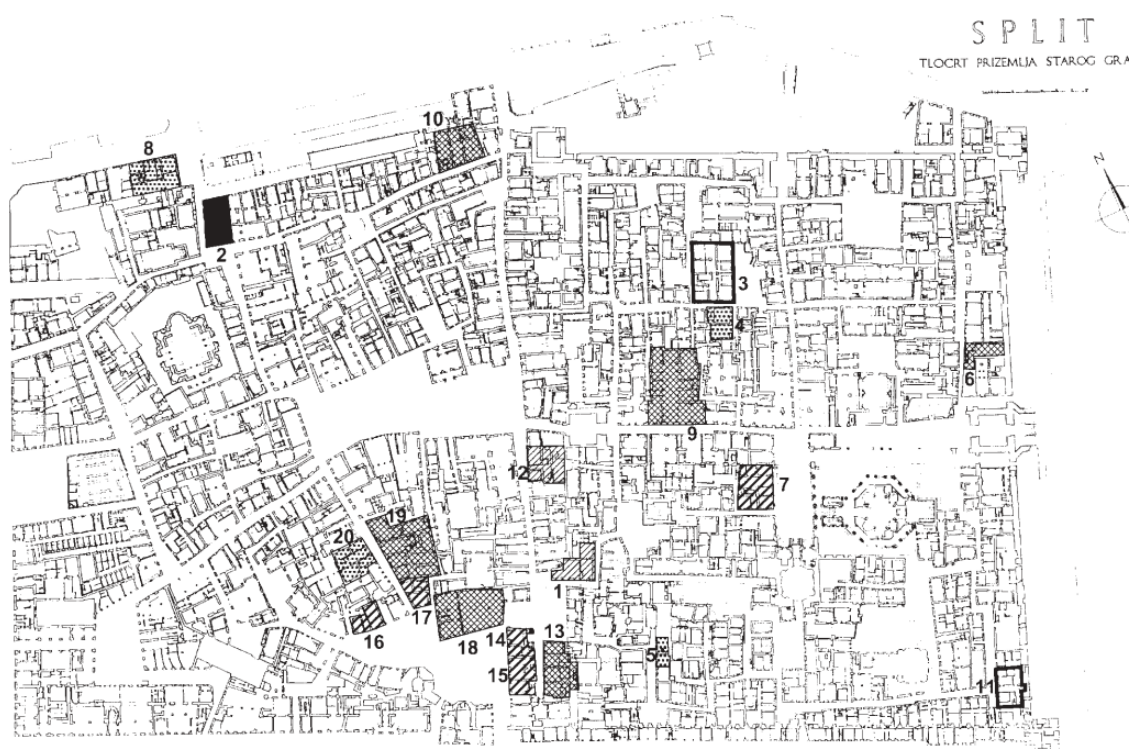
32. G. B. Giovanizzio, *Nacrt sjeveroistočne kule lazareta*, 1787.

33. *Posvetni natpis s južne fasade lazareta*, 1626.

34. S. Perojević, *Perspektivni prikaz lazareta 1682. godine*

 Sredina 17. stoljeća	 Sredina 18. stoljeća
 Druga polovina 17. stoljeća	 Druga polovina 18. stoljeća
 Prva polovina 18. stoljeća	 Oko 1800.

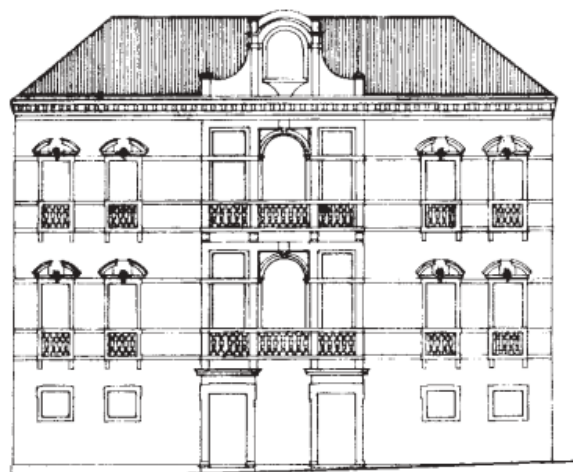
Split, tlocrt povijesne jezgre s označenim baroknim palačama i njihovim vremenom izgradnje [1–Buvinina 1, 2–Cosmijeva 1 (kuća De Caris), 3–Dominisova 19, 4–Dominisova 16, 5–Dosud 11, 6–Jurja Nipota 2, 7–Kraj sv. Ivana 11 (palača Cipci), 8–Kralja Tomislava 6 (kuća Pavlović), 9–Krešimirova 3 (palača Cindro), 10–Kružičeva 4 (palača Alberti), 11–Lukačićeva 5, 12–kuća Benedetti, 13–Mihovilova širina 1 (kuća Marchi), 14–Mihovilova širina 11, 15–Mihovilova širina 7, 16–Radićev trg 4, 17–Radićev trg 5 (kuća Štambuk), 18–Radićev trg 7 (palača Milesi), 19–Šubičeva 2 (palača Tartaglia), 20–Šubičeva 3]; grafička obrada: Ivana Valjato-Vrus

Split, layout of the historic center with marked baroque palaces and their dates of construction [1–Buvinina 1; 2–Cosmijeva 1 (De Caris house); 3–Dominisova 19; 4–Dominisova 16; 5–Dosud 11; 6–Jurja Nipota 2; 7–Kraj Sv. Ivana 11 (Cipci Palace); 8–Kralja Tomislava 6 (»Music School«); 9–Krešimirova 3 (Cindro Palace); 10–Kružičeva 4 (Alberti Palace); 11–Lukačićeva 5; 12–Maruličeva 6; 13–Mihovilova širina 1 (Marchi house); 14–Mihovilova širina 11; 15–Mihovilova širina 7; 16–Radićev trg 4; 17–Radićev trg 5 (Štambuk house); 18–Radićev trg 7 (Milesi Palace); 19–Šubičeva 2 (Tartaglia Palace); 20–Šubičeva 3]

35. V. Jakaša, Plan Splita s kronologijom gradnje baroknih palača

36. Palača Cindro

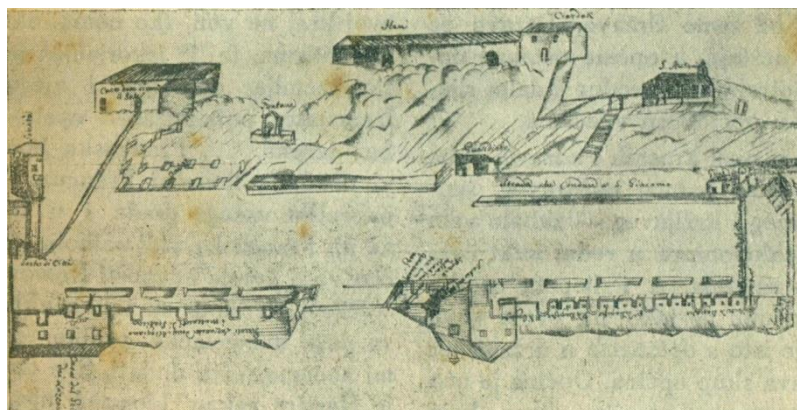
37. Palača Cindro, južno pročelje

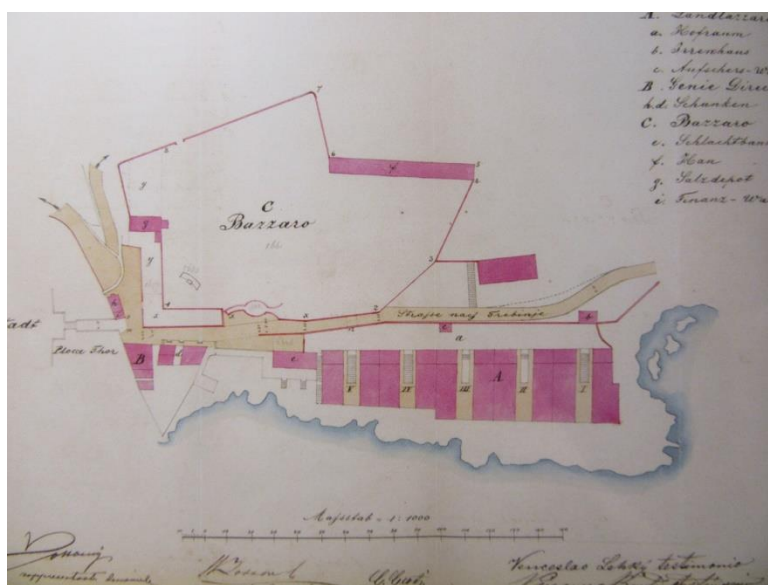
38. *Palača Cipci*

39. *Palača Milesi*

40. Crtež trgovačkoga kompleksa na Pločama u Dubrovniku, 1808. – 1813.

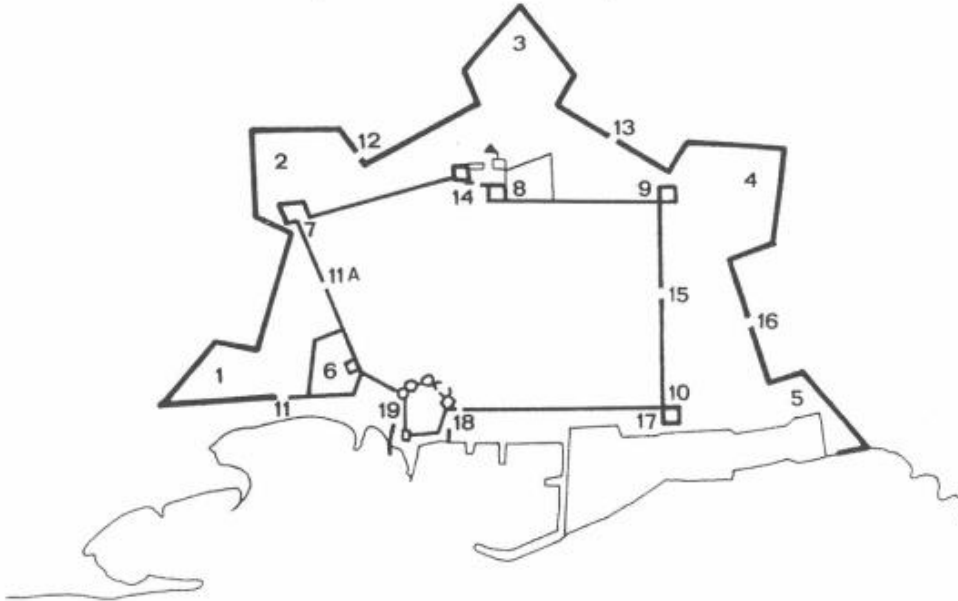

41. Austrijski katastar Dubrovnik, predio Ploče, detalj

42. Prva fotografija Dubrovnik, oko 1860.

Plan Splita s nazivima utvrda i gradskih vrata

Legenda uz crtež – plan zidina:

Utvrdbe		
SANTINI 1666.	ERAUT 1682.	CORONELLI oko 1694.
1 sv. Ante	1 Corner (Cattarino)	1 Cornaro (T. 65), Corner (T. 66)
2 sv. Marina	2 Priuli	2 Priuli
3 Cornaro	3 Corner (Andrea)	3 Corner
4 Contarino	4 Contarini	4 Contarini
5 sv. Juraj	5 Corner (Cattarino)	5 Cornaro (T. 65), Corner (T. 66)
6 Bernardi	6 /	6 Bernardi
7 /	7 /	7 /
8 /	8 /	8 /
9 /	9 /	9 /
10 /	10 /	10 /
ROSSINI 1749.	F. GIRONCI 1784.	
1 sv. Ante	1 sv. Ante	
2 Priuli	2 Priuli	
3 Contarini	3 Contarini	
4 Corner	4 Corner	
5 sv. Petar ili kapucina	5 sv. Petar	
6 Bondumier	6 Bernardo	
7 položaj Zorzi	7 položaj Zorzi	
8 položaj sv. Arnira	8 /	
9 položaj Židova	9 položaj Židova	
10 položaj Arsan	10 položaj Arsan	
SANTINI 1666.	ERAUT 1682.	CORONELLI oko 1694.
11 /	11 /	11 /
/	11a /	11a /
12 /	12 Priuli	12 Pistora (T. 65), / (T. 66)
13 /	13 /	13 Priuli (T. 65), Priuli (T. 66)
14 Pistora	14 Pistora	14 /
15 /	15 /	15 /
16 Cornaro	16 Corner	16 Cornaro (T. 65)
17 Vrata sv. Dominika	17 /	17 /
18 Vrata luke	18 Vrata luke	18 Vrata luke
19 Vrata mesnice	19 /	19 /
ROSSINI 1749.	F. GIRONCI 1784.	P. GIRONCI 1784.
11 /	11 /	11 Breča (Brechia)
/	11a Breča (Brechia)	11a /
12 Priuli	12 Priuli	12 Priuli
13 /	13 /13	/
14 Vrata sv. Arnira	14 Vrata sv. Arnira	14 Vrata sv. Arnira
15 /	15 Vrata sv. Dominika	15 Vrata sv. Dominika
16 Corner	16 Corner	16 Corner
17 /	17 Vrata »od Turaka«	17 Vrata lazareta
18 Vrata luke	18 Vrata luke	18 Vrata luke
19 /	19 Vrata mesnice	19 Vrata mesnice

Providuri

Antonio Bernardo (1656-1660)
 Andrea Corner (1660-1662)
 Girolamo Contarini (1662-1664)
 Cattarino Corner (1664-1667)
 Antonio Priuli (1667-1669)

11. 2. Literatura

1. Sergio Anselmi, *Venezia, Ragusa, Ancona tra cinque e seicento: un momento della storia mercantile del medio adriatico*, Ankona: Deputazione di storia patria delle Marche, 1969.
2. Ekrem Hakki Ayverdi, *Avrupa'da Osmanli mimari eserleri 1*, Istanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977.
3. Nataša Bajić-Žarko, „Zvanja i zanimanja u lazaretu krajem XVI st. do tridesetih godina XVII st.“, u: *Kulturna baština* 14 (1983.), str. 90 – 91.
4. Joško Belamarić, *Split: od carske palače do grada: kulturno-povijesni vodič*, Split: Konzervatorski odjel, 1997.
5. Lukša Beritić, „Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku II“, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 12 (1960.), str. 61 – 67.
6. Miroslav Bertoša (prir.), *Tvrđavni spisi Onofrija Del Campa: traktati i memorabilije jednoga kondotjera u Dalmaciji u doba Kandijškoga rata*, Rijeka: Državni arhiv, 2003.
7. Darka Bilić, *Inženjeri u službi Mletačke Republike: Inženjeri i civilna arhitektura u 18. stoljeću u mletačkoj Dalmaciji i Albaniji*, Split: Književni krug, 2013.
8. Darka Bilić, „I protagonisti dell'edilizia militare in Dalmazia nei secoli XVII e XVIII“, u: *L'architettura militare di Venezia in Terraferma e in Adriatico fra XVI e XVII secolo*, zbornik radova znanstvenog skupa (Palmanova, 8. – 10.11.2013.), Francesco Paolo Fiore (ur.), Firenca: Leo S. Olschki, 2014., str. 359 – 380.
9. Michaela dal Borgo, „Le Corporazioni di Mestiere Veneziane e le Attività Economico-Commerciari delle Nation Foreste: Ebrei, Turchi, Tedeschi, Greci e Armeni“, u: *Mediterranean world* 16 (2001.), str. 183 – 195.
10. Danica Božić Bužančić, „Prilog poznavanju uloge mora, vode i brodova u suzbijanju kuge u Dalmaciji krajem XVIII stoljeća“, u: *Grada i prilozi za povijest Dalmacije* 13 (1997.), str. 265 – 284.
11. Danica, Božić Bužančić, „Ivan Petar Marchi – Markić: Njegovo djelovanje i njegova oporuka“, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 41 (1999.), str. 181 – 202.
12. Fernand Braudel, *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'Époque de Philippe II*, Pariz: Armand Colin, 1949.

13. Sandi Bulimbašić, „Povijest splitskih baroknih utvrda“, u: Joško Belamarić (ur.), *Obnova bastiona Priuli – Konzervatorska studija*, Ministarstvo kulture - Konzervatorski odjel u Splitu, 2003., str. 14 – 24.
14. Donatella Calabi, „Magazzini, fondaci, dogane“ u: *Storia di Venezia. Il Mare*, sv. 2, Alberto Tenenti; Ugo Tucci (ur.), Rim: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1991., str. 802 – 807.
15. Donatella Calabi, „Le basi ultramarine“, u: *Storia di Venezia 2: Il Mare*, Alberto Tenenti; Ugo Tucci (ur.), Rim: Enciclopedia Italiana, 1991., str. 861 – 878.
16. Donatella Calabi, „Città e territorio nel dominio da mar“, u: *Storia di Venezia 6: Dal Rinascimento al Barocco*, Gaetano Cozzi; Paolo Prodi (ur.), Rim: Enciclopedia Italiana, 1994., str. 943 – 977.
17. Donatella Calabi, „Gli stranieri e la città“ u: *Storia di Venezia 5: Il Rinascimento: società ed economia*, Alberto Tenenti, Ugo Tucci (ur.), Rim: Enciclopedia Italiana, 1996. str. 913 – 946.
18. Donatella Calabi, „Stranieri nella capitale della Repubblica Veneta nella prima età moderna“, u: *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée* 111/2 (1999.), str. 721 – 732.
19. Donatella Calabi, *The Market and the City*, Aldershot: Ashgate, 2004.
20. Donatella Calabi; Stephen Turk Christensen (ur.), *Cities and Cultural Exchange in Europe, 1400–1700*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
21. Donatella Calabi, *Venice and its Jews: 500 Years Since the Founding of the Ghetto*, Milano: Officina Libraria, 2017.
22. Domenica Viola Carini Centurini, „I Lazzaretti della Dalmazia veneta“ u: *Rotte Mediterranee e baluardi di sanità: Venezia e i lazzaretti mediterranei*, katalog izložbe (Venecija, Biblioteca Nazionale Marciana, 31.3. – 11.7.2004.), Nelli-Elena Vanzan Marchini (ur.), Milano: Skira, 2004., str. 234 – 237.
23. Vera Costantini, „Fin dentro il paese turchesco: stabilimento della scala di Spalato e potenziamento delle reti mercantili e diplomatiche veneziane nell'entroterra bosniaco“, u: *Studi veneziani* 67 (2014.), str. 267 – 281.
24. Vera Costantini, „Alternative Paths Towards the Age of Mercantilism: The Venetian Project of the Scala di Spalato“, u: *Bordering Early Modern Europe*, Maria Baramova; Grigor Boykov; Ivan Parvev (ur.), Weisbaden: Harrassowitz Verlag, 2015., str. 63 – 78.
25. Vera Costantini, „Il rinnovamento della politica economica veneziana nei Balcani visto dalle fonti ottomane (1578 – 1617)“, u: *Innovare nella storia economica: temi, metodi*

- fonti*, zbornik radova sa znanstvenog skupa (Rim, Università Roma Tre, 10. – 11. 10. 2014.), Antonio di Vittorio (ur.), Prato: Fondazione Istituto Internazionale di storia economica F. Datini, 2016. str. 185 – 196.
26. Evlija Čelebi, *Putopis: Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Hazim Šabanović (prev. i prir.), Sarajevo: IRO „Veselin Masleša“, 1979.
 27. Ćiro Čičin Šain, „Pisma Marka Kavanjina splitskog trgovca iz prve polovine XVII stoljeća“, u: *Starine* 49 (1959.), str. 105 – 226.
 28. Lovorka Ćoralić, *Put, putnici, putovanja: ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*, Zagreb: AGM, 1997.
 29. Arsen Duplančić, „Popis državnih zgrada u Splitu iz godina 1789. i 1804.“, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture* 13 (1987.), str. 143 – 158.
 30. Arsen Duplančić, „Prilog proučavanju luke i pomorstva Splita u 18. i 19. stoljeću“, u: *Adrias* 2 (1988.), str. 69 – 88.
 31. Arsen Duplančić, „Neobjavljeni nacrti i opisi splitskog lazareta“ u: *Adrias* 4 – 5 (1994.), str. 167 – 190.
 32. Arsen Duplančić, „Prinos dokumentaciji urbanističkog razvitka Splita od 17. do 19. stoljeća“, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 20/21 (1994. – 1995.), str. 143 – 154.
 33. Arsen Duplančić, *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*, Zagreb: Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2007.
 34. Arsen Duplančić, „Natpis iz lazareta“, u: *Split u Arheološkome muzeju u Splitu*, katalog izložbe (Split, Arheološki muzej, 2007.), Zrinka Buljević (ur.), Split: Arheološki muzej, 2007., str. 55.
 35. Cvito Fisković, „Splitski lazaret“, u: *Četiri priloga historiji grada Splita XVII i XVIII stoljeća*, Split: Muzej grada Splita, 1953., str. 7 – 35.
 36. Cvito Fisković, „Umjetnički obrt u Splitu 15. – 16. stoljeća“, u: *Zbornik Marka Marulića 1450. – 1950.*, Josip Badalić (ur.), Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1950., str. 121 – 158.
 37. Maria Fusaro, *Political Economies of Empire in the Early Modern Mediterranean: The Decline of Venice and the Rise of England, 1450–1700*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
 38. Martin Gaier, *Facciate sacre a scopo profano. Venezia e la politica dei monumenti dal Quattrocento al Settecento*, Venecija: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2002.
 39. Mihovil Glavičić (ur.), *Bulletino di archeologia e storia Dalmata* 7 (1880.).
 40. Katarina Horvat-Levaj, *Barokna arhitektura*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.

41. Viki Jakaša-Borić, *Tri barokne palače u Splitu*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, 1994.
42. Viki Jakaša-Borić, *Reprezentativna stambena arhitektura 17. i 18. stoljeća u Splitu*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, 2002.
43. Viki Jakaša, „Barokna stambena arhitektura u Splitu“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 26 (2002.), str. 57 – 68.
44. Duško Kečkemet, „Mapa crteža dalmatinskih gradova ing. Josipa Santinija“, u: *Četiri priloga historiji grada Splita XVII i XVIII stoljeća*, Split: Muzej grada Splita, 1953., str. 63 – 84.
45. Duško Kečkemet, „Urbanistički razvoj splitske luke“, u: *Pomorski zbornik: povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942. – 1962. II.*, Grga Novak i Vjekoslav Maštrović (ur.), Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti; Zadar: Institut za historijske i ekonomske nauke, 1962., str. 1393 – 1438.
46. Duško Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita*, Split: Jevrejska općina, 1971.
47. Duško Kečkemet, „Prilog opisu i povijesti splitskog lazareta“, u: *Pomorski zbornik* 13 (1975.), str. 377 – 401.
48. Duško Kečkemet, „Crteži Splita i okolice Jana Baptista van Moera iz 1858.“, u: *Kulturna baština* 15 (1984.), str. 102 – 111.
49. Duško Kečkemet, „Splitski lazaret“, u: *400 ljeta splitskog lazareta*, Mladen Smoljanović (ur.), Split: Zavod za zaštitu rada, 1992., 1 – 10.
50. Duško Kečkemet, *Kulturna i umjetnička baština u Dalmaciji, izabrani radovi I*, Split: Marjan tisak, 2004.
51. Hamdija Kreševljaković, *Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Naučno društvo, 1957.
52. Simone Luzzatto, *Discorso circa il stato de gl'Hebrei et in particular dimoranti nell'inclita città di Venetia*, Venezia: Gioanne Calleoni, 1638.
53. Šime Ljubić, „O Markantunu Dominisu Rabljaninu historičko-kritičko iztraživanje navlastito po izvorih mletačkoga arkiva i knjižnice arsenala parizkoga“ u: *Rad Jugoslavenske akademije* 10, (1870.), str. 1 – 159.
54. Milivoj Š. Milošević, „Lazareti na crnogorskom primorju“, u: *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* 7 (1959.), str. 57 – 70.
55. Ivan Milotić, *Rimska cestovna baština na tlu Hrvatske*, Zagreb: Hrvatsko društvo za ceste VIA – VITA, 2010.

56. Paolo Morachiello, „Howard e i lazaretti da Marsiglia a Venezia: gli spazi della prevenzione.” u: *Venezia e la peste 1348. – 1797.*, katalog izložbe (Venecija, prosinac 1979.), Orazio Pugliese (ur.), Venecija: Marsilio Editori, 1979., str. 157 – 194.
57. Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez i osnivanje splitske skele u XVI stoljeću“, u: *Starine* 52 (1962.), str. 185 – 248.
58. Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez i osnivanje splitske skele u XVI stoljeću (nastavak)“, u: *Starine* 53 (1966.), str. 363 – 415.
59. Gülru Necipoğlu, „Connectivity, Mobility, and Mediterranean “Portable Archaeology”: Pashas from the Dalmatian Hinterland as Cultural Mediators”, u: *Dalmatia and Mediterranean: Portable Archeology and the Poetics of Influence*, Alina Payne (ur.), Boston; Leiden: Brill, 2014., str. 313 – 381.
60. Grga Novak, *Židovi u Splitu*, Split: Knjižara Morpurgo, 1920.
61. Grga Novak, *Split u svjetskom prometu*, Split: Hrvatska štamparija, 1921.
62. Grga Novak, *Naše more: razvitak moći i plovidbe na Jadranu*, Split: Naklada Jadranske straže, 1927.
63. Grga Novak, *Povijest Splita II*, Split: Matica Hrvatska, 1957.
64. Stephen Ortega, *Negotiating Transcultural Relations in the Early Modern Mediterranean: Ottoman-Venetian Encounters (Transculturalisms, 1400 – 1700)*, Abingdon: Routledge, 2014.
65. Renzo Paci, „La scala di Spalato e la politica Veneziana in Adriatico“, u: *Quaderni storici* 13 (1970.), str. 48 – 105.
66. Renzo Paci, *La „scala“ di Spalato e il commercio veneziano nei Balcani fra cinque e seicento*, Venecija: Deputazione di storia patria per le Venezie, 1971.
67. Snježana Perojević, „Izgradnja lazareta u Splitu“, u: *Prostor* 2/24 (2002.), str. 119 – 134.
68. Snježana Perojević, „Nova saznanja o splitskom lazaretu iz nacrtu Napoliona Erauta”, u: *Kulturna baština* 33 (2006.), str. 99 – 116.
69. Snježana Perojević, „Uloga splitskog lazareta u povijesti Splita”, u: *90 godina u službi zdravlja, 1922. – 2012.: Od Higijenskog zavoda u Splitu do Nastavnog zavoda za javno zdravstvo Splitsko-dalmatinske županije*, Stella Fatović-Ferenčić (ur.), Split: Nastavni zavod za javno zdravstvo Splitsko-dalmatinske županije, 2012., str. 33 – 42.
70. Ita Praničević Borovac, *Sveci i pomorci: umjetnička baština pomorske tematike Dalmacije pod zaštitom svetaca*, Split: Književni krug; Umjetnička akademija Sveučilišta u Splitu, 2017.
71. Kruno Prijatelj, *Barok u Splitu*, Split: „Ivan Lozica“, 1947.

72. Kruno Prijatelj, *Umjetnost XVII i XVIII stoljeća u Dalmaciji*, Zagreb: Matica Hrvatska, 1956.
73. Tomislav Raukar, „Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV i XVI stljeću”, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 10 (1977.), str. 203 – 225.
74. Benjamin Ravid, „The Legal Status of the Jewish Merchants of Venice, 1541 – 1638“, u: *The Journal of Economic History* 35 (1975.), str. 274 – 279.
75. Benjamin Ravid, „The First Charter of the Jewish Merchants of Venice, 1589“, u: *AJS Review* 1 (1976.), str. 187 – 222.
76. Benjamin Ravid, „A tale of three cities and their Raison d'etat: Ancona, Venice, Livorno, and the competition for Jewish merchants in the sixteenth century“, u: *Mediterranean Historical Review* 6 (1991.), str. 138 – 162.
77. Jonathan Ray, „Iberian Jewry between West and East: Jewish Settlement in the Sixteenth-Century Mediterranean“, u: *Mediterranean Studies* 18 (2009.), str. 44 – 65.
78. Radovan Samardžić, *Veliki vek Dubrovnika*, Beograd: Prosveta, 1983., str. 62 – 69.
79. Alessandra Sartori, *Spalato rinascimentale: la fortezza e la città a dal sec. XV al sec. XVIII*, II, diplomski rad, Venecija: Istituto Universatorio di architettura, 1986. – 1987.
80. Vincenzo Solitro, *Documenti storici sull'Istria e Dalmazia I*, Venecija: G. Gattei, 1844.
81. Lazzaro Soranzo, *L'Ottomanno*, Ferrara: Vittorio Baldini, 1599.
82. Risto Jeremić; Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika* 1, Beograd: Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda, 1938.
83. Richard J. A. Talbert (ur.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2000.
84. John Tolan; Henry Laurens; Gilles Veinstein, *Europe & the Islamic world: A history*, New Jersey: Princeton University Press, 2013.
85. Andrej Žmegač, *Bastioni jadranske Hrvatske*, Zagreb: Školska knjiga; Institut za povijest umjetnosti, 2009.

11. 3. Arhivski izvori

1. Archivio di stato di Venezia, fond *Cinque Savi alla mercanzia*, busta 26, *Consoli veneti in Levante*.
2. Archivio di stato di Venezia, fond *Cinque Savi alla mercanzia*, busta 63, *Ebrei ponentini: Università*.
3. Archivio di stato di Venezia, fond *Cinque Savi alla mercanzia*, II serie, busta 162, *Spalatro: commercio e navigazione*.
4. Archivio di stato di Venezia, fond *Cinque Savi alla mercanzia*, II serie, busta 163, *Spalatro: commercio e navigazione*.
5. Archivio di stato di Venezia, fond *Collegio, Relazioni finali di ambasciatori e pubblici rappresentanti*, busta 72, *Spalato*.
6. Archivio di stato di Venezia, fond *Provveditori e sopravveditori alla sanità*, busta 391.
7. Archivio di stato di Venezia, fond *Provveditori e sopravveditori alla sanità*, busta 452.
8. Archivio di stato di Venezia, fond *Senato, Deliberazioni, Mar*, filza 69.
9. Archivio di stato di Venezia, fond *Senato, Deliberazioni, Mar*, filza 87.
10. Archivio di stato di Venezia, fond *Senato, Deliberazioni, Mar*, filza 104.
11. Archivio di stato di Venezia, fond *Senato, Deliberazioni, Mar*, filza 178.
12. Archivio di stato di Venezia, fond *Senato, Dispacci, Provveditori da terra e da mar e altre cariche*, busta 414.
13. Archivio di stato di Venezia, fond *Senato, Dispacci, Provveditori da terra e da mar e altre cariche*, busta 272.

11. 4. Objavljeni izvori

1. Grga Novak (ur.), *Mletačka uputstva i izvještaji IV: od 1572. – 1590.*, Zagreb: JAZU, 1964.
2. Grga Novak (ur.), *Mletačka uputstva i izvještaji VI: od 1588. – 1620.*, Zagreb: JAZU, 1970.
3. Grga Novak (prev. i prir.), *Mletačke upute i izvještaji VIII: od 1620. do 1680.*, Zagreb: JAZU, 1977.

11. 5. Izvori ilustracija

1. Ilustracije 1 – 17; 19 – 26; 43: Arsen Duplančić, *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*, Zagreb: Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2007.
2. Ilustracija 18: Duško Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita*, 1971.
3. Ilustracija 27: Zentralbibliothek Zürich, Graphische Sammlung und Fotoarchiv; <https://www.graphikportal.org/document/gpo00142476>
4. Ilustracije 29 – 31: Duško Kečkemet, „Crteži Splita i okolice Jana Baptista van Moera iz 1858“, u: *Kulturna baština* 15 (1984), str. 102 – 111.
5. Ilustracija 32: Arsen Duplančić, „Prilog proučavanju luke i pomorstva Splita u 18. i 19. stoljeću“, u: *Adrias* 2 (1988.), str. 69 – 88.
6. Ilustracija 33: autor; uz dozvolu djelatnika Arheološkoga muzeja u Splitu.
7. Ilustracija 34: Snježana Perojević, „Nova saznanja o splitskom lazaretu iz nacrtu Napoliona Erauta“, u: *Kulturna baština* 33 (2006.), str. 99 – 116.
8. Ilustracija 35; 37: Viki Jakaša, „Barokna stambena arhitektura u Splitu“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 26 (2002.), str. 57 – 68.
9. Ilustracija 36: <http://www.theguidesplit.com/listings/cindro-palace/>
10. Ilustracija 38; 39: <http://symposium-cindro.irb.hr/info.html>
11. Ilustracija 40: Lukša Beritić, „Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku II“, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 12 (1960.), str. 61 – 67.
12. Ilustracija 41: Katarina Tolja, Marko Giljača (ur.), *90 godina dubrovačke gimnazije na Pločama*, Dubrovnik: Gimnazija, 2017.
13. Ilustracija 42: Državni arhiv u Dubrovniku, zbirka Martechini.

The Venetian port of call in Spalato

SUMMARY

Petar Strunje

The so called *Scala di Spalato* was a complex structure consisting of 6 courtyards located by the sea on the southeastern edge of the Diocletian's palace. The building was at the forefront of the newly established port of call in Spalato – the main trading port of the Venetian Republic with the Ottomans Empire. Its establishment commemorates a new era in Ottoman-Venetian relations procured by the Jewish Sephardic community and a private investor – Daniel Rodriga (Rodriguez). The building process shows an interplay of private and public influences, the functioning of institutions and the capacity of trade. More important than that is the question of different social and cultural shifts in the city of Spalato that have indirectly stemmed from the functioning of the port facilities. Also, the building itself was an amalgamation of different functions and not only intended for trade and quarantine purposes but advertently applied to limit unrest and espionage attempts by nonresident traders.

Keywords: Ottoman-Venetian trade, Scala di Spalato, Venetian Spalato, Venetian Split